Vishon Boneiru 2050

Richting brede welvaart binnen de draagkracht van het eiland

Een visie gericht op het verbeteren van de brede welvaart en de essentiële voorzieningen op Bonaire. De natuur, cultuur en sociale cohesie worden versterkt en meer waarde wordt gegenereerd uit bestaande en nieuwe economische activiteiten. Er wordt gestuurd op een gerichte, op arbeidsmarktbehoeften afgestemde bevolkingsgroei binnen de draagkracht van Bonaire.

9 februari 2026

EINDRAPPORT

Commissie

Frits Goedgedrag (voorzitter)
Joanne Nicastia
Paul Comenencia
Giordano Molina
Koert van Buiren

Secretariaat

Martijn Mak
Joris Nanne

Inhoud

Samenvatting 3
Vishon Boneiru 2050 3
Probleemanalyse 4
Implementatie en *governance* 6
1. Inleiding 8
Aanleiding 8
Opdracht en werkwijze commissie Vishon Boneiru 2050 9
Principes 10
Leeswijzer 10
2. Demografie en draagkracht 11
Achtergrond en ontwikkelingen 11
Visie op demografie en draagkracht 12
3. Natuur en Milieu 15
Achtergrond en ontwikkelingen 15
Visie op natuur en milieu 17
4. Cultuur en identiteit 19
Achtergrond en ontwikkelingen 19
Visie op cultuur en identiteit 20
5. Economie 22
Achtergrond en ontwikkelingen 22
Visie op economie 24
6. Arbeid en inkomens 27
Achtergrond en ontwikkelingen 27
Visie op arbeid en inkomens 29
7. Onderwijs 31
Achtergrond en ontwikkelingen 31
Visie op onderwijs 33
8. Gezondheid en veiligheid 35
Achtergrond en ontwikkelingen 35
Visie op gezondheid en veiligheid 36
9. Financiën en overheid 39
Achtergrond en ontwikkelingen 39
Visie op financiën en overheid 40
10. Implementatie en *governance* 42
Inleiding 42
Randvoorwaarden 42
Implementatie 43
Governance 45
11. Lijst met maatregelen 47
Verwijzingen 54

Samenvatting

Vishon Boneiru 2050

Een visie gericht op het verbeteren van de brede welvaart en de essentiële voorzieningen op Bonaire. De natuur, cultuur en sociale cohesie worden versterkt en meer waarde wordt gegenereerd uit bestaande en nieuwe economische activiteiten. Er wordt gestuurd op een gerichte, op arbeidsmarktbehoeften afgestemde bevolkingsgroei binnen de draagkracht van Bonaire.

Bonaire slaat met *Vishon Boneiru 2050* een nieuwe richting in, waarin er slimmer wordt gestuurd op groei, economische kansen en behoud van de bijzondere eigenschappen van het eiland. Bonaire moet nu keuzes maken en die keuzes consequent uitvoeren. Gebeurt dat niet, dan verliest Bonaire zijn unieke identiteit en verdienvermogen, is het niet opgewassen tegen de uitdagingen waar het voor staat, en loopt het onherstelbare schade op.

Het toerisme op Bonaire ontwikkelt zich richting 2050 tot een hoogwaardige sector, waarin binnen de bestaande capaciteit meer toegevoegde waarde en welvaart voor de inwoners van Bonaire wordt gecreëerd. Bonaire heeft met zijn unieke natuur en cultuur bijzondere eigenschappen waarmee meer waarde gehaald kan worden uit het toeristisch product, zonder dat een sterke groei in aantallen toeristen nodig is. Met *Vishon Boneiru 2050* kiest Bonaire ervoor om de natuur en cultuur rigoureus te versterken, ook als daarmee mogelijkheden voor de korte termijn onbenut moeten blijven. De habitats en ecosystemen van Bonaire worden daarom hersteld en behouden, en het eiland wordt beschermd tegen het veranderende klimaat.

Ook de Bonairiaanse cultuur krijgt prioriteit. De verschillende groepen op Bonaire zullen geïntegreerd met elkaar samenleven en worden onderwezen in de lokale cultuur. Het onderwijs en het openbaar bestuur worden meer afgestemd op de lokale context en cultuur. Het erfgoed in al zijn diversiteit wordt beschermd.

Met *Vishon Boneiru 2050* hanteert Bonaire een realistische visie gericht op meer economische autonomie. Bonaire vermindert de afhankelijkheid van de internationale aanvoerketen en andere landen door meer lokaal te produceren. Dit gebeurt onder meer door opwekking van hernieuwbare energie en investeringen in lokale landbouw en door afspraken te maken over regionale samenwerking. Waar de mogelijkheden zich aandienen, springt Bonaire actief in op economische kansen die zich zullen aandienen. Als bijzondere Nederlandse gemeente, met de reputatie als proeftuin voor innovaties en met de toegang tot internationale fondsen, is Bonaire hier goed voor uitgerust.

Bonaire slaat een andere economische weg in en stuurt op beheerste, gerichte bevolkingsgroei. Immigratie is vooral gericht op de behoeften van de arbeidsmarkt en om de druk van de vergrijzing te verlichten. *Brain drain* wordt tegengegaan door meer kansen te bieden aan Bonairiaans talent. Beheersing van de bevolkingsgroei is mogelijk omdat Bonaire afziet van schaalvergroting als strategie voor toeristische ontwikkeling en zich in plaats daarvan richt op hoogwaardig toerisme en economische autonomie.

Cruciaal is dat de voorzieningen over de volle breedte op peil worden gebracht en gehouden. Het gaat hierbij over materiële voorzieningen, zoals infrastructuur, digitalisering, woningbouw en regionale connectiviteit, maar ook over sociale voorzieningen.

De armoede wordt teruggedrongen en de brede welvaart neemt toe. Niet alleen inkomensbeleid vanuit de overheid, maar ook hoogwaardige banen in de private sector en verlaging van de kosten van levensonderhoud en van zakendoen dragen hieraan bij.

Het OLB wordt herijkt zodat het beter toegerust is om zijn taken uit te voeren en uitdagingen aan te pakken.

De doelstellingen en beleidsrichtingen van *Vishon Boneiru 2050* komen terug in: demografie en draagkracht; economie; arbeid en inkomens; natuur en milieu; onderwijs; cultuur en identiteit;

gezondheid en veiligheid; en financiën en overheid. Op veel van deze beleidsterreinen ontbreekt momenteel beleid. Waar wel beleid bestaat, wordt het niet altijd uitgevoerd.

Beleidsterrein en hoofddoel	Belangrijkste aandachtspunten
Demografie en draagkracht	
De basisvoorzieningen en volkshuisvesting worden op orde gebracht en ontwikkelen mee met een beheerste migratie die op de arbeidsbehoeften is afgestemd.	• Migratie matigen en sturen • Basisvoorzieningen op orde brengen • Zorgen voor voldoende betaalbare huisvesting
Natuur en milieu	
De natuurkwaliteit verbetert door natuur te herstellen, preventieve maatregelen te nemen en economische sectoren natuurinclusief te ontwikkelen.	• Herstellen van bedreigde habitats • Aanpakken erosieproblematiek en klimaatadaptatie • Vaststelling plan tegen zeespiegelstijging • Verbeteren nutriëntenniveaus in grondwater en kustgebieden
Cultuur en identiteit	
De cultuur en identiteit van Bonaire wordt bevorderd door het versterken van de zichtbare cultuur (monumenten, cultuurorganisaties) en door de sociale cohesie te verbeteren. Resultaat van de sociale cohesie is dat er gedeelde normen en waarden en een gemeenschappelijke identiteit ontstaan.	• Beschermen van het erfgoed • Beschermen en actief bevorderen van het Papiaments • Bevorderen van een geïntegreerde en betrokken bevolking
Economie	
Er wordt gekozen voor hoogwaardig en natuurinclusief toerisme binnen de bestaande capaciteit. Economische autonomie wordt vergroot door de importafhankelijkheid te verminderen en in te springen op kansen die zich aandienen, onder meer vanuit de positie als proeftuin voor innovatie. Internationale fondsen helpen Bonaire deze kansen te verzilveren.	• Aantrekken van hoogwaardig kwaliteitstoerisme in plaats van sterke groei in kwantiteit • Versterken economische autonomie
Arbeid en inkomens	
De koopkracht neemt toe en armoede neemt af doordat inkomens verbeteren en het leven minder duur wordt.	• Terugdringen van de armoede • Verlagen van de kosten van levensonderhoud
Onderwijs	
Het onderwijsstelsel wordt beter afgestemd op de Bonairiaanse demografie, sociale omstandigheden, cultuur en inkomens- en arbeidsmarktsituatie. Leerlingen ontwikkelen zich tot weerbare jongeren die de uitdagingen tussen nu en 2050 aankunnen.	• Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire • Kansen creëren voor afgestudeerden op Bonaire
Gezondheid en veiligheid	
Vanwege de vergrijzing wordt ouderenbeleid ontwikkeld en Bonaire wordt minder kwetsbaar voor geopolitieke spanningen. Daarnaast werkt Bonaire samen met andere eilanden op het gebied van zorg en verbetert de veiligheid op het eiland zelf.	• Combineren van zorg, wonen en activering in een samenhangend ouderenbeleid • Intensiever samenwerken met andere eilanden op zorggebied • Kwetsbaarheid voor geopolitieke ontwikkelingen verminderen • Capaciteit in de rechtshandhavingsketen op peil brengen
Financiën en overheid	
Het subsidiebeleid en de financiering van uitgaven aan voorzieningen worden vastgelegd. Daarnaast wordt het apparaat van het OLB herijkt.	• Financiering van voorzieningen samen met Rijk coördineren • Duidelijker beleid voeren over subsidiëring van instellingen • Het OLB herijken om tot betere uitvoering en verantwoording van projecten te komen

Probleemanalyse

Grote veranderingen in de afgelopen dertig jaar

Vishon Boneiru 2050 bouwt voort op de aanpak volgens het rapport Pourier uit 1992. Sinds de verschijning van dat rapport is Bonaire sterk veranderd, maar veel problemen zijn onopgelost gebleven of uitvergroot. Economisch heeft het eiland zich ontwikkeld door het toerisme verder uit te bouwen. Vanaf 2003 begon de bevolking snel te groeien, vooral door immigratie. Deze ontwikkelingen zijn maar ten dele het gevolg van bewuste keuzes en zijn Bonaire grotendeels overkomen door een gebrek aan sturing en door koerswisselingen vanuit het bestuur.

De doelstellingen uit het rapport Pourier zijn dan ook niet gerealiseerd, ondanks de brede acceptatie ervan. Het rapport Pourier presenteerde de realistische visie om door bescherming van de natuur en cultuur van Bonaire meer waarde uit het toerisme te halen. De natuur is echter achteruitgegaan, de door Pourier aanbevolen bezoekersaantallen zijn ruimschoots overschreden, het cruisetoerisme is

explosief gegroeid en het toeristisch product levert vergeleken met veel andere bestemmingen minder waarde op.

Uitvergrote problemen door bevolkingsgroei en toeristische ontwikkeling, maar ook kansen

De bevolkingsgroei en de toeristische ontwikkeling gaan sneller dan wat Bonaire aankan. Doordat beleid en consistentie ontbreken, hebben deze veranderingen veel problemen uitvergroot:

- op sociaal-cultureel vlak: er is minder een gemeenschappelijke cultuur dan dertig jaar geleden;
- op ecologisch vlak: de staat van de natuur gaat achteruit, zeker in het onderwaterleven, en richting de toekomst vormt klimaatverandering een steeds grotere bedreiging;
- op sociaaleconomisch vlak: de armoede neemt nauwelijks af, de bevolking heeft beperkt profijt van de economische groei en de wachtrijen voor de sociale huur nemen elk jaar toe;
- op infrastructureel vlak: er liggen grote investeringsopgaven, terwijl het vaak niet lukt om de geplande uitgaven te realiseren; en
- in het onderwijs: de huidige bekostiging voorziet onvoldoende in de grote aantallen geïmmigreerde kinderen en het onderwijs is onvoldoende geënt op de maatschappelijke behoeften.

Deze problemen stellen Bonaire voor een dilemma, omdat groei juist ook kan bijdragen aan de oplossing. Bonaire vergrijst en immigratie kan dit proces vertragen. De publieke sector, waaronder de zorg, legt de komende decennia een groeiend beslag op de arbeidsmarkt, terwijl er steeds minder werkzoekenden zijn, de beroepsbevolking door vergrijzing krimpt en immigratie dus nodig is om in deze arbeidsmarktbehoeften te voorzien. En Bonaire leidt aan *brain drain*, waarbij het een oplossing kan zijn als er meer schaal en daarmee meer ontwikkelingsmogelijkheden zijn voor hbo/wo-geschoolden. Er moeten daarom gerichte keuzes gemaakt worden over de groei en ontwikkeling die Bonaire aankan, en in welke richting die moet zijn.

Voor een deel zijn de veranderingen van Bonaire ook ten goede geweest:

- Bonaire is een geliefde toeristische bestemming en levert een belangrijke bijdrage aan de werkgelegenheid en het bruto binnenlands product.
- De werkloosheid is laag en de inkomens zijn gestegen.
- De sociale voorzieningen zijn steeds verder verbeterd sinds Bonaire onderdeel is van het Nederlandse staatsbestel.
- De bevolking wordt gelukkiger en tevredener, zo blijkt uit de cijfers.

Kracht	**Zwakte**
• Unieke maritieme natuur en biodiversiteit • Culturele identiteit en erfgoed • Positie binnen het Nederlandse staatsbestel • Connectiviteit (intercontinentaal luchttransport, digitaal) • Betrouwbare infrastructuur en hoogwaardige voorzieningen vergeleken met regio (energie, ICT, onderwijs, zorg) • Hoge levensstandaard vergeleken met regio • Internationale reputatie als proeftuin (klimaatadaptie, *blue economy*, duurzame energie, Galileo)	• Eenzijdige economie door afhankelijkheid van toerisme, import en publieke sector • Hoge kosten van levensonderhoud en van zakendoen • Woningnood, vervoersarmoede en druk op openbare ruimte en infrastructuur • Inkomensongelijkheid en gebrek aan integratie en cohesie • Stagnerende welvaart (bbp per hoofd) • Achterstanden in infrastructuur en voorzieningen (wegen, woningen, etc.) en onvoldoende financiële middelen om deze in te halen • Krapte en segregatie (publiek/privaat) op de arbeidsmarkt • Gezondheid van de bevolking • Onvoldoende beleids- en uitvoeringskracht Openbaar Lichaam • Versnipperde, ongecoördineerde werkwijze Rijksoverheid
Kansen	**Bedreigingen**
• Verhoging toegevoegde waarde toerisme binnen bestaande capaciteit (beperkte volumegroei, hogere bestedingen) • Beperkte groei landbouw en voedselproductie • Energietransitie en verduurzaming • Digitalisering en innovatie • Regionale samenwerking • Relatie tot de EU en toegang tot fondsen	• Vergrijzing en de druk daarvan op voorzieningen (wonen, zorg) en op de arbeidsmarkt • Afnemende sociale cohesie en verwatering cultuur en identiteit • Druk op de natuur als gevolg van sterke groei van de bevolking en de economie • Klimaatverandering en de gevolgen voor de natuur en de leefbaarheid van Bonaire • Geopolitieke ontwikkelingen en risico's i.v.m. afhankelijkheid van de Verenigde Staten • Continuïteit van politiek van centrale en lokale overheid • Uitval van lokale luchtvaartmaatschappijen • *Brain drain*

Implementatie en *governance*

Vishon Boneiru 2050 schetst een perspectief op een Bonaire in 2050 waar behoud van de natuur, de cultuur en de identiteit van het eiland hand in hand gaan met een gezonde sociaaleconomische ontwikkeling waar iedereen profijt van heeft. Daarbij geeft *Vishon Boneiru 2050* concreet aan wat er per beleidsterrein in 2050 moet zijn bereikt. Zodoende geeft *Vishon Boneiru 2050* richting aan, en biedt het een samenhangend kader voor beleid, investeringen en beslissingen voor de komende 25 jaar met een duidelijk eindperspectief.

Alleen wanneer dit kader als geheel, op alle beleidsterreinen en consistent wordt gevolgd, kan Bonaire de uitdagingen waar het voor staat het hoofd bieden. *Vishon Boneiru 2050* is geen keuzemenu met opties voor beleid, investeringen en projecten waaruit bestuurders naar gelieven kunnen kiezen. Gebeurt dat wel, dan loopt Bonaire een reëel risico haar identiteit en verdienvermogen te verliezen, niet opgewassen te zijn tegen de uitdagingen waar het voor staat, en onherstelbare schade op te lopen.

De uitvoering van *Vishon Boneiru 2050* vereist vanwege de omvattendheid en de tijdsduur een coherente aanpak, bestuurlijke moed en commitment aan beide kanten van de oceaan, omdat er nu beslissingen moeten worden genomen waarvan de effecten zich pas op langere termijn zullen manifesteren.

Om *Vishon Boneiru 2050* succesvol ten uitvoering te brengen, moeten de volgende randvoorwaarden zijn vervuld:

1. Bestuurlijke verantwoordelijkheid, regie en doorzettingsmacht: gezien de gedeelde verantwoordelijkheid die Bonaire en het Rijk dragen voor de realisatie van *Vishon Boneiru 2050*, vindt bestuurlijke aansturing plaats door Bonaire en het Rijk plaats. Daarnaast moet een uitvoerings- en *governance*-structuur opgezet worden die het voor alle bij de implementatie betrokken organisaties en personen, duidelijk maakt hoe verantwoordelijkheden voor opdrachtgeverschap, sturing, monitoring en uitvoering zijn georganiseerd en bij wie die liggen. Zonder een dergelijke structuur zal beleid uit de pas gaan lopen, worden subdoelen leidend in plaats van het overkoepelende doel, schiet de verantwoording tekort en is de kans op succesvolle implementatie van *Vishon Boneiru 2050* als geheel klein.
2. Transparantie en communicatie: Bevolking en bedrijfsleven dienen geïnformeerd te worden en te blijven van nut en noodzaak van *Vishon Boneiru 2050* en dienen voortdurend en volledig op de hoogte gehouden te worden van de vorderingen.
3. Vanuit de maatschappij: De richting die in *Vishon Boneiru 2050* is aangegeven zal moeten worden uitgewerkt in concreet beleid, investeringen en projecten. Essentieel is dat deze uitwerking *bottom-up* tot stand komt, met actieve betrokkenheid van de bevolking, bedrijven en maatschappelijke organisaties op Bonaire, in plaats van *top-down* vanuit Den Haag en het OLB. Bij de uitwerking wordt aangesloten bij andere trajecten, zoals de klimaattafel, de structuurvisie, de mobiliteitsvisie en burgerschapsinitiatieven.
4. Uitvoering infrastructurele investeringen op afstand: Het wegwerken van achterstanden in de infrastructuur dient te worden vervat in integrale uitvoeringsagenda's en te worden gefinancierd vanuit een op te richten investerings-/infrastructuurfonds voor Bonaire. Het fonds wordt beheerd door een uitvoeringsorganisatie die onder toezicht staat, maar in de dagelijkse uitvoering op afstand van zowel het OLB als het Rijk opereert. Deze structuur vermindert de invloed van politieke cycli op Bonaire of in Den Haag, wat zorgt voor continuïteit en slagkracht.
5. Coördinatie vanuit het Rijk: De versnipperde benadering vanuit het Rijk werkt belemmerend op de effectiviteit van het OLB en vormt een risico voor de realisatie van *Vishon Boneiru 2050.* Er dient een samenhangend Rijksbeleid te worden ontwikkeld voor Bonaire en de uitvoering van dit beleid dient gecoördineerd door één ministerie plaats te vinden. Voor dit beleid is een financieel fundament nodig met structurele middelen via de departementale begrotingen en het BES-fonds, waardoor Bonaire minder afhankelijk wordt van incidentele bijzondere uitkeringen.

De Eilandsraad van Bonaire stelt *Vishon Boneiru 2050* vast. Gezien de gedeelde verantwoordelijkheid is het Bestuurscollege samen met de Regering opdrachtgever voor de uitvoering. Daarvoor is van belang dat zowel Bonaire als het Rijk *Vishon Boneiru 2050* vaststellen als richtinggevend kader voor beleids- en besluitvorming. De uitvoerings- en *governance*-structuur bestaat uit:

- Bestuurlijke tafel: De Gezaghebber van Bonaire – als vertegenwoordiger van het Bestuurscollege – en de staatsecretaris van BZK – als coördinerend bewindspersoon voor het Rijksbeleid in Caribisch Nederland – vormen de bestuurlijke tafel. De bestuurlijke tafel voert het opdrachtgeverschap van *Vishon Boneiru 2050* als integraal programma uit namens het Bestuurscollege en de Regering. De bestuurlijke tafel draagt zorg voor afstemming met en besluitvorming door het Bestuurscollege en de Regering. Gedeputeerden en Ministers werken conform *Vishon Boneiru 2050* en in lijn van de voorgestelde *governance*-structuur. Dit vereist een concrete, heldere opdrachtformulering die door het Bestuurscollege en de Regering is vastgesteld en waaraan beiden zich committeren.
- Regieraad: Een regieraad voert de dagelijkse regie op de implementatie en monitort de voortgang. De regieraad bestaat uit een vertegenwoordiger van het OLB, een vertegenwoordiger van het Rijk en een onafhankelijke voorzitter en beschikt over doorzettingsmacht richting de ambtelijke diensten van het OLB en de nationale ministeries.
- Maatschappelijke betrokkenheid: De regieraad organiseert frequent en gestructureerd overleg met het bedrijfsleven en met maatschappelijke organisaties en is verantwoordelijk voor de communicatie over de voortgang richting het brede publiek.
- Stuurgroepen per beleidsthema: De uitvoering wordt georganiseerd in stuurgroepen per beleidsthema en in projectteams. Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven of van maatschappelijke organisaties en externe deskundigen kunnen deel uitmaken van de stuurgroepen en projectteams. Hun deelname aan de stuurgroepen wordt actief bevorderd.

1.Inleiding

Aanleiding

"De laatste jaren is de ekonomische ontwikkeling van […] Bonaire in een stroomversnelling beland; ingrijpende veranderingen vinden overal in de gemeenschap plaats. Een situatie van grote vraag naar werkgelegenheid […] met een influx van buitenlandse arbeidskrachten tot gevolg."

…

"Het toerisme bracht niet alleen welvaart met zich mee maar ook problemen. […] Prijsstijgingen voor belangrijke zaken zoals huizen en gronden maken het eigen woningbezit steeds moeilijker. Het leefpatroon en de kultuur in het algemeen van de Bonairiaanse bevolking staan ineens onder zware druk."

…

"Deze druk op de bestuurders, zowel intern […] als extern […] vereist een beleidskader voor de door hen te nemen beslissingen. Binnen dit beleidskader zou een beleid/stappenplan ingepast moeten worden, welk plan mede richtinggevend moet zijn voor het samenwerkingsbeleid tussen […] Nederland en Bonaire."

Drie citaten uit het rapport Pourier uit 1992 die nu, in 2026, relevanter zijn dan ooit.

Ruim dertig jaar geleden formuleerde de commissie Pourier[1] een duidelijke visie voor de toekomst van Bonaire: duurzame ontwikkeling kan alleen bestaan wanneer economie, bestuur, natuur en gemeenschap met elkaar in evenwicht zijn. Die oproep tot een samenhangende aanpak klonk toen al dringend, maar veel van de aanbevelingen van Pourier uit 1992 zijn vandaag de dag minstens zo relevant.

Bonaire staat nu, in 2026, opnieuw voor dezelfde fundamentele keuzes. Alleen zijn de omstandigheden anders, de risico's groter en is de noodzaak om te handelen urgenter. Tegelijkertijd zijn er meer mogelijkheden voor Bonaire om duurzame ontwikkeling te realiseren, niet in de laatste plaats dankzij de sterkere constitutionele band met het Rijk en door technologische ontwikkeling.

Sinds de staatkundige transitie van 2010 is Bonaire bestuurlijk en financieel nauwer verbonden met het Rijk, met betere toegang tot kennis, voorzieningen en middelen. Tegelijkertijd zijn de maatschappij en de context ingrijpend veranderd. De bevolking groeide van circa 15.000 naar bijna 27.000 inwoners nu, grotendeels door migratie, en de bevolking heeft nauwelijks profijt van de groei van de economie.

De demografische en economische groei hebben geleid tot zware druk op de huisvesting en de infrastructuur, maar ook op de sociale samenhang, de cultuur, de natuur en de identiteit van het eiland. De economie van Bonaire leunt daarnaast zwaar op toerisme en de publieke sector, terwijl de kosten van levensonderhoud hoog zijn en de arbeidsmarkt krap is. Daarbovenop komt de druk op de natuurlijke omgeving. Koraalsterfte, erosie en overbegrazing bedreigen niet alleen de biodiversiteit, maar ook het toeristische product waarop de economie drijft. De effecten van klimaatverandering worden steeds zichtbaarder aan de kust en in de watervoorziening. Dit alles laat de druk op de draagkracht van het eiland zien.

Toch zijn de voorwaarden om te veranderen gunstiger dan ooit. De positie van Bonaire binnen het Nederlandse staatsbestel en technologische ontwikkelingen bieden goede mogelijkheden voor duurzame en inclusieve ontwikkeling. Bonaire heeft bovendien sterke troeven: een rijke natuur, cultureel erfgoed, relatief goede infrastructuur en toegang tot hoogwaardige voorzieningen vergeleken met de regio. Die kwaliteiten vormen de bouwstenen voor toekomstbestendig beleid, mits ze bewust worden behouden, onderhouden en benut.

Tegenover die sterke punten staan structurele zwaktes. De afhankelijkheid van import en toerisme maakt de economie kwetsbaar. De hoge kosten van wonen en leven drukken zwaar op huishoudens. De bestuurlijke- en uitvoeringscapaciteit is beperkt, waardoor plannen te vaak blijven steken in intenties. En de sociale cohesie verzwakt in rap tempo, nu migratie, technologie en economische druk de gemeenschap veranderen. De bedreigingen zijn reëel: vergrijzing, tekorten aan goed opgeleid

[1] Pourier et al. (1992).

personeel, afnemende welvaart per inwoner, aantasting van natuur en identiteit, en toenemende kwetsbaarheid door klimaatverandering en internationale afhankelijkheid. De balans tussen groei en draagkracht is precair geworden.

Om de visie te realiseren, moeten moeilijke keuzes gemaakt worden. Versterking van de natuur en cultuur van Bonaire kan ten koste gaan van initiatieven die op de korte termijn meer opleveren. Toch moet er nu voor de natuur en cultuur gekozen worden om de gunstigste ontwikkelingen voor de lange termijn in gang te zetten. In het toerisme bijvoorbeeld is het zonder die keuzes niet realistisch om te streven naar een beperkt aantal bezoekers die tegelijkertijd veel geld uitgeven. Iedere toeristische bestemming in de regio zal dat ambiëren. Bonaire moet iets bieden wat die andere bestemmingen niet hebben. Zonder kwalitatief goede natuur en rijke cultuur maakt *Vishon Boneiru 2050* geen kans. Met een richtinggevend kader voor de economie, de natuur, de gezondheid en de samenleving richt *Vishon Boneiru 2050* zich op het verbeteren van de brede welvaart.[2]

De afgelopen vijftien jaar hebben laten zien dat gebrek aan een consistente aanpak en uitvoering leidt tot vertraging en gemiste kansen. Bonaire beschikt over veel plannen, zoals de vele adviesrapporten en bestuurlijke akkoorden laten zien, maar het ontbreekt vaak aan bestuurlijke kracht, continuïteit van bestuurlijke richting en uitvoering en middelen om de plannen daadwerkelijk uit te voeren.

De urgentie is groot, maar niet zonder perspectief. Bonaire staat op een kruispunt waar de keuzes van vandaag bepalend zijn voor de leefbaarheid van morgen. De uitdagingen zijn aanzienlijk, maar de kansen zijn reëel. De sleutel ligt in consistentie, samenwerking en uitvoering en in het vermogen om verleden en toekomst met elkaar te verbinden.

Opdracht en werkwijze commissie Vishon Boneiru 2050

Het Bestuurscollege van Bonaire heeft bij Eilandsbesluit van 15 mei 2025 de commissie *Vishon Boneiru 2050* ingesteld met als taak een gedragen en uitvoerbare toekomstvisie op de ontwikkeling van Bonaire richting 2050 op te stellen die:

- richting geeft aan besluitvorming over ruimtelijke ordening, economie, natuur, cultuur en samenleving;
- breed gedragen wordt door politiek, samenleving en stakeholders;
- duidelijk is over wat Bonaire wil behouden, waar het wil groeien en hoe cultuur en natuur in balans blijven;
- als leidraad dient voor toekomstige wet- en regelgeving, beleidsontwikkeling en investeringen zowel op lokaal als op Rijksniveau, en;
- inzicht geeft in implementatiestrategie, *governance* en prioriteiten.

De commissie bestaat uit:

- Frits Goedgedrag (voorzitter)
- Joanne Nicastia
- Paul Comenencia
- Giordano Molina
- Koert van Buiren

De commissie heeft haar werk gebaseerd op bestaand onderzoek, data-analyses en gesprekken met deskundigen en lokale belanghebbenden, en werkte onafhankelijk. De commissie heeft intensief gebruik gemaakt van de vele waardevolle bestaande onderzoeken en adviezen om zo niet het wiel opnieuw uit te hoeven vinden. Andere trajecten, zoals de klimaattafel, de structuurvisie, de mobiliteitsvisie en burgerschapsinitiatieven, zijn ook betrokken in de formulering van de *Vishon Boneiru 2050*.

Daarnaast heeft de commissie twee uitgebreide rondes gesprekken gevoerd: een eerste ronde eind september 2025 gericht waarin de uitdagingen zijn besproken waarvoor Bonaire staat; en een tweede ronde in januari 2026 waarin de visie is getoetst. Daarnaast zijn gedurende het onderzoekswerk

[2] Brede welvaart gaat over het welzijn van mensen. Naast materiële welvaart gaat het ook om zaken als gezondheid, onderwijs, milieu en leefomgeving, sociale cohesie en veiligheid. Het gaat om de kwaliteit van leven in het hier en nu en om het welzijn van toekomstige generaties.

gesprekken gevoerd met deskundigen op verschillende terreinen. De commissie is alle organisaties en personen met wie in het kader van haar opdracht is gesproken erkentelijk voor hun inbreng.

De commissie is ondersteund door een secretariaat bestaande uit Martijn Mak en Joris Nanne van Economisch Bureau Amsterdam.

Principes

Een visie voor 2050 moet realistisch en coherent zijn. Verder moet de visie fungeren als richtlijn, en ruimte bieden aan verschillende politieke keuzes om de ambities in de visie te behalen en te vertalen naar concrete beleidsmaatregelen. Daarnaast dient de visie voor huishoudens en bedrijven om het gevoerde beleid te toetsen, waarmee de transparantie en *accountability* van het bestuur en de politiek worden gediend.

- **Realistisch**: de visie formuleert haalbare en uitvoerbare doelen.
- **Coherent:** de visie is geen verzameling van losse beleidsplannen, investeringen of projecten, maar een samenhangend geheel van maatregelen die elkaar versterken en logisch op elkaar voortbouwen.
- **Richtlijn:** de visie is richtinggevend voor zowel het Openbaar Lichaam Bonaire (OLB) als het Rijk, met een duidelijke prioritering.
- **Transparantie en accountability:** de visie schept duidelijkheid richting de bevolking en het bedrijfsleven waardoor beleidskeuzes en voortgang herkenbaar en toetsbaar zijn.

Essentieel is de uitvoering van *Vishon Boneiru 2050* te monitoren en deze waar nodig bij te stellen wanneer toekomstige ontwikkelingen daarom vragen.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 tot en met 9 van dit rapport schetsen de belangrijkste ontwikkelingen op Bonaire in de afgelopen 15 jaar en beschrijven de uitdagingen waar het eiland voor staat. Per thema beschrijven deze hoofdstukken de visie op de ontwikkeling van Bonaire richting 2050: demografie en draagkracht (hoofdstuk 2); natuur en milieu (hoofdstuk 3); cultuur en identiteit (hoofdstuk 4); economie (hoofdstuk 5); arbeid en inkomens (hoofdstuk 6); onderwijs (hoofdstuk 7); gezondheid en veiligheid (hoofdstuk 8) en tot slot financiën en overheid (hoofdstuk 9). In hoofdstuk 10 doet de commissie voorstellen gericht op implementatie en *governance* van de visie. Hoofdstuk 11 bevat een lijst met voorgestelde maatregelen, inclusief prioritering, verantwoordelijkheid, uitvoeringstermijn en in te zetten acties.

Tot slot

Met *Vishon Boneiru 2050* geeft de commissie de richting aan voor een ontwikkeling van Bonaire waarin behoud van de natuur, de cultuur en de identiteit van Bonaire hand in hand gaan met een gezonde sociaaleconomische ontwikkeling waar iedereen profijt van heeft. Daarvoor zijn keuzes noodzakelijk die bestuurlijke moed, *commitment* en consistentie van beleid vereisen aan beide kanten van de oceaan. *Vishon Boneiru 2050* geeft richting en biedt een kader voor beleid voor zowel het OLB als het Rijk. Daarmee houdt de commissie de weg vrij voor zowel huidige als toekomstige bestuurders om – naar zij hoopt binnen de kaders van *Vishon Boneiru 2050* – besluiten te nemen en beleid en wetgeving te ontwikkelen. De commissie hoopt daarmee een leidraad te bieden die los staat van politieke kleur, waaraan huidige en toekomstige bestuurders zich willen committeren en waarmee zij consistentie in beleid kunnen realiseren.

De commissie heeft haar werk in volledige onafhankelijkheid kunnen doen. Hoewel het Bestuurscollege opdracht heeft gegeven tot het ontwikkelen van deze visie, heeft het geen sturing of invloed uitgeoefend op de inhoud noch op het proces. *Vishon Boneiru 2050* is het product van eigen onderzoek van de commissie en van de vele onderzoeken en adviezen die de afgelopen jaren zijn verschenen.

2.Demografie en draagkracht

Achtergrond en ontwikkelingen

De bevolking van Bonaire is de afgelopen tientallen jaren sterk gegroeid, waardoor Bonaire nu met andere uitdagingen geconfronteerd wordt dan toen het rapport Pourier in 1992 verscheen. De basisinfrastructuur van Bonaire heeft op de meeste gebieden de snelle groei niet bij kunnen houden. De vergrijzing wordt door de immigratie afgeremd, maar zal in de komende 25 jaar alsnog steeds verder toe blijven nemen.

Bevolkingsomvang boven draagkracht van voorzieningen

Figuur 2.1 Bevolkingsomvang Bonaire, 1990-2050

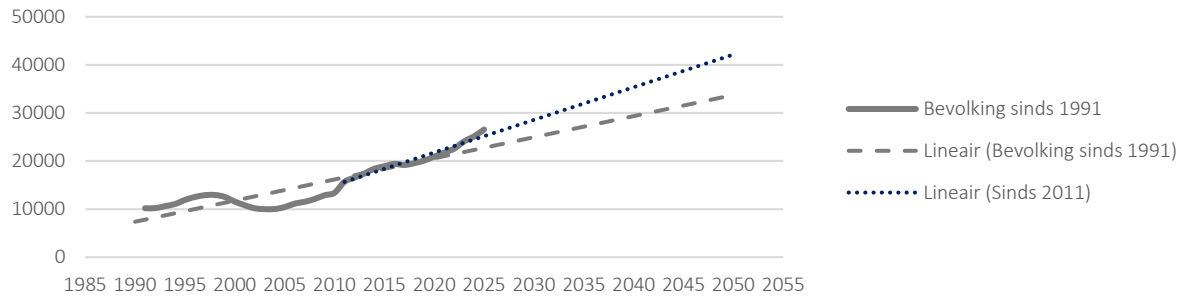

Bron: CBS Nederland en CBS (toenmalige) Nederlandse Antillen.

Ten tijde van het rapport Pourier was Bonaire een stuk kleiner in bevolkingsomvang dan tegenwoordig. De bevolking nam toe van 10 duizend inwoners in 1991 tot 27 duizend in 2025, bijna een verdrievoudiging in ruim dertig jaar. Het grootste deel van deze groei vond plaats na de staatkundige vernieuwingen van 2010. Door deze sterke groei en door achterblijvende investeringen en onderhoud loopt de basisinfrastructuur achter de feiten aan.[3] Er is een tekort aan betaalbare huisvesting, dat in de loop van de tijd nijpender is geworden en tot steeds hogere woningprijzen leidt. Daar komt bij dat er 600 woningen op platforms voor vakantieverhuur worden aangeboden.[4] In alle scenario's voor bevolkingsontwikkeling van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen zijn substantieel meer woningen nodig, met een behoefte van 65 procent extra in het middenscenario voor 2050. De huidige infrastructuur van wegen op Bonaire is verder berekend op ongeveer 14 duizend inwoners, ongeveer de helft van de huidige bevolking, en er is sprake van substantieel achterstallig onderhoud. Doordat er geen openbaar vervoer en ouderenvervoer is, is de druk op de wegen extra groot. Ook kent de sterke groei van de bevolking en de economie navenante uitdagingen voor de energie- en watervoorziening, voor de lucht- en zeehaven en voor de afvalverwerking.

Als de gemiddelde bevolkingsgroei sinds 1991 zou doorzetten, zou Bonaire in 2050 tegen de 35 duizend inwoners hebben. Als de versnelde groei sinds 2011 door zou zetten, zou Bonaire in 2050 zelfs meer dan 40 duizend inwoners hebben. Scenario's van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen variëren van een lichte daling van het inwoneraantal tot aan 2050 tot een ontwikkeling naar maximaal 71 duizend. Ruimtelijk kan Bonaire een verdere groei aan, als de juiste ruimtelijke structuur wordt gekozen en er bijvoorbeeld vooral op de hoger gelegen delen van het eiland wordt gebouwd in plaats van aan de kust. Hiertoe heeft het Bestuurscollege een structuurvisie laten ontwikkelen.

[3] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).
[4] Cijfers volgens AirDNA, peilmoment 13 november 2025.

Toenemende grijze druk, afgeremd door migratie

Figuur 2.2 Vergrijzing (bevolking van 65+ als percentage van 20-65-jarigen), tussen 1990-2050 volgens het CBS (links) en in verschillende scenario's in 2050 (rechts).

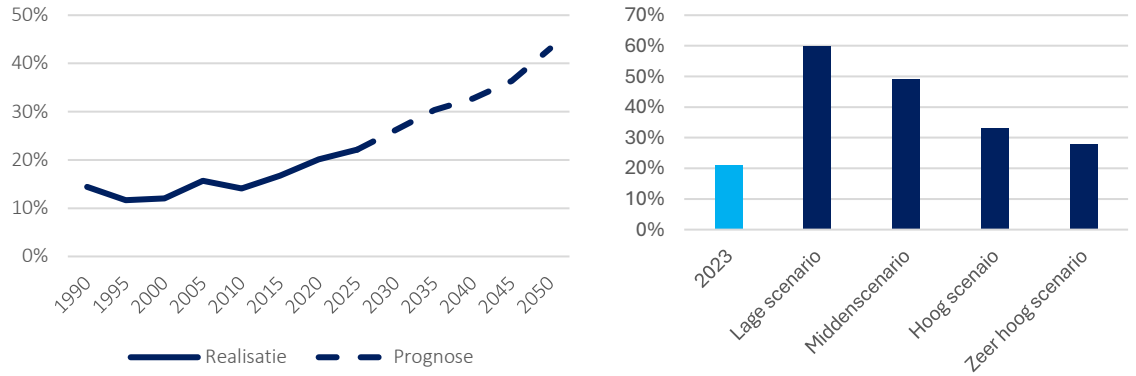

Bron: CBS Nederland en CBS (toenmalige) Nederlandse Antillen (links); Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen (rechts).

Net als in veel andere landen worden op Bonaire de gevolgen van de vergrijzing steeds verder zichtbaar. Vergrijzing of grijze druk wordt vaak uitgedrukt als het aantal 65-plussers per 100 beroepsgeschikte inwoners (mensen van 20 tot 65). Toen het rapport Pourier verscheen, waren er 12 tot 14 65-plussers voor elke 100 beroepsgeschikte inwoners. In de circa dertig jaar daarna is deze grijze druk bijna verdubbeld tot 22 in 2025 en ook in de komende jaren neemt deze verder toe. Het CBS en de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen (middenscenario) verwachten beide dat er in 2050 voor elke 100 beroepsgeschikte inwoners tussen de 40 en 50 65-plussers zijn. Dat betekent dat er op dat moment tegenover elke oudere nauwelijks meer dan twee mensen van werkende leeftijd staan. Dit zorgt voor grote uitdagingen op het gebied van onder meer zorg en sociale zekerheid, maar ook in de economie en op de arbeidsmarkt. Door de vergrijzing zijn verder fors meer seniorenwoningen nodig. Ook in andere demografische varianten van de Staatscommissie neemt de grijze druk toe.

De vergrijzing wordt echter afgeremd als er meer migratie is, omdat migranten vooral van werkzame leeftijd zijn. Lagere migratie leidt juist tot meer vergrijzing. Ook op langere termijn vertraagt migratie de vergrijzing. Volgens de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen is de grijze druk (65-plussers per 20-65-jarige) in 2050 ongeveer 32 procentpunt lager in de hoogste dan in de laagste migratievariant.

Visie op demografie en draagkracht

Bonaire zit als gevolg van de snelle bevolkingsgroei in een spagaat: hoewel de bevolking momenteel groter is dan wat de voorzieningen aankunnen, kan immigratie juist ook de uitdagingen verlichten die met de vergrijzing gepaard gaan. Daarom zet Bonaire in op gecontroleerde migratie die aansluit bij de behoeften van de arbeidsmarkt. De achterblijvende basisvoorzieningen en woningvoorraad worden op peil gebracht en gehouden zodanig dat er draagkracht is voor een beheerste bevolkingsgroei in de toekomst.

Migratie controleren en sturen

Bonaire zet in op gerichte groei, met gecontroleerde migratie. Hierbij probeert Bonaire vooral die immigranten aan te trekken die het eiland helpen voorzien in arbeidsmarktbehoeften, zoals in de zorg, het onderwijs, de horeca en in technische beroepen. Door mensen van werkende leeftijd aan te trekken worden arbeidsmarkttekorten voorkomen en wordt de vergrijzing afgeremd. Het sturen en controleren van de immigratie moet zorgen voor een balans: voorzien in arbeidsmarktbehoeften en voorkomen van grote druk op voorzieningen.

Het beleid zal zich richten op beperkte aantallen migranten die langer op het eiland blijven en een maatschappelijke binding met Bonaire hebben, in plaats van vele migranten die elkaar opvolgen en na korte tijd weer vertrekken. Hiervoor is concreet beleid nodig op het gebied van bevolking, migratie, huisvesting en vestiging. Hierbij geldt de visie van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen als leidraad. Volgens de Staatscommissie gaat "*voor Bonaire … gerichte groei vooral over*

het aanbrengen van stevige focus in de toch al aanwezige groei."[5] Ondanks de status als openbaar lichaam van Nederland kan Bonaire wel degelijk maatregelen nemen om de immigratie te beheersen. Zo zorgt het huisvestingsbeleid op de Waddeneilanden ervoor dat een segment van de eilandelijke woningmarkt alleen toegankelijk is voor mensen met een binding met het eiland.

Hoeveel de bevolking zal groeien, hangt af van het jaarlijkse migratiesaldo. Bij een mild immigratiesaldo van 250 per jaar groeit de bevolking tot 33 duizend in 2050. Dit scenario lijkt op het middenscenario van de Staatscommissie, met een migratiesaldo van 215 per jaar. Bij scenario's met een positief saldo van 1.000 migranten per jaar groeit de bevolking tot 54 duizend inwoners. Dit komt overeen met het immigratiesaldo dat Bonaire sinds 2020 jaarlijks heeft. Om de bevolkingsgroei te beheersen en toch in staat te zijn om op lange termijn arbeidskrachten uit het buitenland aan te trekken, moet Bonaire het immigratiesaldo dus aanzienlijk verlagen.

Tabel 2.1 Bevolkingsomvang in 2050 bij meerdere migratiescenario's.

Migratiesaldo (jaarlijks tot en met 2050)	Aantal inwoners in 2050
0	26 duizend
+100	29 duizend
+250	33 duizend
+500	40 duizend
+1000	54 duizend

Bron: Demografische berekeningen door de commissie *Vishon Boneiru 2050*.

De concrete richting voor 2050 is:

- Bonaire en het Rijk voeren migratiebeleid in om meer grip te krijgen op wie op het eiland mag komen wonen en om de bevolkingsgroei te beheersen. Hierbij wordt ook de vestigings- en directievergunning voor bedrijven betrokken.
- Barrières om personeel in kraptesectoren aan te trekken zijn verminderd (bijvoorbeeld de BES-ontheffing voor BIG-geregistreerde zorgprofessionals).

Basisvoorzieningen op orde brengen

De basisvoorzieningen moeten de huidige bevolking en de beperkte toekomstige groei kunnen accommoderen. Dit betekent dat de achterstanden op het gebied van infrastructuur en nutsvoorzieningen met urgentie worden weggewerkt, aangezien de huidige infrastructuur niet geënt is op de huidige bevolkingsomvang en een belemmering vormt voor economische ontwikkeling. Investeringen richting de toekomst worden afgestemd op de gecontroleerde bevolkingsgroei. Hierin volgt Bonaire de agenda uit het rapport *Klein gebied, grote opgave* en de Structuurvisie.[6]

De concrete richting voor 2050 is:

- De stortplaats Lagun is gesloten en er is een alternatieve locatie gevonden en in gebruik genomen.[7] Afval wordt zo goed mogelijk verwerkt en de afvalproductie wordt beheerst.
- (Bijna) al het afvalwater op Bonaire wordt gezuiverd en gezuiverd water wordt zo vaak als mogelijk hergebruikt. Via decentrale afvalwaterzuiveringsinstallaties gaat gezuiverd water terug naar de buurten.
- Bonaire is zoveel als mogelijk een circulaire economie met *zero waste* in 2050.
- Er is een tweede waterfabriek.
- De energievoorziening is volledig verduurzaamd, energie is betaalbaar en het netwerk is volledig *smart* (zie 'Versterken economische autonomie').
- De capaciteit van de luchthaven (terminals, platforms, etc.) is afgestemd op de dan geldende passagiersaantallen.
- Het eiland is volledig op snel internet aangesloten.
- Binnen de bebouwde kom zijn alle wegen verhard.
- Aantrekkelijke fiets- en wandelroutes bevorderen de mobiliteit en dragen tegelijkertijd bij aan de volksgezondheid.
- Er is een betere verbinding tussen Rincon en Kralendijk.
- Afwateringssystemen zijn in goede staat (zie 'Aanpakken erosieproblematiek en klimaatadaptatie').
- De haven wordt geoptimaliseerd.

[5] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).
[6] Reuvers et al. (2024).
[7] Rijksoverheid (2025).

- De ruimtelijke ordening wordt toekomstbestendig gemaakt conform de Structuurvisie, onder meer door een derde centrum tussen Rincon en Kralendijk te ontwikkelen en door activiteiten die veel verkeer aantrekken naar buiten het centrum van Kralendijk te verplaatsen.

De ambities zullen in de loop der tijd bijgesteld moeten worden. Op gebieden waarin de technologische innovaties zich snel opvolgen, zoals telecommunicatie, is namelijk niet te voorzien hoe de voorzieningen er in 2050 precies uitzien. Bovenstaande lijst is een agenda voor de middellange termijn.

Zorgen voor voldoende betaalbare huisvesting

Bonaire krijgt voldoende betaalbare huisvesting. Hiervoor voert Bonaire een integraal en actief woningmarktbeleid. Op dit moment staan er vier woningzoekenden tegenover elke bezette sociale huurwoning, zijn huren in de particuliere huur "schrikbarend hoog"[8] en zijn woningen onbereikbaar voor huishoudens met een mediaan inkomen.[9] Zolang de tekorten aan sociale huur niet zijn opgelost, wordt er daarom met urgentie en blijvend gewerkt aan de uitbreiding van de sociale woningvoorraad. Via regelgeving wordt gewerkt aan de betaalbaarheid van de private huur en worden afspraken gemaakt over betaalbare koop, zoals in de Woondeal. Vanwege de toenemende vergrijzing is hierbij aandacht voor bouwprojecten en woonvormen die geschikt zijn voor ouderen. Woningbouw vindt plaats in de gebieden waar de druk op de natuur laag is.

De concrete richting voor 2050 is:

- De wachtlijst voor sociale huur is weggewerkt door meer aanbod van sociale huurwoningen en door lagere instroom.
- Een significant deel van de koopwoningen is voor huishoudens met mediane inkomens bereikbaar.
- Mensen met lage en middeninkomens die in de particuliere sector huren, worden tegemoet gekomen in hun huurlasten.
- Problemen in de gronduitgifte worden opgelost.[10]

[8] Commissie Sociaal Minimum Caribisch Nederland (2023).
[9] Mak & Nanne (2025).
[10] Abraham et al. (2023).

3.Natuur en Milieu

Achtergrond en ontwikkelingen

De staat van biodiversiteit op Bonaire is op verschillende vlakken slecht en gaat achteruit. Loslopend vee, invasieve soorten, klimaatverandering en overbevissing zijn de grootste bedreigingen voor de biodiversiteit op Bonaire. Ook is er meer bebouwing gekomen in kwetsbare gebieden.

Tabel 3.1. Indicatoren over de biodiversiteit en natuurkwaliteit op Bonaire.

Indicator	1999	2003	2010-2011	2013-2015	2017-2018	2020	2021-2022	2023-2024
Koraal (10 meter diepte)								
Commerciële vis (g/100 m²)	-	-	-	325	466	832	-	422
Herbivore vis (g/100 m²)	-	-	-	1.769	2.332	2.712	-	1.841
Koraalbedekking (%)	-	-	-	18,7	17,3	19,6	-	15,4
Bedekking macro-algen (%)	-	-	-	1,7	4,8	4,2	-	4,6
Bedekking zeegras L. Bay								
T. testudinum (inheems)	-	-	49%	33%	34%	28%	21%	19%
S. filiforme (inheems)	-	-	4%	4%	3%	8%	6%	7%
H. stipulacea (invasief)	-	-	6%	21%	25%	34%	35%	~29%
Overige soorten								
Flamingo's	4.125	3.391	3.026	3.081	3.381	2.855	1.726	-
Schildpaddennesten	-	43	59	77	105	110	89	130
Sargassum-influx	-	-	-	-	11.000	13.000	26.000	-
Karko (*aliger gigas*)	111	-	28	205	-	85	-	-
Geiten (WSNP)	-	-	-	10.600 (± 3.800)	10.600 (± 1.000)	7.300 (± 1.700)	4.800 (± 600)	4.000 (± 500)
Ezels/hectare (WSNP)	-	-	-	-	0,119	-	-	0,018

Bronnen: Wageningen Marine Research (koraal[11] en geiten/ezels[12]), CBS (flamingo's[13] en schildpaddennesten[14]), Stinapa (sargassum, karko)[15], Stinapa[16] en Wageningen Marine Research[17] (zeegras).
Bij de kolommen in de tabel met meerdere jaren is steeds het meest recente jaar genomen waarvoor data beschikbaar zijn.

Koraal onder druk

Hoewel de staat van de natuur en in het bijzonder het koraal een van de belangrijkste eigenschappen is waarmee Bonaire zich onderscheidt, staan deze onder druk van de groeiende bevolking, het toerisme en ziektes. Uit metingen langs de hele kust van Bonaire blijkt dat de koraalbedekking in 2023 lager is dan toen de metingen in 2014 begonnen en de aanwezigheid van macro-algen juist hoger, wat beide duidt op een minder gezond koraal. De laatste jaren vormt de *Stony Coral Tissue Loss disease* een grote bedreiging voor de gezondheid van het koraal.[18] In coronajaar 2020 waren de biomassa aan vis en de koraalbedekking beide tijdelijk toegenomen.

Over een langere tijdsspanne is een nog grotere achteruitgang van het koraal te zien. Bij Karpata worden sinds de jaren '70 metingen gedaan van de koraalbedekking op verschillende diepten.[19] Toen het rapport Pourier verscheen, was het koraal al aan het verslechteren. Tussen halverwege de jaren '70 en begin jaren '90 nam de bedekking af op de meeste diepten: op 10 meter (van zo'n 70 naar 50 procent), op 20 meter (van 70 naar ongeveer 30 procent) en op 30 meter (van zo'n 65 naar 45 procent). Alleen op 40 meter diepte was het koraal toen relatief stabiel (grofweg 25 procent bedekking). Die ontwikkeling heeft zich sindsdien doorgezet en het koraal is op alle diepten verslechterd: naar zo'n 30 procent op 10 meter en ongeveer 10 procent op 20, 30 en 40 meter.

[11] Meesters et al. (2025).
[12] Debrot et al. (2025).
[13] Centraal Bureau voor de Statistiek (2023, 12 december).
[14] Centraal Bureau voor de Statistiek (2025, 8 december-a).
[15] De Meyer et al. (2022).
[16] Engel & Johnson (2022).
[17] Van der Geest & Engel (2025).
[18] Severijnse (2025).
[19] Meesters et al. (2025).

Andere bedreigingen onderwaterleven: sargassum en afnemend zeegras

Ook andere indicatoren van het onderwaterleven op Bonaire laten alarmerende ontwikkelingen zien. De influx van sargassum, een verstikkende soort zeewier die aan de kust aanspoelt, neemt snel toe en verdubbelde zelfs tussen 2020 en 2022. In 2025 spoelde er opnieuw een recordhoeveelheid sargassum aan.[20] Ook het zeegras gaat achteruit: tussen 2011 en 2024 halveerde de bedekking van twee inheemse soorten zeegras bij elkaar opgeteld terwijl een invasieve soort zeegras dominant werd.

Erosie door grazers

Op land is het loslopende vee, met name geiten, een bedreiging voor de biodiversiteit en veroorzaken deze grazers erosie. De erosie en soortenarme vegetatie zorgen ervoor dat sediment na regenbuien niet wordt tegengehouden en het koraal in kan spoelen. Er lopen projecten om het loslopende vee terug te dringen, waarvan de resultaten al zichtbaar zijn. Het aantal geiten in WSNP is afgenomen van zo'n 10.600 in 2015 en 2018 tot ongeveer 4.000 in 2023. Dit zijn nog steeds meer dan negen keer zoveel geiten per hectare in het WSNP dan als houdbaar wordt beschouwd.[21] Het aantal ezels per hectare in het Washington Slagbaai National Park (WSNP) is in 2023 bijna zeven keer zo laag als in 2018.

Schade als gevolg van klimaatverandering

Verder ondervindt Bonaire direct de gevolgen van klimaatverandering. Gebouwen, kritieke infrastructuur en cultureel erfgoed lopen het risico om beschadigd te raken. De zeespiegel stijgt op Bonaire met 3,7 mm per jaar. Als de afspraken in het Parijs-akkoord worden behaald, zal de zeespiegel in 2100 bij Bonaire 31 tot 78 cm hoger liggen dan begin deze eeuw, maar in scenario's met hogere uitstoot kan de zeespiegel in 2100 meer dan een meter gestegen zijn.[22] De zeespiegelstijging zal er zonder aanvullende maatregelen voor zorgen dat zo'n acht vierkante kilometer in het zuiden van Bonaire onder water komt te staan. Ook zal klimaatverandering zorgen voor een verdere achteruitgang van het koraal. Los van de ecologische gevolgen leiden deze gebeurtenissen ook tot economische schade: het overstromen van delen van het zuiden van Bonaire leidt tot ongeveer 14 miljoen dollar aan schade, en de beschadiging van het koraal kan in 2050 leiden tot een daling van het bbp van 25 procent.[23]

Figuur 3.1 Productie van leidingwater en elektriciteit.

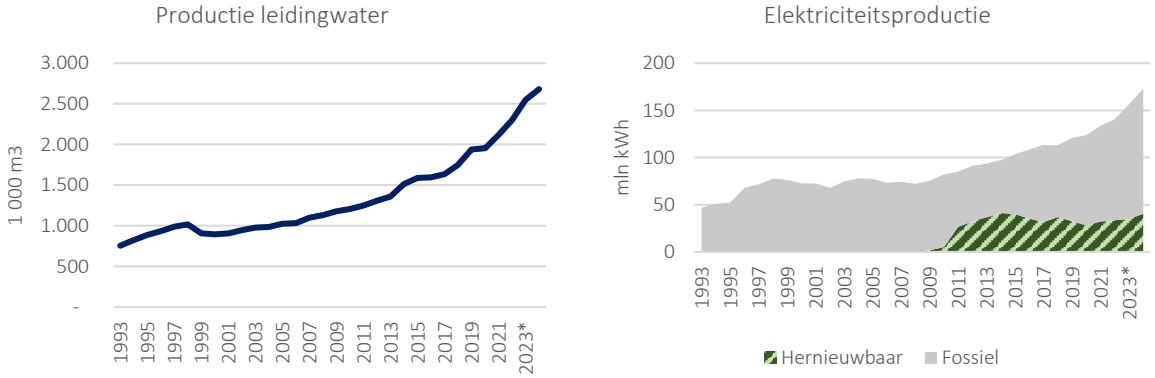

Bron: CBS Nederland.

Capaciteit nutsvoorzieningen onder druk

De druk op natuur en milieu is tot slot te merken aan het gebruik van de nutsvoorzieningen op Bonaire. Het totale waterverbruik door bedrijven en huishoudens is gegroeid. Dit hangt direct samen met de bevolkingsgroei en de toename in het toerisme. Waar leidingwater uit zout water wordt gewonnen, gebruiken particulieren ook grondwater.[24] Het overmatige gebruik hiervan zorgt voor zoutintrusie: het water in de meeste waterputten is inmiddels zout. Ook de vraag naar elektriciteit

[20] Dutch Caribbean Nature Alliance (2025).
[21] Deze conclusie volgt uit de 4.000 geiten op een oppervlak van 4.286 hectare. De houdbare grens van 0,1 geiten per hectare in een savanneklimaat zoals dat van Bonaire is gebaseerd op Debrot (2016) en Lagerveld et al. (2015).
[22] Le Bars & Keizer (2023).
[23] Van Oosterhout et al. (2023).
[24] Verweij et al. (2020).

neemt snel toe, waarbij naast het groeiende toerisme ook digitalisering een rol speelt. Aangezien de productie van hernieuwbare elektriciteit sinds 2015 geen stijgende trend vertoont, neemt het aandeel fossiel opgewekte elektriciteit en daarmee de CO2-uitstoot in de elektriciteitsproductie toe. De capaciteit van de afvalwaterzuivering schiet nog meer tekort: er wordt acht keer zoveel water geproduceerd als dat er gezuiverd wordt.[25] Hierdoor stroomt er te veel afvalwater weg, waarmee de kwaliteit van het koraal en bodemwater slechter wordt.[26] Het afvalwater zorgt ervoor dat de nutriëntenniveaus van het water op Bonaire op veel plekken hoger zijn dan wat natuurlijk is.

Visie op natuur en milieu

Coronajaar 2020, toen Bonaire weinig bezoekers verwelkomde en er voor de bewoners lockdowns golden, illustreert de wisselwerking tussen toerisme en natuur: het koraal en de visstand herstelde zich dat jaar. In 2023, toen het toerisme weer op het oude niveau was en de lockdowns voorbij waren, werd het koraalherstel weer ongedaan gemaakt. In dat jaar leed het koraal ook onder de *Stony Coral Tissue Loss disease*.

De natuur en het milieu van Bonaire moeten daarom behouden en steeds verder hersteld worden. Het behoud en herstel van de natuur is niet alleen een op zichzelf staand doel, maar speelt een centrale rol in *Vishon Boneiru 2050*. Duurzame economische ontwikkeling is niet mogelijk als de natuur en het milieu niet verbeteren: Bonaire kan alleen meer waarde uit het toerisme halen als daar kwalitatief goede natuur tegenover staat. De rapporten *A Nature Inclusive Vision for Bonaire in 2050* en, voor de kortere termijn, het *Beleidsplan natuur en milieu Caribisch Nederland 2020-2030* gelden als richtlijn voor beleid, regels en investeringen.

Herstellen van bedreigde habitats

De verschillende habitats van Bonaire worden hersteld, zoals het koraal, de mangrovebossen, de Caribische savanne en verschillende andere gebieden. Hiermee wordt gedane schade zoveel mogelijk teruggedraaid en gaat de kwaliteit van de natuur op Bonaire vooruit. Het herstel vindt plaats door methodes zoals koraalrestoratie, herbegroeiing en herbebossing (waaronder van palmen en mangroves).[27] Als het koraal en de mangroves herstellen en groeien, ontstaat er een natuurlijke barrière die Bonaire beschermt tegen de zee. In 2050 zijn er gezonde populaties van de verschillende inheemse soorten, die met instandhoudingsstrategieën en zo nodig door fok en kweek behouden worden, en invasieve soorten worden gecontroleerd.[28]

De concrete richting voor 2050 is:

- De eigenschappen van het koraal zijn in 'zeer goede' staat volgens de *Reef Health Index*.
- Het koraal en de mangroves vormen een natuurlijke barrière tegen de zee.
- De staat van instandhouding van de habitats en inheemse diersoorten is gunstig (*favourable Conservation State (CS)*). Er is een *minimum viable population size* van de bestaande inheemse soorten.
- De populaties van invasieve diersoorten nemen niet toe.

Aanpakken erosieproblematiek en klimaatadaptatie

Het koraal herstelt niet alleen door maatregelen zoals het aanplanten van vegetatie en de fok en kweek van kwetsbare dieren, maar ook door preventieve maatregelen die de druk op de natuur verminderen. Hierbij is het oplossen van de erosieproblematiek een belangrijke stap, omdat het koraal momenteel lijdt onder het sediment dat tijdens regenval het rif instroomt. Het tekort aan planten die water en sediment kunnen tegenhouden draagt hieraan bij. Het erosieprobleem wordt opgelost met bestemmingsplannen, de opvang van regenwater (*water harvesting*) met dammen en vijvers en de opvang van sediment (*sediment traps*). Deze maatregelen bevorderen klimaatadaptatie, die cruciaal is omdat extreem weer en hevige regenbuien steeds meer zullen voorkomen.

Ook grazers, met name geiten, dragen bij aan het erosieprobleem, omdat zij de vegetatie opeten die het koraal moet beschermen. Tegelijkertijd waarderen veel Bonairianen deze grazers als onderdeel van de cultuur, waardoor het onwenselijk is ze volledig van het eiland uit te roeien. De meest kwetsbare stukken van Bonaire, zoals de kustlijn en WSNP, worden wel vrij van grazers gemaakt.

[25] Water- en Energiebedrijf Bonaire (2024).
[26] Ministeries van LNV, I&W en BZK (2020).
[27] Verweij et al. (2020).
[28] Ministeries van LNV, I&W en BZK (2020).

De verwijdering van grazers van Klein Bonaire in het verleden laat zien dat deze maatregel effectief is in het verbeteren van de vegetatie.

De concrete richting voor 2050 is:

- Er komt geen nieuwe bebouwing meer langs de kust.[29]
- Door de opvang van regenwater (*water harvesting*) met dammen en vijvers is er meer water beschikbaar voor het droge seizoen en stroomt er minder sediment het koraal in.[30] Dit laatste wordt versterkt doordat ook het sediment zelf opgevangen wordt.
- Kwetsbare natuurgebieden zoals de kustlijn en WSNP worden vrij gemaakt van grazers.

Vaststelling plan tegen zeespiegelstijging

Bonaire is zoveel mogelijk beschermd tegen de zeespiegelstijging. Hoe deze adaptatie eruit zal zien, hangt af van het onderzoek van de klimaattafel. Dit klimaatplan wordt ontwikkeld door de klimaattafel en in 2026 opgeleverd.

De concrete richting voor 2050 is:

- Bonaire voert de nog vast te stellen maatregelen uit het klimaatplan uit om zichzelf tegen de zeespiegelstijging te beschermen.

Verbeteren nutriëntenniveaus in grondwater en kustgebieden

Naast het wegspoelen van sediment is ook de instroom van afvalwater naar het koraal en bodemwater aangepakt. In 2050 zijn de nutriëntenniveaus in grond- en kustwater hersteld door beter beheer van afvalwater, wat de kwaliteit van het koraal en het bodemwater verbetert.

De concrete richting voor 2050 is:

- Nutriëntenniveaus in grond- en kustwater zijn teruggebracht tot onder de ecologische grenswaardes.
- Bijna al het afvalwater op Bonaire wordt gezuiverd en er zijn decentrale afvalwaterzuiveringsinstallaties (zie 'Basisvoorzieningen op orde brengen').
- Nieuwe gebouwen gaan efficiënt om met water.
- Eventuele resterende lekkende septische tanks zijn gerepareerd.

[29] Ministeries van LNV, I&W en BZK (2020).
[30] Verweij et al. (2020).

4.Cultuur en identiteit

Achtergrond en ontwikkelingen

De sociale cohesie op Bonaire brokkelt af door de snelle bevolkingsgroei, de veranderende bevolkingssamenstelling en de ontwikkeling tot een toeristische bestemming. Doordat er groeiende groepen op Bonaire zijn met diverse culturele achtergronden, waarvan sommige mensen weinig binding met het eiland hebben, staat ook de Bonairiaanse cultuur onder druk. Dit kan naast culturele ook economische gevolgen hebben. De identiteit van Bonaire is een uniek product, dat een belangrijke bijdrage levert aan de toeristische aantrekkingskracht van het eiland.

Gemeenschappelijke cultuur onder druk

Figuur 4.1 Gemene delers op Bonaire: meest gesproken taal (links), ontkerkelijking (midden) en geboorteplaats (rechts).

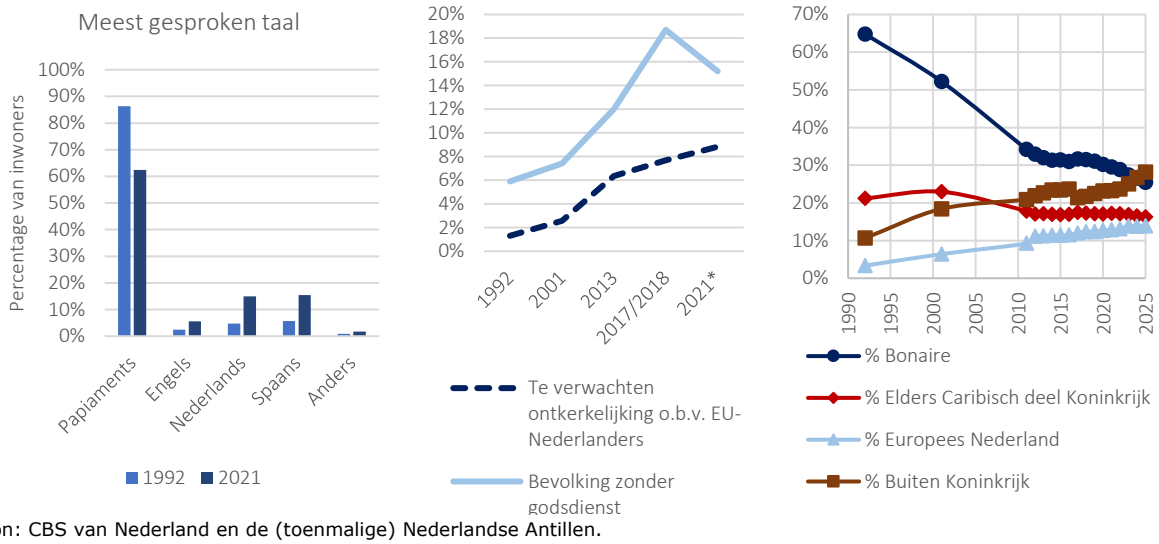

Bron: CBS van Nederland en de (toenmalige) Nederlandse Antillen.

De migratie en de economische ontwikkeling van Bonaire zorgen ervoor dat de cultuur verandert en dat de sociale cohesie afbrokkelt omdat er culturele verzuiling plaatsvindt waarbij mensen met gelijke achtergronden elkaar opzoeken. Waar in 1992 twee derde van de bevolking op Bonaire geboren was, is dit in 2025 nog maar een kwart. De bevolkingsgroei in de afgelopen decennia is voornamelijk gedreven door migratie uit Latijns-Amerika en Europees Nederland. Hierdoor wonen er verschillende groepen op Bonaire, zoals geboren Bonairianen, Europese Nederlanders en Latijns-Amerikanen. Velen op Bonaire ervaren dat deze groepen te weinig met elkaar geïntegreerd zijn en langs elkaar heen leven. Zulke ontwikkelingen zijn moeilijk in cijfers te vatten, maar worden geïllustreerd door gegevens over taal en religie. Het Papiaments en het rooms-katholicisme, die vroeger de meeste mensen op Bonaire verbonden, zijn allebei voor steeds minder mensen een gemene deler.

In 1992, ten tijde van het rapport Pourier, was het Papiaments de meest gesproken taal voor 86 procent van de bevolking. Het Papiaments is een unieke, oorspronkelijk op het Portugees en Spaans gebaseerde creooltaal die alleen op Aruba, Curaçao en Bonaire een officiële status heeft. Het Papiaments op Bonaire is erkend onder Deel III van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden, waarmee het dezelfde bescherming heeft als bijvoorbeeld het Fries. In de afgelopen decennia is het aandeel van de bevolking dat vooral Papiaments spreekt, steeds verder teruggelopen, tot 62 procent in 2021. Het Nederlands en Spaans zijn allebei tegenwoordig voor een grotere groep de meest gesproken taal dan in 1992. Deze kloof in taalgebruik is te verklaren door immigratie vanuit Europees Nederland en Latijns-Amerika.

In de geloofsovertuigingen van de bevolking is een vergelijkbare ontwikkeling te zien. In 1992 had slechts 6 procent van de bevolking geen godsdienst, en was 82 procent rooms-katholiek. Tegenwoordig heeft 15 procent geen godsdienst en is nog maar 60 procent van de bevolking rooms-katholiek. Religie verbindt de verschillende inwoners van het eiland dus minder dan in 1992. Ook hierbij speelt immigratie een rol, met name aangezien Europees Nederland ontkerkelijkt. Het grootste deel

van de ontkerkelijking tussen 1992 en 2021 kan namelijk verklaard worden door de komst van Europese Nederlanders en de religieuze overtuigingen in Europees Nederland.[31]

Verschillen tussen groepen migranten

Bij deze ontwikkeling zijn er belangrijke verschillen te noemen tussen groepen immigranten. Er zijn natuurlijk grote groepen migranten die bijvoorbeeld wel Papiaments leren, aan het maatschappelijke leven deelnemen en voor de lange termijn naar Bonaire komen. Dit is ook af te leiden uit de cijfers: 88 procent van de bevolking van 15 jaar en ouder sprak in 2021 Papiaments en voor 62 procent was het de meest gesproken taal. Voor een deel van deze sprekers is Papiaments niet de moedertaal: dat jaar was slechts 52 procent van de 15-plussers op Bonaire of de Papiaments-talige eilanden Aruba of Curaçao geboren. Een groot deel van de immigranten heeft dus Papiaments leren spreken.

Daartegenover staan echter groepen immigranten die binnen een aantal jaar weer weggaan (de meeste immigranten gaan binnen zeven jaar weg[32]) of zogenaamde *lifestyle-toeristen* met een tweede huis op het eiland die slechts een deel van het jaar op Bonaire verblijven. Als een groot deel van de bevolking maar een paar jaar op het eiland woont of er slechts een deel van de tijd verblijft, gaat dit ten koste van sociale cohesie en de cultuur. De verschillen tussen groepen leiden tot grotere politieke verdeeldheid.[33] Bovendien kan deze verzuiling bijdragen aan de inkomensongelijkheid, die op Bonaire – in tegenstelling tot op Saba en Sint Eustatius – toeneemt. Een deel van de nieuwkomers komt namelijk uit landen die welvarender zijn dan Bonaire (met name uit Europees Nederland), terwijl een ander deel uit landen komt die minder welvarend zijn (Latijns-Amerika).[34]

Overige bedreigingen: digitale technologie en klimaatverandering

Naast de verzuiling van bevolkingsgroepen met verschillende herkomstregio's wordt technologische ontwikkeling ook als uitdaging ervaren voor de sociale cohesie op Bonaire. Sociale media en chatbots op basis van kunstmatige intelligentie (AI) hebben dan wel een sociale component, maar gaan ook ten koste van interactie en saamhorigheid met mensen op het eiland en in de wijk. Ten tijde van het rapport Pourier waren deze trends niet te voorzien. Gezien het huidige tempo van digitale ontwikkelingen is het onmogelijk om te voorzien welke uitdagingen er in 2050 op het digitale vlak zullen zijn, en hoe die het best opgelost kunnen worden.

Een ander aandachtspunt voor de Bonairiaanse cultuur heeft betrekking op het materiële erfgoed. Dit deel van het Bonairiaanse culturele erfgoed staat namelijk onder druk vanwege klimaatverandering.

Visie op cultuur en identiteit

De cultuur en identiteit van Bonaire zijn in de afgelopen dertig jaar veranderd. Mensen van verschillende groepen delen minder met elkaar dan in de jaren '90 en een groot deel van de nieuwkomers blijft maar een beperkt aantal jaren of in deeltijd op het eiland. Het versterken van de cultuur en het creëren van een gemeenschappelijke identiteit moeten voor meer saamhorigheid op het eiland zorgen. Daarnaast draagt trots op het eiland en op de eigen cultuur bij aan zelfvertrouwen om daarmee de andere delen van de visie uit te voeren. Net als het behoud van de natuur is dus ook het behoud en de vorming van de cultuur een randvoorwaarde voor alle andere doelstellingen.

Beschermen van het erfgoed

Het culturele erfgoed wordt zo beschermd dat het in 2050 behouden en in betere staat is. Hierbij valt te denken aan historische documentatie, monumenten, kunst, de keuken, enzovoorts. De stichting Fundashon Historiko Kultural Boneriano (Fuhikubo) en de sectie SKAL van het Openbaar Lichaam zijn voorbeelden van organisaties die hier een belangrijke rol in spelen. Van oudsher leven Bonairianen in de natuur: kennis van de lokale planten en dieren is dus ook onderdeel van de lokale cultuur.

De concrete richting voor 2050 is:

[31] Dit volgt uit een illustratieve berekening op basis van de religieuze overtuigingen in Europees Nederland en de aantallen Europese Nederlanders op Bonaire. Op basis van de toename van het aantal Europese Nederlanders op Bonaire en de ontkerkelijking in Europees Nederland is te verwachten dat tussen 1992 en 2021 het aandeel mensen zonder godsdienst met 8 procentpunt toe zou nemen (van 1 naar 9 procent). Dit is het grootste deel van de verdere ontkerkelijking in die periode, die in die periode op Bonaire met 9 procentpunt toeneemt van 6 naar 15 procent.
[32] Centraal Bureau voor de Statistiek (12 december 2024).
[33] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).
[34] Van Buiren & Mak (2025).

- De monumenten worden beschermd en benut als onderdeel van het culturele erfgoed. Deze monumenten zijn niet alleen de koloniale monumenten, maar ook lokaal erfgoed zoals de kunuku. Nieuwbouw is in de stijl van de lokale bouwcultuur.
- Organisaties die belast zijn met of zich inzetten voor behoud, kennis, bevordering en documentatie van het erfgoed hebben voldoende capaciteit en ondersteuning om een actieve rol te vervullen en zichtbaar te worden.
- Er is breed gedragen cultuurbeleid vastgesteld en geïmplementeerd, waarmee ook de identiteit en normen en waarden worden geborgd. Dit wordt afgestemd met lopende burgerschapsinitiatieven.

Beschermen en actief bevorderen van het Papiaments

Het Papiaments vormt een belangrijk onderdeel van de cultuur en de identiteit van Bonaire. Daarom wordt, in lijn met het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden, het Papiaments beschermd en actief bevorderd. Daartoe komt er meer aandacht voor Papiaments in het onderwijs en in het openbaar bestuur.

De concrete richting voor 2050 is:

- Er is taalbeleid vastgesteld en geïmplementeerd (zie 'Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire').
- Er komt meer ruimte voor meertaligheid in het onderwijs (zie 'Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire'). Hiermee wordt bijgedragen aan *nation building* en trots op het eiland.
- Er komt meer aandacht voor taal en cultuur in het onderwijs (zie 'Aansluiten onderwijsstelsel op de realiteit op Bonaire') en in het openbaar bestuur.

Bevorderen van een geïntegreerde en betrokken bevolking

Om van Bonaire een weerbare samenleving te maken, leven de verschillende groepen op Bonaire in 2050 niet meer langs elkaar heen, maar met elkaar samen. Hiervoor wordt er de komende tijd ingezet op sociale cohesie en inclusie. Om het hoofd te bieden aan de uitdagingen die zich tot 2050 zullen voordoen, is het verder belangrijk dat inwoners van Bonaire zich betrokken bij en verantwoordelijk voor het eiland voelen. Met beleid wordt er daarom op gestuurd dat de meeste nieuwkomers een binding met het eiland hebben en voor de lange termijn op het eiland blijven wonen.

De concrete richting voor 2050 is:

- Nieuwkomers worden bekend gemaakt met de Bonairiaanse taal en cultuur, onder meer met inburgeringscursussen.
- Via huisvestingsbeleid trekt Bonaire die nieuwkomers aan die voor de lange termijn op Bonaire willen wonen en er het hele jaar verblijven (zie 'Migratie controleren en sturen').

5.Economie

Achtergrond en ontwikkelingen

Toerisme belangrijkste pijler

Figuur 5.1 Toerisme: bijdrage aan het bbp (links) en aantallen aankomsten (rechts).

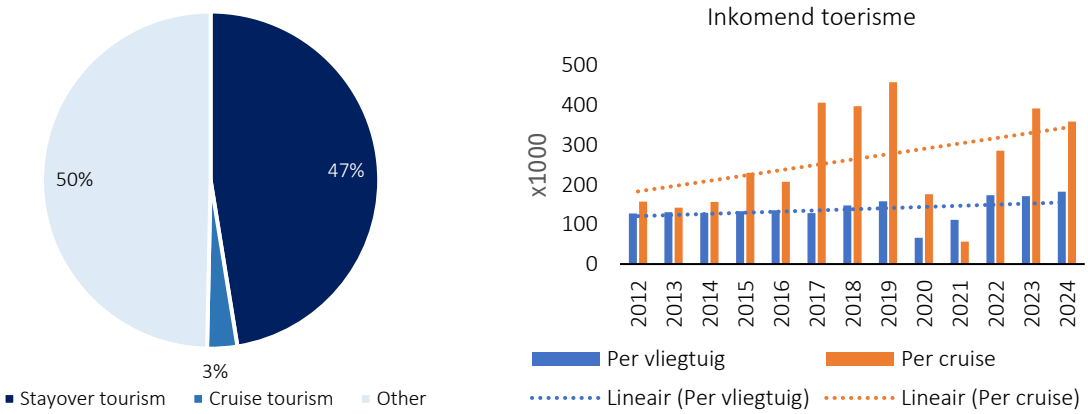

Bron: Economisch Bureau Amsterdam (links) en CBS Nederland (rechts).

Toerisme is de belangrijkste pijler van de economie van Bonaire. Het toerisme is – direct en indirect – goed voor de helft van het bruto binnenlands product (bbp). In de rest van de economie speelt vooral de publieke sector een belangrijke rol (overheid, onderwijs en zorg). Het economisch belang van het toerisme neemt bovendien toe: het verblijfstoerisme is gematigd gegroeid van 128 duizend in 2012 naar 182 duizend in 2024 (gemiddeld 3,5 procent per jaar), maar het cruisetoerisme is met een groei van 158 duizend in 2012 naar 359 duizend in 2024 meer dan verdubbeld. In 1992 ontving Bonaire nog maar 51 duizend verblijfstoeristen en 28 duizend cruisetoeristen.[35]

Snelle groei, lage waarde

Het verblijfstoerisme is sneller gegroeid dan in de plannen voorzien. Het *Tourism Master Plan 2017-2027* beval bijvoorbeeld aan om 600 nieuwe kamers te bouwen, maar een veelvoud hiervan is of wordt gebouwd: hoewel cijfers over aantallen hotelkamers beperkt beschikbaar zijn, zijn er bijvoorbeeld alleen al tussen 2019 en 2022 meer dan 1.100 kamers bij gekomen.[36] Daarnaast worden er zo'n 650 woningen voor vakantieverhuur aangeboden, wat extra druk op de al krappe woningmarkt zet terwijl de kamerprijzen van hotels onder druk komen te staan.[37] De vergoedingen op Bonaire zijn lager dan op andere eilanden: de opbrengst per beschikbare kamer ('RevPAR') was op Bonaire in 2024 $ 140 per nacht,[38] wat lager ligt dan op Curaçao ($ 177) en Aruba ($ 298).[39] Caribisch Nederland is volgens de *Week at the Beach Index* van 2023 goedkoper dan de meeste andere Caribische bestemmingen.[40] Dit alles laat zien dat het toerisme momenteel minder waarde toevoegt dan mogelijk is.

Hoewel cruisetoerisme sneller groeit dan verblijfstoerisme, levert het economisch minder op (3 procent van het bbp) en zorgt het ervoor dat er piekmomenten zijn waarop er kortstondig duizenden mensen extra op Bonaire zijn, met alle gevolgen voor de natuur en infrastructuur van dien. 350 duizend cruisepassagiers per jaar leiden namelijk tot 40 duizend strandgasten vanuit cruiseschepen en 57 duizend mensen die op het water recreëren.[41] In Lac Bay zijn de aantallen zwemmers en bezoekers hoger als er die dag een cruiseschip is, met een piek om 13:30.[42] Tegelijkertijd is het voor kleine ondernemers en zelfstandigen makkelijker om van cruisetoerisme te profiteren dan van

[35] Visser & Vijge (1997).
[36] Schattingen van de Tourism Corporation Bonaire, gepubliceerd door BES Reporter (2021).
[37] Cijfers volgens AirDNA, peilmoment 13 november 2025.
[38] Mak et al. (2025).
[39] Cijfers van de toeristenbureaus van Aruba en Curaçao.
[40] Internationaal Monetair Fonds (2025). In deze vergelijking wordt Bonaire niet individueel vermeld.
[41] 82 procent van de passagiers gaat van wal (287 duizend), waarvan 65,9 procent aan tours deelneemt (189 duizend), waarvan 21 procent naar het strand is (40 duizend) en 30 procent water-gerelateerd is (57 duizend). Bron: BREA (2024).
[42] Debrot et al. (2012).

verblijfstoerisme, bijvoorbeeld op de markt op Plaza Wilhelmina en met het aanbieden van tours over het eiland.

Hoewel de meeste inwoners van Bonaire de economische voordelen van het toerisme erkennen, zien zij ook de nadelen van stijgende woonlasten, verkeersdrukte en milieuschade. 51 procent van de inwoners geeft prioriteit aan natuurbehoud boven economische groei.

Betere connectiviteit door toerisme

Dankzij het groeiende toerisme beschikt Bonaire over directe intercontinentale verbindingen met Amsterdam en verschillende steden in de Verenigde Staten en Canada. Binnen de regio is Bonaire direct verbonden met Colombia, de Dominicaanse Republiek en Sint Maarten. Toch zijn er ook bedreigingen. De laatste jaren zijn er verschillende lokale luchtvaartmaatschappijen uitgevallen: zo stopten DAE, Tiara Air, InselAir en JetAir tussen 2013 en 2024. Er zijn momenteel nog drie luchtvaartmaatschappijen die Bonaire met de andere eilanden in het Caribisch deel van het Koninkrijk verbinden (Divi Divi, Z Air en Winair), die beperkte capaciteit hebben. Dit heeft eraan bijgedragen dat de prijzen voor lokale vluchten zijn gestegen. Ook de verbindingen met de Verenigde Staten staan onder druk: JetBlue is in januari 2026 gestopt met vluchten naar Bonaire vanwege tegenvallende passagiersaantallen.

Figuur 5.2 Bbp en handel: index reëel bbp, bevolking en aantal werkenden (links); reëel bbp per hoofd (midden); handel in goederen (rechts).

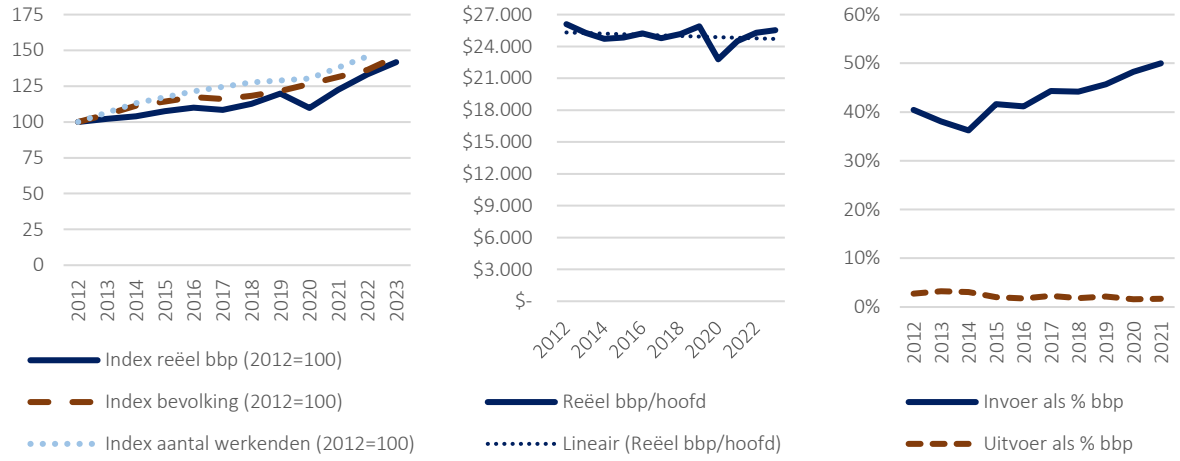

Bron: CBS Nederland.

Stagnerende gemiddelde welvaart

Bonaire is vergeleken met de regio welvarend, maar de welvaartsgroei is gestagneerd. Hierin wordt welvaart gemeten via het bruto binnenlands product (bbp). Het bbp per hoofd van de bevolking was in 2023 67 procent hoger dan gemiddeld in de regio.[43] De welvaart per inwoner, gecorrigeerd voor inflatie, is op Bonaire echter licht gedaald. Deze daling komt doordat de bevolking tussen 2012 en 2023 sneller groeide dan het bbp. De economische groei van Bonaire is dus gedreven door bevolkingsgroei, voornamelijk door immigratie uit Europees Nederland en Midden- en Zuid-Amerika. De bevolking groeide tussen 2012 en 2023 met 46 procent, terwijl de groei van het bbp bleef steken op 42 procent. De groei vindt bovendien vooral plaats in sectoren met een relatief lage bijdrage aan het bbp, waardoor het gemiddelde bbp per werkende over de gehele economie niet stijgt.

Afhankelijkheid van import

Bonaire is in toenemende mate afhankelijk van import. De invoer van goederen nam, uitgedrukt in verhouding tot het bbp, toe van 40 procent in 2012 tot 50 procent in 2021. De invoerlijnen lopen voornamelijk via Curaçao. Uitvoer van goederen is verwaarloosbaar. De hoge importafhankelijkheid verhoogt de kosten van levensonderhoud en maakt Bonaire kwetsbaar voor verstoringen in de internationale aanleverketens, zoals tijdens de coronacrisis is gebleken.

[43] Centraal Bureau voor de Statistiek (25 september 2025), Wereldbank (z.d.-a).

Visie op economie

Binnen de economie van Bonaire vindt er een verschuiving plaats naar hoogproductieve activiteiten en banen. Momenteel genereert het toeristisch product namelijk relatief lage toegevoegde waarde en heeft het daarom schaal nodig om rendabel te zijn. Daarnaast heeft Bonaire een economie die sterk afhankelijk is van goederenimport. Om die kwetsbaarheden te verminderen, zet Bonaire in op hoogwaardig kwaliteitstoerisme met een beperkte schaal en een relatief hoge toegevoegde waarde. Daarnaast stimuleert Bonaire importvervangende sectoren en speelt het actief in op de economische kansen die zich tot 2050 aandienen.

Aantrekken van hoogwaardig kwaliteitstoerisme in plaats van sterke groei in kwantiteit

Ook in de toekomst blijft het toerisme de belangrijkste pijler van de economie. De ontwikkeling van de afgelopen decennia gaat echter in tegen de ambities vanuit het rapport Pourier om Bonaire te ontwikkelen door het milieuproduct te beschermen, daar een goede vergoeding voor te vragen en af te zien van sterke groei in aantallen toeristen die komen voor de zee, zand en zon. De 183 duizend verblijfstoeristen in 2024 zijn ver boven de maximaal 100 duizend toeristen die de commissie Pourier in 1992 aanbevolen heeft. De vergoeding per overnachting is op Bonaire bovendien lager, en niet hoger, dan op andere eilanden.

Bonaire maakt hierin keuzes voor een ander soort toerisme: Bonaire wil zich van andere bestemmingen onderscheiden vanwege het natuurschoon, de rust en de ruimte. Bonaire wil zich positioneren als eiland met een natuur van hoge kwaliteit en een publiek aantrekken dat deze natuur op prijs stelt en daarvoor wil betalen. Hierdoor kan het een hogere prijs vragen voor het toeristische product en genereert de sector meer toegevoegde waarde. Om dit te realiseren, ontwikkelt het toerisme-aanbod zich binnen de huidige capaciteit. Door de schaarste van het aanbod en de goede kwaliteit van de natuur kan Bonaire per bezoeker meer toegevoegde waarde creëren. Dit zorgt voor een gunstige wisselwerking tussen het toeristisch aanbod, de bezettingsgraad van hotels en de kamerprijzen. Als het aanbod aan accommodaties sneller groeit dan de aantallen toeristen, neemt de bezettingsgraad van accommodaties namelijk af en blijven er kamers leeg. Als ondernemers dat willen voorkomen, kunnen ze hun kamerprijzen verlagen om meer gasten aan te trekken. Dat betekent echter dat Bonaire bezoekers aantrekt die minder toegevoegde waarde genereren. Een stop op het aantal nieuwe kamers zorgt dus niet alleen voor natuurbehoud, maar ook voor meer bestedingen per toerist dan een situatie waarin het aanbod blijft toenemen.

Hierdoor ontstaat er ruimte voor beter betaalde banen in de toeristische sector. Als het ecotoerisme niet goed gereguleerd wordt, vertaalt het zich mogelijk vooral in een toename van duiktoerisme. In dat geval kan het aantal duiken te veel worden voor de draagkracht van het koraalrif. Hierom is het ecotoerisme niet alleen gericht op de zee, maar ook op de andere habitatten die Bonaire rijk is en waarin Bonaire investeert opdat deze van betere kwaliteit zullen zijn richting 2050. Dit zijn de kunuku's, saliña's, mangroves, en verschillende andere landschappen. Ecotoerisme vertaalt zich in een verscheidenheid aan activiteiten, zoals wandelen, fietsen, snorkelen, duiken, kajakken en dineren.[44]

Binnen de toeristische sector diversifieert Bonaire door slimme keuzes te maken in welke doelgroep Bonaire aantrekt en naast Europese Nederlanders meer Noord-Amerikanen, Latijns-Amerikanen en Europeanen te verwelkomen. De diversificatie van herkomstlanden maakt het mogelijk de draagkracht van Bonaire respecteren. Doordat Noord-Amerikanen en Latijns-Amerikanen bijvoorbeeld meer uitgeven en korter verblijven dan Europese Nederlanders, kan er met hetzelfde totale aantal overnachtingen op het eiland al meer waarde gegenereerd worden. Bijkomend voordeel is dat er minder CO_2 uitgestoten wordt in vluchten vanuit Latijns- en Noord-Amerika dan vanuit Europa. Daarnaast wordt Bonaire minder kwetsbaar voor schokken in een specifiek herkomstland als de verdeling van toeristen over de herkomstlanden gelijker is. Op dit moment komt de helft van de toeristen nog uit Europees Nederland, een kwart uit Noord-Amerika en is het aandeel bezoekers uit Latijns-Amerika beperkt. Tabel 5.1 laat zien dat de ambities economisch lucratief zijn, maar onderstreept ook de noodzaak van gerichte migratie gezien de effecten op werkgelegenheid.

[44] Verweij et al. (2020).

Tabel 5.1 Effecten van verschillende toeristische scenario's op werkgelegenheid en bbp.

Scenario	Effect op werkgelegenheid (vergeleken met status quo)	Effect op bbp (vergeleken met status quo)
'*Slow growth*' (65 procent bezetting bij bestaande capaciteit)	+4% banen na 3 jaar	+0.6% gedurende 3 jaar
70 procent bezetting	+12% banen na 3 jaar	+1,9% gedurende 3 jaar
Welgestelde toeristen	+26% banen na 7 jaar	+1,5% gedurende 7 jaar
Verschuiving naar Noord-Amerikaanse toerist	+12% banen na 7 jaar	+0,7% gedurende 7 jaar

Bron: Economisch Bureau Amsterdam (2025).[45]

Het huidige niveau van het cruisetoerisme is niet houdbaar voor Bonaire. De toename van 28 duizend cruisetoeristen begin jaren negentig tot 350 à 400 duizend in recente jaren zorgt voor druk op de natuur en infrastructuur. Het aantal en de grootte van de cruiseschepen worden daarom actief beheerst.

De concrete richting voor 2050 is:

- Het aantal hotelkamers blijft gelijk en vakantieverhuur wordt ingeperkt, dit wordt ingebed in bestemmingsplannen.
- De RevPAR is minstens op het niveau van andere eilanden in de regio.
- Om de levensvatbaarheid van de sector te garanderen groeit de bezettingsgraad van hotels naar 70 procent.
- De aantallen cruiseschepen zijn gemaximeerd en cruiseschepen met kleinere passagierscapaciteit[46] en een hoger bestedingspotentieel hebben voorrang.
- De aantallen overnachtingen door Europees-Nederlandse, Latijns-Amerikaanse en Noord-Amerikaanse bezoekers zijn op vergelijkbare niveaus.
- Recreatie vindt verspreid plaats over de verschillende landschappen en habitats van Bonaire.
- In kwetsbare gebieden zijn de aantallen bezoeken of duiken gereguleerd.

Versterken economische autonomie

Bonaire is op dit moment sterk afhankelijk van goedereninvoer en toerisme vanuit andere landen, voornamelijk Europees Nederland en de Verenigde Staten. Dit is niet te voorkomen: toerisme genereert veel werkgelegenheid en welvaart en Bonaire is te klein om de meeste, laat staan alle, invoer te vervangen door lokale productie. Dat laatste zou bovendien op gespannen voet staan met doelstellingen op het gebied van natuur en cultuur.

Er zijn echter kansen om de economische autonomie van Bonaire te versterken. Importvervangende sectoren maken de economie van Bonaire niet alleen diverser maar ook beter bestand tegen toekomstige onzekerheid. In deze ambitie is Bonaire niet uniek: CARICOM-landen hebben afgesproken hun voedselimport met 25 procent te laten afnemen. Recente technologische vooruitgang, bijvoorbeeld op het gebied van hydrocultuur, kan het rendabel maken om ook op Bonaire landbouw te ontwikkelen. Door regionaal samen te werken en meer handel te drijven met verschillende landen in Latijns-Amerika, kan de aanleverketen van Bonaire bovendien gediversifieerd en minder kwetsbaar worden. Ook de import van brandstoffen maakt Bonaire kwetsbaar voor verstoringen in aanvoerketens. Door de eigen energie op te wekken wordt de economie van Bonaire meer autonoom. Als bijeffect wordt het mogelijk om kennis over landbouw en energie te exporteren.

De voedselproductie is natuurinclusief, om de ecologische en economische waarde van de natuur te versterken. Hierdoor zijn de visstanden stabiel en hebben vissers een stabiel inkomen.[47] Ook op land is de voedselproductie natuurinclusief en kunnen geitenboeren op een duurzame manier een stabiel inkomen genereren. Er zijn meerdere manieren om dit in te vullen, bijvoorbeeld met boslandbouw of door geitenboerderijen met cactussen af te schermen.[48] Loslopende grazers worden beheerd en op een houdbaar niveau gehouden.

Een tweede manier om de economische autonomie van Bonaire te vergroten is om actief in te springen op de kansen voor de ontwikkeling van niet-toeristische sectoren die zich de komende 25 jaar

[45] Mak et al. (2025).
[46] Bijvoorbeeld geen schepen die vallen in de categorieën grote schepen (2.500-4.000 passagiers) of megaschepen (>4.000 passagiers).
[47] Ministeries van LNV, I&W en BZK (2020).
[48] Verweij et al. (2020).

zullen aandienen. Zo heeft Bonaire een relatief goede internetvoorziening. Hoewel de snelheden en prijzen van het continent (bijvoorbeeld Europees Nederland) niet worden gehaald, zijn ze vergelijkbaar met die op grotere eilanden.[49] Daarnaast wordt Bonaire aangesloten op de zeekabel Celia, die Bonaire met andere Caribische eilanden en Florida zal verbinden en die in 2027 gereed zal zijn. Andere kansen liggen op het gebied van energie. Bonaire beschikt over veel ruimte, wind en zon, wat het eiland een goede uitgangspositie geeft om wind- en zonne-energie op te wekken. Verder kan Bonaire profiteren van de relatie met de Europese Unie en toegang tot Europese fondsen. Hiervan is de komst van het Galileo-station op Bonaire een voorbeeld. Bonaire kan gebruikmaken van de internationale reputatie als proeftuin om innovaties op kleine schaal te testen, bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid, technologie en met onderzoek. Daarvoor zijn de nodige beleidsstukken wel een expliciete voorwaarde in de aanvraagprocessen. Welke kansen zich precies tot 2050 zullen aandienen, is nu nog niet te voorzien. Bonaire stelt zich proactief op door gunstige randvoorwaarden te creëren (zoals digitale infrastructuur), duidelijkheid te geven over de beleidsrichting, internationale fondsen aan te trekken en in ruimtelijke ordening en bestemmingsplannen rekening te houden met deze kansen. Aangezien de inkomens in de toeristische sector relatief laag liggen, kan een diversere economie zorgen voor hogere inkomens voor werkenden.

De concrete richting voor 2050 is:

- Landbouw- en energieproductie worden geborgd met bestemmingsplannen en vergunningverlening.
- Voedselimporten zijn met een kwart afgenomen.
- De visstanden worden op een hoog en stabiel niveau gehouden, waardoor vissers stabiele inkomens hebben.
- De aantallen grazers worden op niveaus gehouden die internationaal worden gezien als houdbaar voor extensieve landbouw in een savanne-achtig klimaat (maximaal 0,1 geit per hectare).
- De energievoorziening is volledig verduurzaamd en het netwerk is volledig *smart*.[50]
- Bonaire trekt internationale fondsen aan om nieuwe projecten te realiseren, zoals op het gebied van financiële dienstverlening en *high-tech*-sectoren.
- Het vestigingsklimaat is gunstig door de versterkte infrastructuur (zie 'Basisvoorzieningen op orde brengen').
- Er wordt ruimte op het eiland gereserveerd voor bedrijvigheid.

[49] Mak et al. (2023).
[50] Verweij et al. (2020).

6.Arbeid en inkomens

Achtergrond en ontwikkelingen

Lage werkloosheid met arbeidstekorten als keerzijde

Figuur 6.1 Arbeidsmarkt: werkloosheidspercentage sinds 1992 (links), werkloosheid per leeftijdscohort sinds 2012 (midden) en beroepsbevolking sinds 1992.

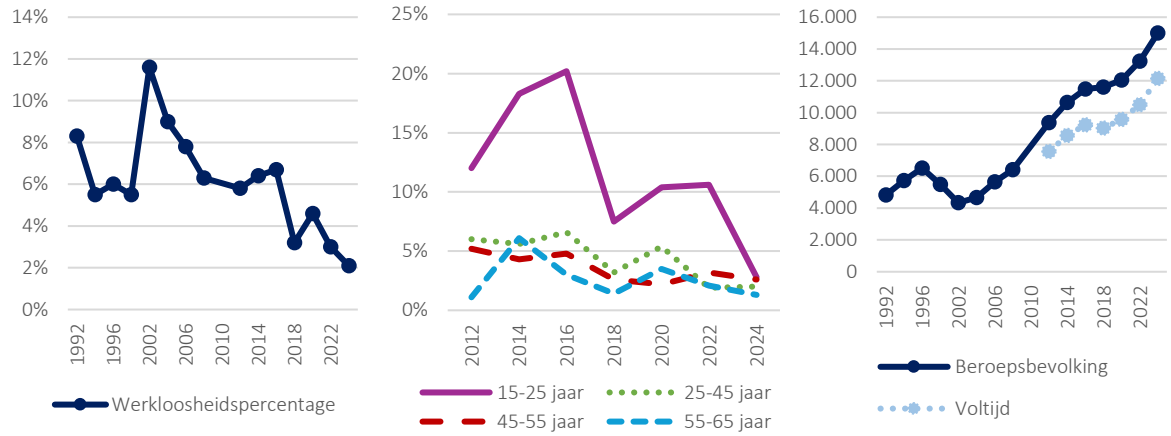

Bron: CBS Nederland en CBS (toenmalige) Nederlandse Antillen.

De beroepsbevolking is nu meer dan drie keer zo groot als in 1992. Hierbij speelt naast de groeiende bevolking de dalende werkloosheid een rol. De werkloosheid op Bonaire ligt namelijk op een historisch laag niveau. Sinds 2002, toen 11,6 procent van de beroepsbevolking werkloos was, zit er een dalende tendens in het werkloosheidscijfer. In 2024 was slechts 2,1 procent van de beroepsbevolking werkloos. Ook jeugdwerkloosheid bestaat bijna niet meer, terwijl deze historisch altijd ver boven de werkloosheid in andere leeftijdscohorten lag.

Dit is sociaal gezien goed nieuws, maar betekent ook dat er krapte op de arbeidsmarkt is en het daardoor moeilijk is om de mensen te vinden om in de arbeidsvraag van de komende jaren te voorzien. Dit wordt versterkt doordat veruit de meeste mensen voltijd werken en er dus onder de werkenden weinig onbenut arbeidspotentieel is. De kleine schaal van Bonaire maakt het voor werkgevers extra lastig om geschikt personeel te vinden.[51] Tegelijkertijd is het voor werknemers lastig om een baan te vinden die past bij hun interesse en vaardigheden. Er bestaat een mismatch tussen aangeboden opleidingen en de arbeidsmarkt. Er zijn relatief veel ondergekwalificeerde werknemers, en een kleiner deel overgekwalificeerde werknemers. Ook hier kan migratie een oplossing bieden: als de mensen lokaal niet te vinden zijn, dienen deze van buiten Bonaire aangetrokken te worden.

Kloof tussen publieke en private sector

Figuur 6.2 Werkgelegenheid in de publieke sector: lonen in de publieke en private sector (links) en aandeel van de bevolking werkzaam in de publieke sector in 2024 (rechts).

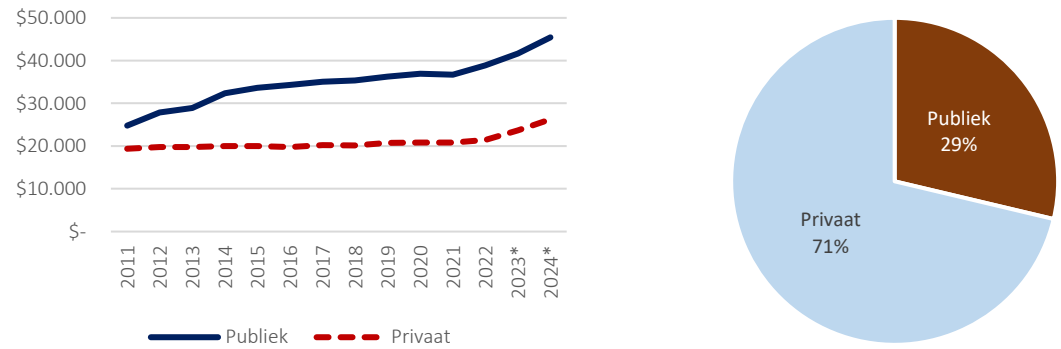

[51] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).

Bron: CBS Nederland.

De publieke sector (openbaar bestuur, de zorg en het onderwijs) doet een steeds groter beroep op de arbeidsmarkt en biedt steeds hogere lonen vergeleken met de private sector. Een relatief groot deel van de werkzame beroepsbevolking werkt in de publieke sector (29 procent). Dit is onder andere te wijten aan schaalnadelen: er zijn op een klein eiland relatief meer mensen nodig om een bepaald basisniveau aan publieke voorzieningen te kunnen aanbieden. Toch heeft de bevolkingsgroei de relatieve omvang van de publieke sector niet kunnen verminderen: het percentage banen in de publieke sector is tussen 2012 en 2024 niet afgenomen. Ook het verschil in beloning tussen de publieke en de private sector is toegenomen. In de publieke sector stegen de lonen met 83 procent, en in de private sector met 36 procent. Een van de redenen hiervoor is dat de bouwnijverheid en de horeca de snelst groeiende sectoren in de private sector zijn, terwijl de lonen in deze bedrijfstakken relatief laag liggen. Daardoor wordt het gemiddelde private loon steeds meer door de relatief lage lonen in deze twee sectoren bepaald.

Meeste jaren koopkrachtverbetering

Figuur 6.3 Koopkrachtontwikkeling.

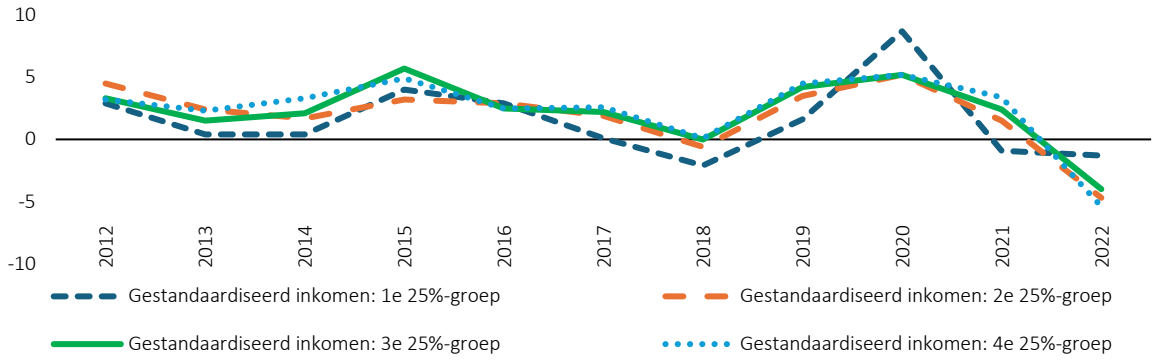

Bron: CBS Nederland.

Hoewel er in de afgelopen jaren stappen gezet zijn in de koopkracht van mensen op Bonaire, heeft de wereldwijde inflatie van 2022 een deel van de vooruitgang ongedaan gemaakt. Tussen 2012 en 2021 gingen de meeste inkomensgroepen er jaarlijks in koopkracht op vooruit, hoewel de armste groep er in 2018 en 2021 op achteruit ging. In 2022, een jaar met hoge inflatie, gingen alle groepen erop achteruit. Dit wordt gemeten aan de hand van de mediane inkomensontwikkeling per inkomensgroep: als die in een jaar bijvoorbeeld 5 procent is, betekent dit dat de helft van de huishoudens boven die 5 procent zat, en de andere helft eronder.

Figuur 6.4 Percentage personen onder inkomensgrenzen (links) en vraag en aanbod sociale huur (rechts).

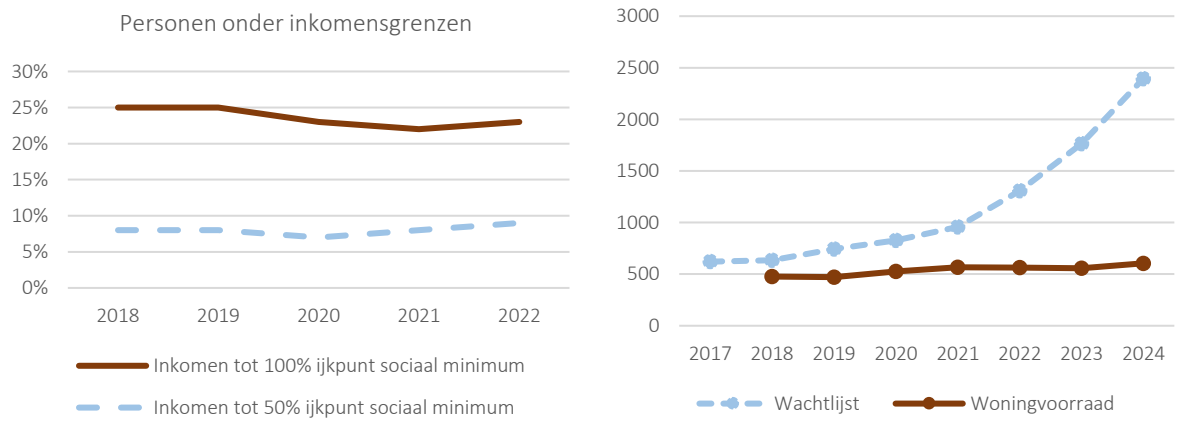

Bron: CBS Nederland (links), Fundashon Cas Bonairiano (FCB) (rechts).

Armoedestijging in 2021 en 2022

Ook in de armoedecijfers is te zien dat veel personen met lage inkomens er in 2021 en 2022 op achteruit gingen. Omdat officiële armoedecijfers ontbreken, wordt doorgaans gekeken naar het aantal personen dat onder het ijkpunt voor het sociale minimum leeft. Bij verschillende armoedegrenzen op basis van dat ijkpunt daalt na 2018 de armoede, waarna deze in 2021 of 2022 weer toeneemt.

Verbetering sociale voorzieningen

Sinds 2022 zijn er nieuwe stappen gezet om de koopkracht te verbeteren: uitkeringen zoals de ouderdomsuitkering, onderstandsuitkering en kinderbijslag zijn verhoogd. Ook het minimumloon is de afgelopen jaren fors verhoogd en is inmiddels één van de hoogste in de regio. Een aandachtspunt is dat verhogingen van het minimumloon kunnen zorgen voor hogere prijzen, waardoor het toeristische product van Bonaire duurder kan worden. Er lijkt echter nog niet op korte termijn reden tot zorg te zijn: Bonaire was in 2023 nog een van de goedkopere toeristische bestemmingen in het Caribisch gebied.[52]

Tekorten sociale huur

De woningnood laat zien dat de sociale problemen voorlopig nog niet opgelost zijn, en dat sommige problemen groter worden. De wachtlijst voor de sociale huur is tussen 2017 en 2024 bijna vervier-voudigd, waarmee er ongeveer vier keer zo veel wachtenden als woningen zijn. Aangezien er in 2024 zo'n 2,5 procent van de wachtlijst uitstroomde, is de wachttijd op een sociale huurwoning bij ongewijzigde omstandigheden naar verwachting zo'n 40 jaar, een onhoudbare en onacceptabele situatie. In de betaalbaarheid van wonen speelt mee dat Bonairianen moeten concurreren met een groeiende groep nieuwkomers uit welvarende landen.

Bestaande nieuwbouwplannen zullen het gat tussen de vraag naar en het aanbod aan sociale huur niet kunnen dichten. Woningcorporatie Fundashon Cas Boneriano (FCB) verwacht in 2026 en 2027 een totaal van 266 nieuwbouwwoningen op te leveren. Vanaf 2028 is de FCB van plan jaarlijks gemiddeld 77 woningen te bouwen, maar de financiering hiervan is nog niet geregeld.[53]

Visie op arbeid en inkomens

Veel huishoudens hebben onvoldoende geprofiteerd van de ontwikkeling die Bonaire heeft doorgemaakt. In 2050 moeten alle Bonairianen in de kosten van levensonderhoud kunnen voorzien. Dit heeft implicaties voor zowel de inkomens, die op een gelijkwaardig niveau zullen zijn als die in Europees Nederland, als voor de kosten van levensonderhoud, die naar beneden moeten. Het streven is dat armoede in 2050 (bijna) niet meer voorkomt.

Terugdringen van de armoede

Door verschillende factoren, zoals de stijgende kosten van levensonderhoud en de beperkte loonontwikkeling in de private sector, is de armoedeproblematiek tot 2022 niet verbeterd. Sindsdien zijn er aanzienlijke verhogingen van het minimumloon en uitkeringen gerealiseerd, maar over de effecten van deze verhogingen zijn nog geen cijfers beschikbaar. De komende jaren moeten de sociale voorzieningen stijgen naar een niveau dat in termen van koopkracht gelijkwaardig is aan dat in Europees Nederland. De nog niet geïmplementeerde adviezen van de Commissie Sociaal Minimum worden opgevolgd.

De concrete richting voor 2050 is:

- De armoede daalt en komt in 2050 nauwelijks meer voor.
- Het niveau van sociale voorzieningen is op een in termen van koopkracht gelijkwaardig niveau met dat van Europees Nederland, rekening houdend met verschillen in kostenniveaus in Europa en het Caribisch gebied. Hierbij valt te denken aan onder meer ouderdomspensioenen, minimumloon, onderstand, huurtoeslag, kindregelingen, werkloosheidsuitkeringen, zwangerschapsverlof, ouderschapsverlof en regelingen voor mensen met beperkingen.
- De private sector biedt hoogwaardige banen en de kloof tussen de beloning in publieke en private banen is verkleind.
- De datavoorziening over inkomensgegevens is actueel en voldoende gedetailleerd.

[52] Internationaal Monetair Fonds (2025). In deze vergelijking wordt Bonaire vermeld als onderdeel van Caribisch Nederland.
[53] Fundashon Cas Bonairiano (2025).

Verlagen van de kosten van levensonderhoud

Om de koopkracht van huishoudens te verbeteren moet er niet alleen vooruitgang worden geboekt in het voorzieningenniveau, maar moet ook het kostenniveau verlaagd worden. Hierin wordt opvolging gegeven aan de aanbevelingen van de Commissie Sociaal Minimum. In het bijzonder wordt de sociale woningvoorraad met urgentie uitgebreid. Kostenverlagingen maken het leven voor huishoudens niet alleen minder duur, maar verlagen ook de kosten van zakendoen en verbeteren het ondernemersklimaat.

De concrete richting voor 2050 is:

- De sociale woningvoorraad voorziet in de vraag (zie 'Zorgen voor voldoende betaalbare huisvesting').
- Bonaire heeft betrouwbaar openbaar vervoer.
- Nutsvoorzieningen (gas, elektra, drinkwater, telecommunicatie) zijn niet duurder dan in Europees Nederland en zijn betrouwbaar.
- Regionaal vervoer is betrouwbaar en betaalbaar, bijvoorbeeld door het als nutsvoorziening (PSO) te organiseren.
- Kinderopvang is (bijna) gratis.
- Consumentenbescherming is geborgd.

7.Onderwijs

Achtergrond en ontwikkelingen

Het onderwijs op Bonaire is opgenomen in het Nederlandse systeem en de kwaliteit van de meeste scholen is voldoende. Er zijn forse stappen gezet in de verbetering van het onderwijs sinds de staatkundige veranderingen van 2010, toen de kwaliteit van het onderwijs ernstig tekort schoot zoals blijkt uit de inspectierapporten van destijds. Toch zijn er nu ook nog belangrijke uitdagingen. Veel jonge hoogopgeleide mensen verlaten het eiland (*brain drain*), het onderwijs is grotendeels Nederlandstalig terwijl de meeste mensen vooral Papiaments spreken en de financiering van scholen is er niet op gericht om de hogere aantallen zorgleerlingen en kinderen van migranten die geen Papiaments of Nederlands spreken te helpen.

Brain drain

Figuur 7.1 Opleidingsniveau bevolking (links) en jongeren die havo/vwo doen en hbo/wo hebben gedaan (rechts).

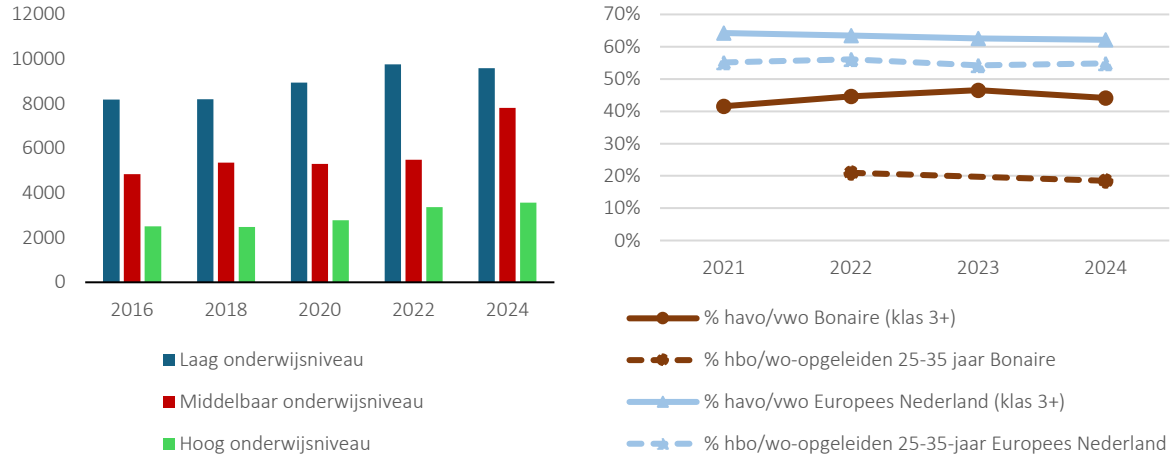

Bron: CBS Nederland.

Op Bonaire zijn er vergeleken met Europees Nederland relatief weinig hbo/wo-geschoolden. Dit begint al op de middelbare school: in leerjaar 3 of hoger van de middelbare school volgt op Bonaire 44 procent van de leerlingen havo of vwo. In Europees Nederland is dat 62 procent. Daarnaast heeft Bonaire last van een *brain drain*, waarin veel vervolgopleidingen in het buitenland gevolgd worden, met name Europees Nederland, de Caribische regio of Noord-Amerika, en studenten vaak niet meer terugkeren. 81 procent van de scholieren wil het eiland verlaten, in de meeste gevallen vanwege opleiding of werk.[54] In de cijfers is de *brain drain* terug te zien: tegenover de 44 procent havo- en vwo-leerlingen staan slechts 18 procent van de 25- tot 35-jarigen die hbo of wo hebben gedaan. In Europees Nederland is deze kloof kleiner.

De lagere aantallen havoërs/vwo'ers en hbo'ers/wo'ers zijn een probleem omdat er op Bonaire relatief veel mensen ondergekwalificeerd zijn voor hun werk als daar een hbo- of wo-opleiding voor nodig is.[55] Het aandeel mensen op Bonaire met een 'middelbaar' of 'hoog' onderwijsniveau (havo, vwo, mbo 2-4, hbo of wo) neemt wel toe. Bij de cijfers kan migratie een rol spelen: migranten kunnen uit landen komen met hogere of lagere opleidingsniveaus dan Bonaire.

[54] Centraal Bureau voor de Statistiek (2025, 8 december-b).
[55] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).

Onderwijs in een vreemde taal

Figuur 7.2 Gesproken talen.

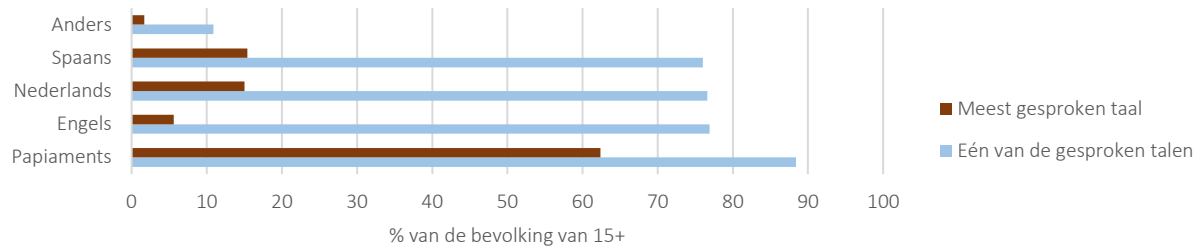

Bron: CBS Nederland.

Bonairianen zijn veeltalig, en Papiaments, Nederlands, Engels en Spaans worden allemaal door de meeste mensen gesproken. Onder jongeren is het Papiaments voor 70 procent van de mensen de meest gesproken taal. Toch krijgen kinderen op Bonaire slechts de eerste twee jaar les in het Papiaments, en daarna in het Nederlands. Omdat niet alle kinderen de Nederlandse instructie begrijpen, zijn er onderwijsassistenten actief die de uitleg vertalen naar het Papiaments, Spaans en Engels.[56] Onderzoek, zowel internationaal als op Aruba, Bonaire en Curaçao, suggereert dat een grotere rol voor de moedertaal de onderwijsprestaties van kinderen kan verbeteren omdat ze de lesstof beter begrijpen.[57] Onderwijs in de moedertaal kan ook helpen de dominante vreemde taal beter te leren. Een randvoorwaarde is dat er voldoende Papiamentstalige docenten en schoolboeken zijn. Het zorgen voor voldoende Papiamentstalig lesmateriaal is echter geen sinecure en vereist een flinke investering. Naast beheersing van het Papiaments is ook de beheersing van grote andere talen belangrijk, zodat jongeren voorbereid worden op een vervolgopleiding die mogelijk buiten Aruba, Curaçao en Bonaire is en dus in een andere taal zal zijn. Aangezien veel jongeren hun vervolgopleiding in Europees Nederland zullen volgen en Bonaire in het Nederlandse staatsbestel geïntegreerd is, is een goede beheersing van het Nederlands in het bijzonder essentieel.

Eenzaamheid en middagen alleen thuis

Figuur 7.3 Ervaren gezondheid en welzijn scholieren (links) en percentage voltijd werkende ouders (rechts).

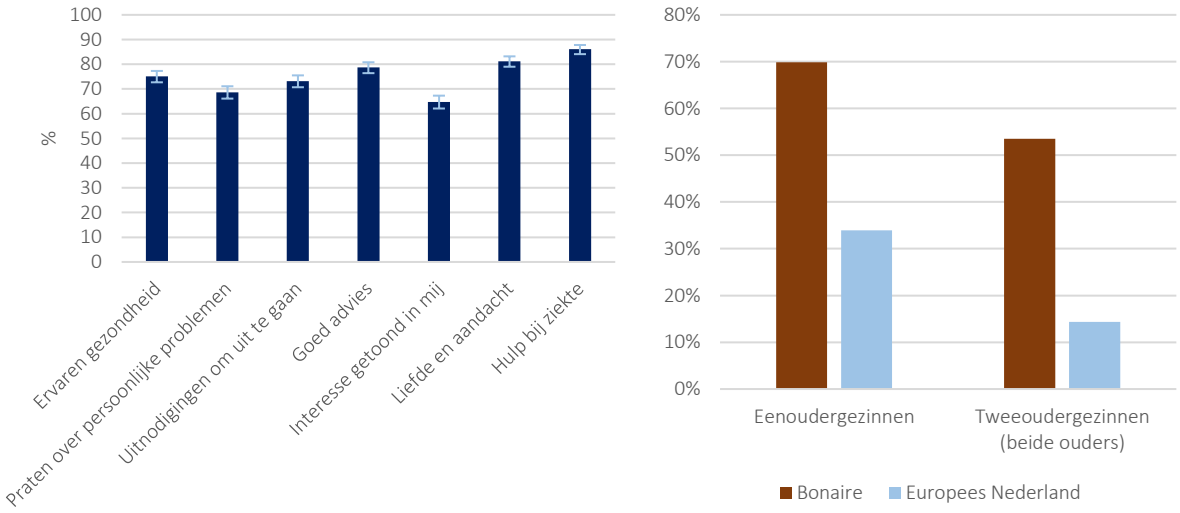

Bron: CBS Nederland.

Betrokkenen in het onderwijs noemen eenzaamheid van scholieren en de middagen die ze alleen thuis doorbrengen als punt van zorg. Slechts 69 procent van de scholieren in het voortgezet onderwijs en het mbo gaf aan iemand te hebben om persoonlijke problemen aan toe te vertrouwen en 65 procent gaf aan dat er mensen geïnteresseerd in ze zijn (zie Figuur 7.3). Mogelijk dragen de

[56] Caribisch Netwerk (2025).
[57] UNESCO (2016), Mercelina (2023), Van der Elst-Koeiman (2023).

middagen die veel kinderen alleen thuis doorbrengen hieraan bij. Waar in Europees Nederland namelijk slechts een derde van de alleenstaande ouders voltijd werkt (35 uur of meer), is dit op Bonaire 70 procent. Terwijl het in Europees Nederland een zeldzaamheid is als beide ouders voltijd werken, doet op Bonaire meer dan de helft van de ouders dit. Toch is Bonaire in het Nederlandse onderwijssysteem geïntegreerd en gelden er in de regel dezelfde minimumaantallen lesuren als in Europees Nederland. Niet alleen zijn kinderen hierdoor vaker alleen thuis, maar volgens betrokkenen is er hierdoor ook minder toezicht op het internetgebruik van jongeren.

Jongeren hebben op Bonaire bovendien weinig mogelijkheden om zich te verplaatsen. Er is nog geen betrouwbaar openbaar vervoer, jongeren mogen nog geen auto rijden, fietsinfrastructuur ontbreekt en slechts de helft van de jongeren woont in een huishouden dat over een fiets beschikt.[58] Als de ouders dus niet beschikbaar zijn om de jongeren te halen en brengen, zijn jongeren niet mobiel en zijn veel activiteiten buitenshuis niet bereikbaar.

Uitdagingen door immigratie

Figuur 7.4 Leerlingen primair onderwijs en voortgezet onderwijs (links) en mbo-studenten (rechts)

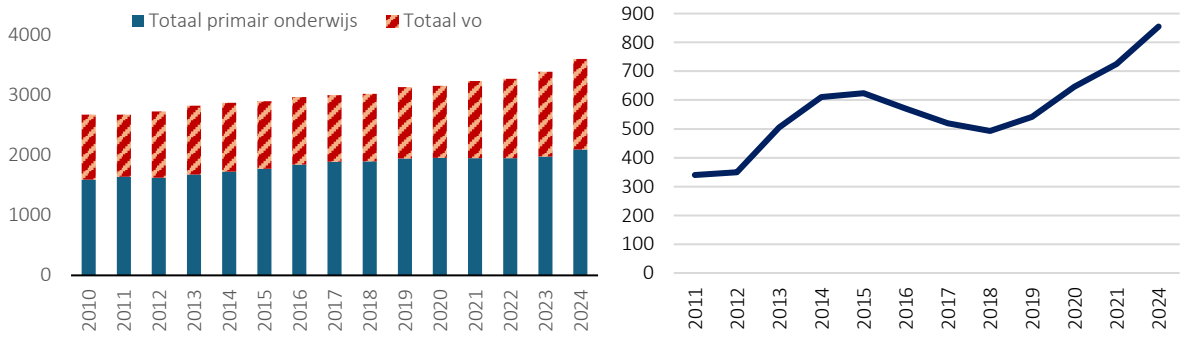

Bron: CBS Nederland.

De aantallen leerlingen en studenten zijn op Bonaire sinds 2010 toegenomen. Dit hangt samen met de hoge immigratie op Bonaire. Het aantal mbo-studenten is sinds 2011 zelfs ruim verdubbeld. De stijging onder het aantal mbo-studenten is sterker dan onder het aantal leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs. Scholen op Bonaire hebben ten opzichte van Europees Nederland te maken met hogere aantallen zorgleerlingen, mede als gevolg van sociale omstandigheden, en kinderen van migranten die geen Papiaments of Nederlands spreken. Daarnaast is, anders dan in Europees Nederland, speciaal onderwijs niet wettelijk geregeld op Bonaire en worden leerlingen met een extra zorgbehoefte veelal binnen het reguliere onderwijs opgevangen. Dit levert extra uitdagingen op voor de scholen, waar op dit moment onvoldoende bekostiging voor beschikbaar is gesteld: de financiële positie van veel scholen is onvoldoende om de extra uitdagingen ten opzichte van Europees Nederland het hoofd te bieden, zo blijkt uit onderzoek.[59]

Kwaliteit doorgaans voldoende

Bonaire telt acht (door de overheid bekostigde) basisscholen, waarvan sinds kort één voor het speciaal onderwijs. Op Bonaire is één middelbare school met meerdere vestigingen. Deze school biedt tevens mbo-opleidingen aan. Verder zijn er mbo-opleidingen bij de Mariadal Academy en de Aviation Maintenance Technician School. De inhoud van het onderwijs wordt wettelijk vastgelegd, en komt waar mogelijk overeen met die in Europees Nederland. De landelijke Inspectie van het Onderwijs houdt toezicht op de kwaliteit van de instellingen.

Visie op onderwijs

Veel inwoners die in 2050 tot de beroepsbevolking behoren zitten nu of in de komende jaren op school. Het is daarom van groot belang dat de leerlingen tussen nu en 2050 het beste onderwijs krijgen en dat deze leerlingen ook na hun schooltijd kansen hebben om zich op Bonaire door te ontwikkelen. Dit betekent dat het onderwijssysteem wordt afgestemd op de context van Bonaire en dat de *brain drain* wordt tegengegaan.

[58] Centraal Bureau voor de Statistiek (2022, 27 september).
[59] Van Buiren et al. (2025).

Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire

Momenteel is het onderwijsstelsel van Bonaire onvoldoende afgestemd op de situatie waarmee Bonaire te maken heeft. De aantallen contacturen zijn gelijk aan die in Europees Nederland, terwijl ouders vaker dan in Europees Nederland voltijd moeten werken. Hiermee zijn vooral middelbare scholieren gedwongen middagen alleen thuis door te brengen, wat niet losgezien kan worden van de eenzaamheid die veel scholieren ervaren.

Doordat Bonaire in het Nederlandse onderwijssysteem geïntegreerd is, is de rol van het Papiaments relatief beperkt: in de eerste twee jaar is het onderwijs in het Papiaments, en daarna komt het alleen terug als schoolvak. Hierdoor wordt het onderwijs gegeven in een taal die kinderen minder goed begrijpen (het Nederlands), en niet in hun moedertaal (voor veel kinderen het Papiaments). Er wordt aan taalbeleid gewerkt. Zo is er een programmamanager Taal belast met de ontwikkeling en uitvoering van het meertalige taalbeleid en is er in 2025 een intentieverklaring voor de ontwikkeling van een methode Nederlands als Vreemde Taal (NVT) getekend.[60]

Ook de scholen zelf kampen met uitdagingen door onvoldoende afstemming van het systeem op de lokale context. Doordat Bonaire veel geïmmigreerde kinderen huisvest en deze kinderen extra intensieve aandacht nodig hebben, maken scholen relatief hoge kosten. De huidige financiering voorziet onvoldoende in dit nieuwkomersonderwijs.[61]

De concrete richting voor 2050 is:

- Er zijn meer mogelijkheden om scholieren na schooltijd op te vangen. Dit gebeurt door extra uren aanwezigheid op school waarin leerlingen zich met bijvoorbeeld sport, cultuur (muziek, theater, etc.) en maatschappij (debatten, burgerschap, etc.) bezighouden, maar bestaat ook uit programma's waarmee kinderen van ouders met lage inkomens gratis een sport kunnen beoefenen.[62] Met aandacht voor taal, cultuur en maatschappij worden leerlingen beter voorbereid op deelname aan de Bonairiaanse samenleving.
- Betrouwbaar openbaar vervoer zorgt ervoor dat jongeren mobiel zijn (zie 'Verlagen van de kosten van levensonderhoud').
- De financiering van scholen is voldoende voor goed nieuwkomersonderwijs en er wordt gezorgd voor passend speciaal onderwijs.
- Er is taalbeleid vastgesteld en geïmplementeerd.
- Er komt meer ruimte voor meertaligheid in het onderwijs (Papiaments, Nederlands, Engels en Spaans). Er zijn voldoende lees- en leerboeken in het Papiaments beschikbaar.

Kansen creëren voor afgestudeerden op Bonaire

Zoveel mogelijk jonge mensen moeten de optie hebben om na de middelbare school een studie op Bonaire te volgen, of na hun studie naar Bonaire terug te keren om daar hun carrière te vervolgen. Dat zorgt ervoor dat mensen met een verleden op Bonaire en die zich betrokken voelen, kunnen bijdragen aan oplossingen voor de problemen waarmee Bonaire tot 2050 te maken krijgt. Om dit te bereiken, worden de aanbevelingen van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen opgevolgd.

De concrete richting voor 2050 is:

- Belangrijke opleidingen (zoals voor onderwijs en zorg) worden waar mogelijk lokaal georganiseerd.
- Het opleidingsaanbod sluit aan op vervolgonderwijs in het algemeen en op de economische ambities van Bonaire in het bijzonder.
- Hervestiging op Bonaire wordt gefaciliteerd. Te denken valt aan beurzen, arbeidsbemiddeling, huisvestingsbeleid, etc.

[60] Openbaar Lichaam Bonaire (2025, 19 december).
[61] Van Buiren et al. (2025).
[62] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).

8.Gezondheid en veiligheid

Achtergrond en ontwikkelingen

Mensen op Bonaire voelen zich steeds gelukkiger en tevredener, maar wat betreft de gezondheid van de bevolking zijn de ontwikkelingen gemengd. Hoewel de levensverwachting in Caribisch perspectief hoog is, zijn de meeste mensen te zwaar en zorgen de vergrijzing, bevolkingsgroei en toename van het toerisme voor uitdagingen in de zorg in de komende jaren. Hoewel het veiligheidsgevoel van inwoners lange tijd verbeterde, zijn er de laatste jaren zorgen om vuurwapencriminaliteit.

Positieve ontwikkeling van welzijn

Figuur 8.1 Welzijn (links) en gezondheid (rechts).

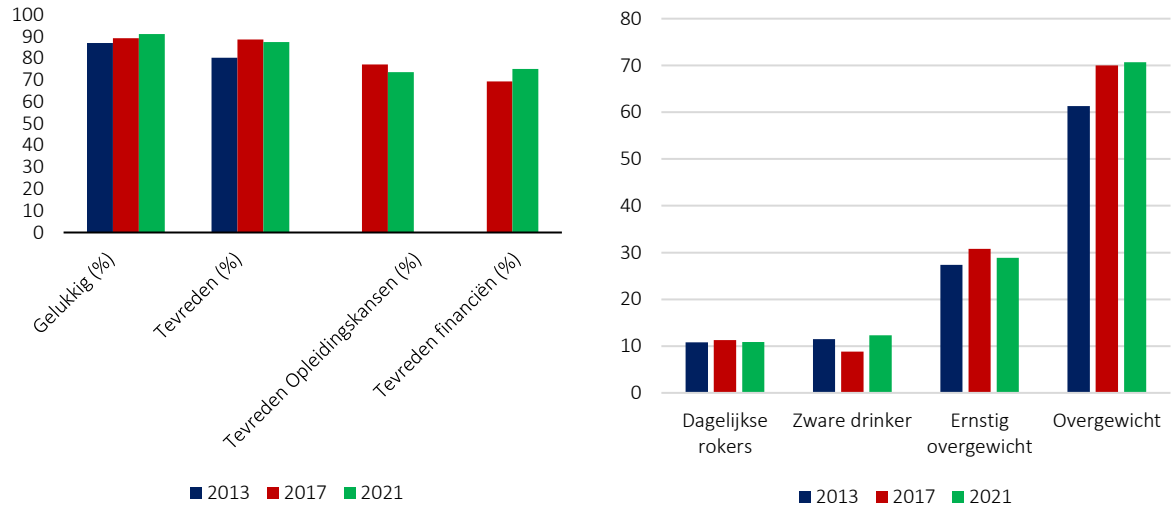

Bron: CBS van Nederland.

Inwoners van Bonaire geven aan gelukkiger te worden. In 2021 waren Bonairianen gelukkiger en tevredener dan in 2013 en veruit de meeste Bonairianen voelen zich gelukkig en tevreden, zo blijkt uit representatief steekproefonderzoek door het CBS onder inwoners van 15 jaar en ouder. De levensverwachting van Caribische Nederlanders is vergelijkbaar met die van Europese Nederlanders (cijfers specifiek over Bonaire zijn niet beschikbaar) en daarmee hoger dan die in andere kleine Caribische landen.[63]

Groeiende zorgvraag in de toekomst

Wat betreft de gezondheid zijn er echter ook zorgelijke ontwikkelingen. De meerderheid van de inwoners op Bonaire kampt met overgewicht en ongeveer een derde van de inwoners met ernstig overgewicht. Verder staat tegenover de stijgende levensverwachting een hogere zorgvraag vanwege vergrijzing. Het CBS schat in dat de groei van het aantal niet-gezonde personen groter zal zijn dan de groei van de beroepsbevolking. Dit zal zorgen voor druk op de zorg, ook omdat door vergrijzing steeds minder kan worden teruggevallen op mantelzorgers. De geprognosticeerde bevolkingsgroei zal ook de zorgvraag van 65-minners vergroten. De groei van het toerisme draagt hier verder aan bij: elk cruiseschip leidt gemiddeld tot vijf vakantiegangers die achterblijven met een zorgvraag. In 2022 werkte ongeveer 10 procent van de werkzame beroepsbevolking in de zorg.

Samenwerking in de regio

Bonaire is te kleinschalig om alle zorg op het eiland te leveren. Daarom wordt ook gebruik gemaakt van zorg in landen en eilanden in de regio, zoals Aruba, Curaçao en Colombia. Met name ziekenhuisopnames vinden met regelmaat buiten Bonaire plaats. Gevraagd naar hun laatste dagopname gaf grofweg 15 procent van de respondenten in 2021 aan dat die buiten Bonaire plaatsvond.[64] Bij

[63] Stoeldraijer & Wennekes (2024), Wereldbank (z.d.-b).
[64] Centraal Bureau voor de Statistiek (2022, 15 december).

ziekenhuisopnames met overnachting was dat grofweg 20 procent. Het leveren van zorg op andere eilanden kan logistiek uitdagend zijn.

Verbetering veiligheid

Figuur 8.2 Veiligheid: ervaren veiligheid (links) en (pogingen) tot moord/doodslag per jaar (rechts).

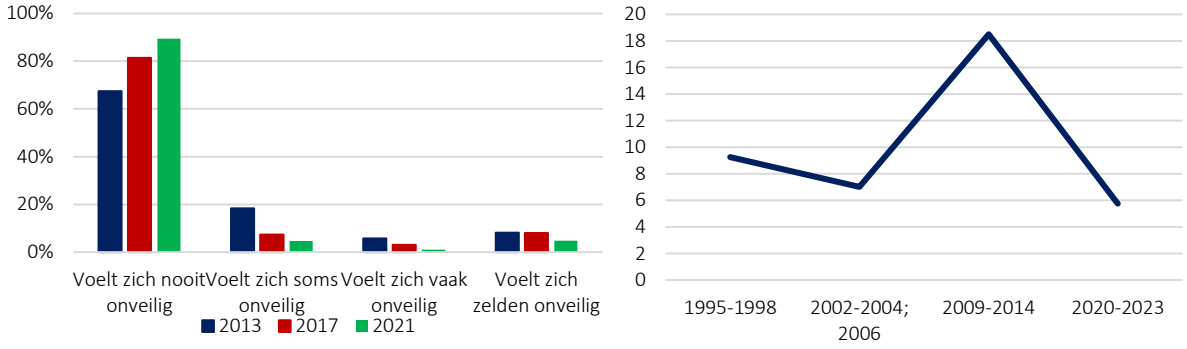

Bron: CBS Nederland (links), CBS (toenmalige) Nederlandse Antillen/Openbaar Ministerie/Korps Politie Caribisch Nederland (rechts).

Bonaire werd lange tijd als steeds veiliger ervaren. Het aandeel Bonairianen dat zich nooit onveilig voelt nam in acht jaar tijd toe van 67 naar 90 procent. Dit is ook zichtbaar in de criminaliteitscijfers. Het aantal gevallen van moord en doodslag of pogingen daartoe nam af van ongeveer 9 per jaar in de jaren ’90 tot ongeveer 6 per jaar in recente jaren. Rond 2010 lagen deze cijfers wel hoger. Deze criminaliteitscijfers moeten wel met voorzichtigheid gelezen worden, want de kwaliteit en volledigheid van de criminaliteitsadministratie kan in verschillende periodes verschillen.

Bedreigingen voor de veiligheid zijn onder meer de vuurwapen- en drugscriminaliteit en de capaciteitsproblemen in de rechtshandhavingsketen. Het Korps Politie Caribisch Nederland signaleert dat vuurwapengebruik steeds meer voorkomt.[65] In 2025 zijn er zelfs meerdere periodes veiligheidsgebieden aangewezen vanwege vuurwapencriminaliteit. Ook drugscriminaliteit is een punt van aandacht, aangezien Bonaire op de aanvoerroute van drugs vanuit Zuid-Amerika naar Europa ligt.[66] Tegelijkertijd is er weinig zicht op de aanwezigheid van drugs op Bonaire zelf en zijn er weinig aanwijzingen dat Bonairianen een rol spelen in de internationale drugshandel. De rechtshandhavingsketen kampt verder met capaciteitstekorten, zoals bij het Korps Politie Caribisch Nederland en in de gevangenis.[67] Andere bedreigingen voor de veiligheid op Bonaire zijn de grote aanwezigheid van onder meer alcohol in het verkeer en huiselijk geweld.[68] De recente ontwikkelingen op het gebied van criminaliteit en veiligheid onderstrepen het belang om de veiligheidsbeleving op Bonaire blijvend te monitoren.

Kwetsbaar voor geopolitiek

Hoewel de eilandelijke veiligheid lijkt te verbeteren, heeft Bonaire te maken met geopolitieke spanningen in de regio. Het is onmogelijk te voorspellen hoe deze spanningen zich de komende jaren zullen ontwikkelen, laat staan hoe de geopolitieke situatie in 2050 zal zijn. Wel is evident dat de ligging vlak voor de Venezolaanse kust Bonaire in het verleden kwetsbaar heeft gemaakt voor crises in het buurland. De afhankelijkheid van import en toerisme uit de Verenigde Staten maakt Bonaire bovendien vatbaar voor ontwikkelingen en beleid in de Verenigde Staten.[69]

Visie op gezondheid en veiligheid

Op het gebied van gezondheid hebben de grootste uitdagingen betrekking op de steeds verder toenemende vergrijzing: in 2050 wonen er naar verwachting circa 10 duizend 65-plussers op Bonaire.[70] In 2050 moeten er voldoende voorzieningen voor ouderen zijn. Daarnaast is het, door de groeiende zorgbehoefte, nodig om efficiëntiewinsten in de zorg te realiseren, onder meer door betere samenwerking met de rest van de regio. Op het gebied van veiligheid is Bonaire voornamelijk kwetsbaar

[65] Haseth et al. (2024).
[66] Haseth et al. (2024).
[67] Van Marum (Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) (5 december 2025).
[68] Haseth et al. (2024).
[69] Houpier et al. (2025).
[70] In de migratiescenario’s van Tabel 2.1 heeft Bonaire in 2050 tussen de 8 en 11 duizend 65-plussers.

voor geopolitieke ontwikkelingen. Bonaire vermindert deze kwetsbaarheid richting 2050 door sterkere economische autonomie. Ook beschikt de rechtshandhavingsketen in 2050 over voldoende capaciteit.

Combineren van zorg, wonen en activering in een samenhangend ouderenbeleid

Bonaire ontwikkelt een samenhangend ouderenbeleid waarin zorg, wonen en activering gecombineerd zijn. Hiermee geeft Bonaire een antwoord op de uitdagingen die de vergrijzing richting 2050 brengt. Er wordt voorzien in de gestegen zorgbehoefte, de woningvoorraad is afgestemd op de danmalige woningbehoefte en ouderen blijven meer dan nu in de maatschappij participeren.

De concrete richting voor 2050 is:

- Er is voldoende, toegankelijke en geschikte huisvesting voor de circa 10 duizend 65-plussers die Bonaire in 2050 naar verwachting heeft.
- Ouderenzorg is toegankelijk voor de grote groepen ouderen. Gerichte immigratie draagt hieraan bij (zie 'Migratie controleren en sturen').
- De meeste 65-plussers voelen zich vitaal genoeg om waardig deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer (programma 'Vitaal ouder worden').
- Bonaire is *age friendly*: de openbare ruimte is op ouderen ingericht.
- Openbaar vervoer zorgt ervoor dat ouderen mobiel zijn (zie 'Verlagen van de kosten van levensonderhoud').

Intensiever samenwerken met andere eilanden op zorggebied

Om de te verwachten stijging in de zorgkosten af te remmen, zullen bepaalde processen efficiënter moeten worden ingericht.[71] Een manier is om de nadelen van de kleine schaal van Bonaire te verminderen, door samen te werken met andere eilanden en gebieden in de regio. In dat geval hoeft Bonaire niet alle zorguitdagingen alleen aan te gaan. Bonaire maakt al gebruik van de zorgvoorzieningen van onder meer Aruba, Curaçao en Colombia. Om de zorg op andere partners in de regio af te stemmen, zijn er logistieke uitdagingen te overwinnen.

De concrete richting voor 2050 is:

- De zorg op Bonaire is logistiek geïntegreerd met die van andere eilanden en landen in de regio: men krijgt zo dicht mogelijk bij huis zorg, maar niet noodzakelijkerwijs op Bonaire.

Kwetsbaarheid voor geopolitieke ontwikkelingen verminderen

Op veiligheidsgebied staan de grootste bedreigingen buiten de invloedssfeer van Bonaire. Hierbij gaat het voornamelijk om geopolitieke spanningen en drugscriminaliteit, of de raakvlakken daartussen. Wel wordt Bonaire weerbaar tegen deze spanningen, door economisch zo min mogelijk afhankelijk te zijn van één of enkele landen. Bonaire wordt economisch autonomer.

De concrete richting voor 2050 is:

- De import is beter verdeeld over verschillende herkomstlanden en -regio's: Latijns-Amerika (met name Colombia), de Verenigde Staten en Europa (met name Europees Nederland).
- Bonaire produceert de eigen energie en eigen voedselproductie zorgt ervoor dat voedselimporten met een kwart afnemen (zie 'Versterken economische autonomie').
- De aantallen overnachtingen door Europees-Nederlandse, Latijns-Amerikaanse en Noord-Amerikaanse bezoekers zijn op vergelijkbare niveaus (zie 'Aantrekken van hoogwaardig kwaliteitstoerisme in plaats van sterke groei in kwantiteit').

Capaciteit in de rechtshandhavingsketen op peil brengen

In 2050 is de justitiële keten voldoende toegerust om de rechtshandhaving te garanderen voor de bevolking van Bonaire, ook met het oog op de bevolkingsgroei in het verleden en in de toekomst. Hierdoor zijn steeds vaker voorkomende misdrijven, zoals vuurwapencriminaliteit, onder controle, net als misdrijven die tot 2050 meer voor zullen komen.

De concrete richting voor 2050 is:

[71] Van Zwol et al. (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050) (2024).

- De capaciteit van de rechtshandhavingsketen is voldoende afgestemd op de bevolkingsomvang en specifieke uitdagingen van Bonaire.

9.Financiën en overheid

Achtergrond en ontwikkelingen

De overheidsfinanciën van Bonaire laten een paradox zien: aan de ene kant nemen de reserves toe en aan de andere kant is er een investeringsopgave waar nog geen dekking voor is.

Onderbesteding

Figuur 9.1 Overheidsfinanciën: bestemmingsreserves en bijzondere en vrije uitkeringen (links) en jaarlijkse ongedekte investeringskosten (OLB en andere partijen).

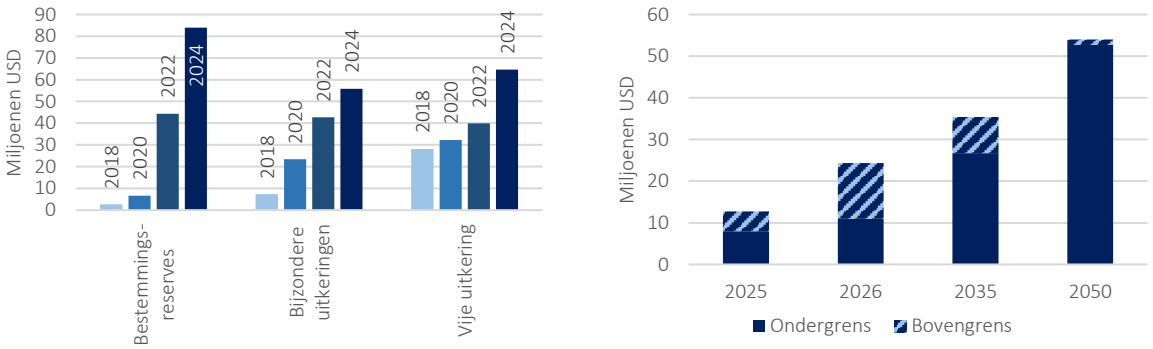

Bron: Colleges financieel toezicht (links) en AEF (rechts).

De reserves van het OLB nemen jaar op jaar toe, mede doordat bestemde middelen niet worden uitgegeven. De afgelopen jaren zijn de bestemmingsreserves van het OLB verveelvoudigd van $ 3 miljoen (2018) naar $ 84 miljoen (2024). Naast de beperkte uitvoeringscapaciteit bij het OLB spelen de vele versnipperde bijzondere uitkeringen vanuit het Rijk een rol bij deze reserveopbouw. Dit betreft incidentele middelen die bedoeld zijn voor het wegwerken van achterstanden op taakgebieden waarvoor het OLB verantwoordelijk is. Er werd in 2023 $ 33 miljoen aan nieuwe bijzondere uitkeringen verstrekt, equivalent aan 5 procent van het bbp. In 2024 liep dit op tot $ 56 miljoen. Bonaire is afhankelijk van de bijzondere uitkeringen, omdat Bonaire niet gemachtigd is geldleningen aan te gaan.[72] Er is een wetswijziging op handen om de openbare lichamen van Caribisch Nederland deze bevoegdheid te geven.[73] Deze bevoegdheid is ook opgenomen in het Europees handvest inzake lokale autonomie, dat in 2010 echter niet van toepassing is verklaard op Caribisch Nederland.[74] Naast de afhankelijkheid van bijzondere uitkeringen en de beperkte uitvoeringscapaciteit heeft ook het gebrek aan politieke stabiliteit bijgedragen aan uitblijvende besluiten en lage uitvoeringskracht.

Ongedekte investeringsopgave

De hoge en toenemende reserves staan in schril contract met achterblijvende investeringen en sterke behoeftes aan beleidsinterventies op verschillende terreinen. Bonaire staat voor grote uitdagingen die investeringen vanuit de overheid vereisen, en die door bevolkingsgroei groter zullen worden. Structurele financiering en uitvoeringskracht schieten echter tekort. Bonaire mist voor 2026 $ 11 tot $ 24 miljoen aan dekking voor infrastructurele opgaven, oplopend tot $ 53 tot $ 54 miljoen in 2050. Het grootste deel hiervan heeft betrekking op uitgaven van het OLB, maar ook de nutsbedrijven missen in totaal ongeveer $ 402 miljoen aan dekking tot 2050.[75] De grootste kostenpost bestaat uit wegen, parkeren en openbaar vervoer.

Lage capaciteit en subsidies

De capaciteit en financiering van veel overheidsafdelingen en gesubsidieerde instellingen groeit niet mee met de bevolking. Er is bijvoorbeeld nog steeds maar één natuurbeleidsmedewerker bij het OLB. Ook ontvangen de stichtingen die belangrijke maatschappelijke taken vervullen onvoldoende middelen om deze taken adequaat uit te kunnen voeren. Dit betekent dat deze stichtingen slechts één of enkele werknemers in dienst kunnen hebben.

[72] Wet financiën openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba (2023), artikel 11.
[73] Herzieningswet WolBES en FinBES.
[74] Bijleveld-Schouten (staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) (2010).
[75] Reuvers et al. (2024).

Visie op financiën en overheid

Financiering en uitvoering vanuit de overheid zijn randvoorwaarden om *Vishon Boneiru 2050* te kunnen verwezenlijken. Voor veel uitdagingen is er behoefte aan meerjarige financiering, zodat er ook meerjarig beleid ontwikkeld en uitgevoerd kan worden. Voor deze uitdagingen zal een combinatie van financiering vanuit het OLB, vanuit het Rijk en met internationale fondsen nodig zijn.

Financiering van voorzieningen samen met Rijk coördineren

Om de uitdagingen op het gebied van voorzieningen het hoofd te bieden, moet structurele financiering gevonden worden. Deze financiering moet zowel de inhaalslag in investeringen als het toekomstige onderhoud en eventuele uitbreidingen bekostigen. Op het gebied van infrastructuur missen er bijvoorbeeld tot 2050 jaarlijks nog enkele tientallen miljoenen aan dekking voor overheidsuitgaven. Het OLB en het Rijk zullen de komende jaren daarom samen moeten werken om de toekomstige uitgaven te bekostigen. Een beleidsoptie is om dit te organiseren met een investeringsfonds dat het Rijk en het OLB gezamenlijk beheren.[76] Deze optie wordt nader uitgewerkt in het hoofdstuk 'Implementatie en *governance*'.

De concrete richting voor 2050 is:

- Het OLB en het Rijk maken de komende jaren afspraken om de inhaalslag en toekomstige investeringen in infrastructuur, wonen, nutsvoorzieningen en onderwijs te financieren.
- Vanuit het Rijk komt er een verschuiving van incidentele naar structurele uitkeringen.
- Het Europees Handvest inzake lokale autonomie is ook van toepassing op de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba.
- Het OLB is gemachtigd geld te lenen.

Duidelijker beleid voeren over subsidiëring van instellingen

Het OLB verleent in 2026 $ 24 miljoen aan subsidies, of 23 procent van de hele begroting.[77] Het OLB kan dit doen voor "instellingen die activiteiten verrichten ter uitvoering van primaire en secundaire taken van het eilandgebied en waarvoor op de eilandsbegroting gelden zijn gevoteerd", tot een bedrag dat wordt "vastgesteld aan de hand van de behoefte op het betreffende zorggebied … en de daarvoor beschikbare middelen" (artikel 6 van de Subsidieverordening 2000 van Bonaire). Omdat deze formuleringen veel ruimte voor interpretatie bieden en omdat subsidies bovendien in principe voor maximaal één jaar worden toegekend, kan het voor gesubsidieerde instellingen onzeker zijn hoeveel ze elk jaar krijgen en waarom. Stakeholders geven aan dat ze dit inderdaad zo ervaren. Om de visie voor 2050 uit te voeren, hebben deze instellingen daarom behoefte aan een voorspelbaar en onderbouwd subsidiebedrag.

De concrete richting voor 2050 is:

- Er is een nieuw subsidiebeleid met onder meer een meerjarige subsidiecyclus, waarmee gesubsidieerde instellingen in staat zijn op de middellange termijn activiteiten te plannen. Het nieuwe subsidiebeleid stimuleert tot innovatie in het cultureel aanbod van Bonaire.

Het OLB herijken om tot betere uitvoering en verantwoording van projecten te komen

Een herijking van de inrichting van het OLB is nodig om het openbaar lichaam en het ambtelijk apparaat toekomstbestendig te maken. Dit komt de uitvoering en verantwoording van projecten ten goede. De afgelopen 15 jaar hebben duidelijk gemaakt dat het OLB niet goed geëquipeerd is om de veelheid aan taken en uitdagingen uit te voeren en het hoofd te bieden. Daarbij speelt niet alleen mee dat het moeilijk is voldoende gekwalificeerd personeel aan te trekken en te behouden, maar ook dat het OLB essentiële functies mist en niet is mee ontwikkeld met de maatschappij. Zo heeft het OLB bijvoorbeeld geen afdeling Onderzoek & Analyse, wat een belemmering vormt voor *fact-based* beleidsvoorbereiding en besluitvorming. De herijking houdt in:

- Organisatorische herinrichting, met afdelingen, competenties en capaciteit die aansluiten bij de huidige taken en toekomstige uitdagingen. Onderdeel hiervan is een afdeling Onderzoek & Analyse die bijdraagt aan *fact-based* beleidsontwikkeling.

[76] Van Marum (Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) (7 november 2025).
[77] Openbaar Lichaam Bonaire (2025).

- Duidelijke scheiding tussen besluitvorming (door het Bestuurscollege) en uitvoering (door het ambtelijk apparaat onder leiding van de Eilandsecretaris).
- Versterking op het gebied van ICT en HR, zodat de organisatie efficiënt, professioneel en toekomstbestendig kan functioneren.

10. Implementatie en *governance*

Inleiding

Vishon Boneiru 2050 schetst een perspectief op een Bonaire in 2050 waar behoud van de natuur, de cultuur en de identiteit van het eiland hand in hand gaan met een gezonde sociaaleconomische ontwikkeling waar iedereen profijt van heeft. Daarbij geeft *Vishon Boneiru 2050* concreet aan wat er per beleidsterrein in 2050 moet worden bereikt. Zodoende geeft *Vishon Boneiru 2050* richting aan, en biedt het een samenhangend kader voor beleid, investeringen en beslissingen voor de komende 25 jaar met een duidelijk eindperspectief.

Alleen wanneer dit kader als geheel, op alle beleidsterreinen en consistent wordt gevolgd, kan Bonaire de fundamentele uitdagingen waar het voor staat het hoofd bieden. *Vishon Boneiru 2050* is geen keuzemenu met opties voor beleid, investeringen en projecten waaruit bestuurders naar gelieven kunnen kiezen. Gebeurt dat wel, dan loopt Bonaire een reëel risico haar identiteit en verdienvermogen te verliezen, niet opgewassen te zijn tegen de uitdagingen waar het voor staat, en onherstelbare schade op te lopen. De uitvoering van *Vishon Boneiru 2050* vereist vanwege de omvattendheid en de tijdsduur een coherente aanpak en een lange adem. En – *last but not least* – bestuurlijke moed en *commitment* aan beide kanten van de oceaan, omdat er nu beslissingen moeten worden genomen waarvan de effecten zich pas op langere termijn zullen manifesteren.

De ervaringen met de uitvoeringsdiscipline stemmen niet positief. Adviesrapporten en bestuurlijke overeenkomsten volgen elkaar op, maar de uitvoering blijft veelal achterwege. Zo ook met het rapport Pourier. Achterblijvende uitvoering kan niet alleen worden toegeschreven aan de beperkte uitvoeringskracht. Er is ook sprake van onvoldoende politieke wil en vastberadenheid, en onvermogen om de maatschappij bij besluitvorming te betrekken, zowel op Bonaire als in Den Haag. Gebrek aan politieke en bestuurlijke continuïteit speelt hierbij eveneens een rol.

Wil *Vishon Boneiru 2050* slagen, dan is een uitvoerings- en *governance*-structuur nodig die zorg draagt voor het proces van initiatie tot en met besluitvorming, implementatie en monitoring, die bestuurlijke commitment borgt, en die uitvoering van de integrale *Vishon Boneiru 2050* afdwingt. Hierbij is het essentieel dat het Rijk ondersteuning biedt en dat Bonaire en het Rijk samenwerken.

Randvoorwaarden

Voor een uitvoerings- en *governance*-structuur die succesvol kan zijn in de implementatie van *Vishon Boneiru 2050* dienen te volgende randvoorwaarden te zijn vervuld.

Randvoorwaarde 1: Bestuurlijke verantwoordelijkheid, regie en doorzettingsmacht

Bonaire en het Rijk dragen een gezamenlijke bestuurlijke verantwoordelijkheid voor uitvoering en realisatie van *Vishon Boneiru 2050*. Dat betekent dat *Vishon Boneiru 2050* door Bonaire en door het Rijk wordt vastgesteld als richtinggevend kader voor het beleid. Voorgesteld wordt de uitvoering van *Vishon 2050* onder directe aansturing van een Bestuurlijke Tafel te plaatsen bestaande uit de Gezaghebber van Bonaire als vertegenwoordiger van het Bestuurscollege en de staatssecretaris van BZK als coördinerend bewindspersoon voor het Rijksbeleid. Er wordt een Regieraad *Vishon Boneiru 2050* ingesteld die rapporteert aan de Bestuurlijke Tafel en toeziet op de uitvoering en voortgang van het integrale programma. Deze Regieraad dient daarnaast als escalatieniveau voor de stuurgroepen en beschikt over doorzettingsmacht richting de top van het OLB en de ministeries. Deze uitvoerings- en *governance*-structuur is nader uitgewerkt onder paragraaf '*Governance*'.

Randvoorwaarde 2: Transparantie en communicatie

Essentieel is dat het proces van besluitvorming en implementatie transparant en voorspelbaar is en dat degenen belast met de uitvoering *accountable* zijn voor een integere, succesvolle en financieel verantwoorde uitvoering van *Vishon Boneiru 2050*. Bevolking en bedrijfsleven dienen geïnformeerd te worden en te blijven van nut en noodzaak van *Vishon Boneiru 2050* en dienen voortdurend en volledig op de hoogte gehouden te worden van de vorderingen.

Randvoorwaarde 3: Vanuit de maatschappij

Organisaties op Bonaire ervaren te vaak dat Rijksbeleid en lokaal beleid wordt opgelegd zonder dat zij hierover daadwerkelijk hebben kunnen meedenken en -praten. Het gevolg is dat beleid

onvoldoende rekening houdt met de omstandigheden op Bonaire en onvoldoende op draagvlak kan rekenen. Voor effectief, doelmatig en gedragen beleid is het essentieel dat dit meer bottom-up tot stand komt, met actieve betrokkenheid van de bevolking en maatschappelijke organisaties op Bonaire, in plaats van top-down vanuit Den Haag en het OLB. Dat geldt minstens even veel voor *Vishon Boneiru 2050*: de richting die hierin is aangegeven zal moeten worden uitgewerkt in concrete beleidsvoorstellen, investeringen en projecten. Zowel voor de inhoud als het draagvlak is de betrokkenheid van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties hierbij essentieel. Verder moet de *Vishon Boneiru 2050* voortbouwen op het werk dat wordt en is verricht in initiatieven en onderzoeken zoals de klimaattafel, de structuurvisie, de mobiliteitsvisie en burgerschapsinitiatieven.

Randvoorwaarde 4: Uitvoering infrastructurele investeringen geborgd en op afstand

De achterstanden in infrastructuur zetten een rem op de sociaaleconomische ontwikkeling van Bonaire. Het wegwerken van deze achterstanden en het op orde houden van infrastructuur vormen daarmee een randvoorwaarde voor de realisatie van *Vishon Boneiru 2050.*

Naar analogie van de voorlichting van de Raad van State van 17 juli 2019 dient het wegwerken van achterstanden in de infrastructuur, wonen en nutsvoorzieningen te worden vervat in integrale uitvoeringsagenda's en te worden gefinancierd vanuit een op te richten investeringsfonds voor Bonaire.[78] Door de middelen die nodig en bestemd zijn voor het fysieke domein te bundelen in een infrastructuurfonds, de investeringen hieruit te faseren en te *timen*, kunnen inspanningen en middelen doelmatiger worden verricht en ingezet, en kan beter rekening worden gehouden met de uitvoeringscapaciteit en draagkracht van Bonaire. Het fonds zou moeten worden beheerd door een uitvoeringsorganisatie die onder toezicht staat, maar in de dagelijkse uitvoering op afstand van zowel het OLB als het Rijk opereert. Deze structuur zorgt ervoor dat de uitvoering niet door de politieke cycli op Bonaire of in Den Haag wordt beïnvloed, wat de continuïteit en slagkracht vergroot.

Randvoorwaarde 5: Coördinatie vanuit het Rijk

Al lang is er behoefte aan en zijn er pogingen ondernomen tot sterkere coördinatie van de inspanningen van de ministeries in Caribisch Nederland. Hoewel er stappen zijn gezet, blijft de versnipperde benadering vanuit het Rijk een majeur probleem dat belemmerend werkt op de effectiviteit van het OLB en een risico vormt voor de realisatie van *Vishon Boneiru 2050.* Van essentieel belang is, zowel in zijn algemeenheid als voor de realisatie van *Vishon Boneiru 2050,* dat er een samenhangend Rijksbeleid wordt ontwikkeld voor Bonaire op terreinen als economie, demografie, infrastructuur en publieke voorzieningen. De uitvoering van dit beleid moet gecoördineerd plaatsvinden. Daarnaast is essentieel dat er een stevig financieel fundament is met structurele middelen via het BES-fonds en de departementale begrotingen, waardoor Bonaire minder afhankelijkheid wordt van incidentele bijzondere uitkeringen. De coördinatie van alle Rijksinspanningen moeten bij één ministerie belegd worden.

Implementatie

Om de *Vishon Boneiru 2050* te realiseren zullen verschillende beleidsinstrumenten met verschillende doorlooptijden moeten worden ingezet. Hieronder worden deze beleidsinstrumenten per thema op hoofdlijnen geschetst. Hoofdstuk 11 bevat de beleidsinstrumenten, prioriteiten, verantwoordelijkheden en tijdshorizonnen per maatregel.

Demografie en draagkracht: wetgeving, investeringen en woningmarktbeleid

Voor de doelen op het gebied van demografie en draagkracht zijn verschillende instrumenten nodig. Om te sturen op gecontroleerde migratie is wet- en regelgeving nodig, zowel vanuit het OLB als vanuit het Rijk. Om de basisvoorzieningen op orde te krijgen zijn investeringen nodig, vanuit de overheid (het OLB en het Rijk) en de bedrijven die voor deze basisvoorzieningen verantwoordelijk zijn. Tot slot zijn voor voldoende betaalbare huisvesting verschillende instrumenten nodig als onderdeel van woningmarktbeleid, zoals investeringen, inkomensbeleid, het maken van afspraken over bouwprojecten en beleid over de financiële sector.

Natuur en milieu: natuurbeheer, besluitvorming en investeringen

Het OLB en Stinapa spelen een hoofdrol bij het herstel van natuur en milieu. Om de bedreigde habitats te herstellen, voert Stinapa natuurbeheer uit en intensiveert het bestaande acties. Er zijn

[78] Raad van State (2019).

verschillende soorten acties nodig om het grondwater, kustwater en koraal te beschermen tegen afvalwater en wegspoelend sediment. Het gaat hierbij voornamelijk om besluitvorming ten aanzien van ruimtelijke ordening, natuurbeheer en investeringen. Investeringen hebben betrekking op de afwatering en de waterzuivering. De maatregelen die nodig zijn voor adaptatie tegen de zeespiegelstijging volgen uit het klimaatplan van de klimaattafel.

Cultuur: besluitvorming, subsidiëring en regelgeving

De cultuurvisie bestaat uit drie hoofdonderdelen die alle een andere aanpak vereisen. De bescherming van het erfgoed zal vooral plaatsvinden aan de hand van subsidiëring en andere begrotingsinstrumenten en aan de hand van besluitvorming over cultuurbeleid en de monumentenlijst. Taalbeleid vergt grotendeels besluitvorming en regelgeving. Om de onderlinge integratie en betrokkenheid van de bevolking te bevorderen is regelgeving nodig ten aanzien van de inburgering en moeten cursussen georganiseerd worden.

Economie: besluitvorming, toeristische strategieën en investeringen

Om hoogwaardig kwaliteitstoerisme aan te bieden en te voorkomen dat Bonaire laagwaardig toerisme aantrekt, moeten het OLB en de toeristische sector samen optrekken. Vanuit het OLB is besluitvorming nodig ten aanzien van de ruimtelijke ordening, maximale aantallen bezoeken of duiken in kwetsbare gebieden, de maximale capaciteit aan hotelkamers en cruiseschepen en het leveren van voldoende marketingbudget. Tourism Corporation Bonaire (TCB) en de hotelsector zijn verantwoordelijk voor het materialiseren van de strategieën om de gewenste doelgroepen aan te boren en meer waarde te genereren uit het toeristische product.

Om te werken aan economische autonomie zijn met name investeringen nodig en besluiten ten aanzien van ruimtelijke ordening. Deze worden gedaan door het OLB in samenwerking met de uitvoerende partijen. De Speciaal Gezant voor de BES-eilanden coördineert het aantrekken van internationale fondsen om economische kansen te verzilveren. Om te garanderen dat de voedselproductie natuurinclusief is, zijn wetgeving, investeringen en natuurbeheer nodig.

Arbeid en inkomens: wetgeving, begrotingsmaatregelen en loonafspraken

Om de armoede af te laten nemen is inkomensbeleid vanuit het OLB en het Rijk nodig en spelen cao's en initiatieven vanuit de private sector een rol. Verder draagt het CBS bij een adequate datavoorziening om data-gedreven besluitvorming mogelijk te maken.

De andere groep maatregelen ziet op het verlagen van de kosten van levensonderhoud. Hiervoor zijn onder andere stappen nodig op het gebied van investeringen, subsidiëring en wetgeving.

Onderwijs: regelgeving, financiering en besluitvorming

Het Rijk heeft de grootste rol om de onderwijsvisie voor Bonaire werkelijkheid te maken. Voor verbeteringen van het onderwijsstelsel en de -financiering zal voor een groot deel wet- en regelgeving nodig zijn, samen met andere acties zoals besluitvorming en investeringen. Het OLB en de scholen hebben een rol in de ontwikkeling van taalbeleid en voorzieningen op scholen. Om te garanderen dat er op Bonaire kansen voor afgestudeerden zijn, zijn financiële prikkels en investeringen in opleidingen nodig.

Gezondheid en veiligheid: investeringen, internationale samenwerking en begrotingsinstrumenten

Om die gezondheidsvisie te realiseren zijn het OLB, het Rijk en de zorgsector verantwoordelijk. Veel plannen zullen pas op langere termijn afgerond zijn. Voor het ouderenbeleid zijn naast investeringen en begrotingsintensiveringen ook migratiebeleid en preventie nodig. Voor de afstemming van de zorg op de regio zullen het Rijk en zorginstellingen afspraken moeten maken met regionale partners.

De visie voor de veiligheid bestaat uit de vermindering van de kwetsbaarheid voor geopolitieke ontwikkelingen en uit de verwezenlijking van voldoende capaciteit in de rechtshandhavingsketen. Hiervoor zijn internationale afspraken nodig, alsook begrotingsmiddelen en prioritering binnen politie en justitie.

Financiën en overheid: begroting, wetgeving en organisatorische verbeteringen

Het OLB en het Rijk zijn verantwoordelijk voor de visie op de overheidsfinanciën van Bonaire. Om de financiering van voorzieningen te borgen, maken het Rijk en het OLB afspraken, worden er middelen op de begroting gereserveerd en wordt wetgeving zo aangepast dat het OLB meer ruimte heeft de inhaalslag van de voorzieningen te bekostigen. Het OLB zorgt voor een subsidiebeleid dat

gesubsidieerde instellingen meer zekerheid en duidelijkheid biedt. Verder zijn er voor de herijking van het OLB organisatorische verbeteringen binnen het bestuursapparaat nodig, alsook investeringen.

Governance

Programmatische aanpak met een duidelijke governance-structuur

Vishon Boneiru 2050 vormt een integraal en samenhangend geheel dat richting geeft aan het beleid op de terreinen: demografie en draagkracht; natuur en milieu; cultuur en identiteit; economie; arbeid en inkomens; onderwijs; gezondheid en veiligheid; en financiën en overheid. Een thematische en programmatische uitvoering van *Vishon Boneiru 2050* is een belangrijke, maar nog geen voldoende voorwaarde om tot daadwerkelijke integrale uitvoering te komen. Daarvoor is essentieel is dat er een uitvoerings- en *governance*-structuur wordt vastgesteld en opgezet die het voor alle bij de implementatie betrokken organisaties en personen duidelijk maakt hoe verantwoordelijkheden voor uitvoering, ondersteuning, sturing, monitoring, rapportage, opdrachtgeverschap, escalatie en eindverantwoordelijkheid zijn georganiseerd en bij wie die zijn belegd. Bij de inrichting van de *governance*-structuur kan het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid – waarin ministeries gecoördineerd samenwerken met gemeenten – als voorbeeld dienen. Zonder een dergelijke uitvoerings- en *governance*-structuur zal beleid uit de pas gaan lopen, worden subdoelen leidend in plaats van het overkoepelende doel, schiet de verantwoording tekort en is de kans op succesvolle implementatie van *Vishon Boneiru 2050* als geheel klein.

Deze uitvoerings- en *governance*-structuur is geen nieuwe organisatie, maar een *werkwijze* voor het OLB, de Rijksoverheid en betrokken organisaties en deskundigen die ervoor moet zorgen dat beleidsvoorbereiding en besluitvorming conform het richtinggevend kader plaatsvindt.

Opdrachtgeverschap en bestuurlijke aansturing

De Eilandsraad van Bonaire stelt *Vishon Boneiru 2050* vast. Ook de Regering stelt *Vishon Boneiru 2050* vast als richtinggevend kader voor het Rijksbeleid en voor de samenwerking met het OLB. Het Bestuurscollege is samen met de Regering opdrachtgever. Voor verschillende onderdelen van *Vishon Boneiru 2050* ligt de verantwoordelijkheid bij het OLB of bij het Rijk, of is sprake van een gedeelde verantwoordelijkheid. Daarom is van belang dat er een bestuurlijke tafel komt, bestaande uit de Gezaghebber van Bonaire als vertegenwoordiger van het Bestuurscollege en de staatssecretaris van BZK als coördinerend bewindspersoon voor het Rijksbeleid in Caribisch Nederland. De bestuurlijke tafel voert het opdrachtgeverschap van *Vishon Boneiru 2050* als integraal programma uit namens het Bestuurscollege en de Regering. De bestuurlijke tafel draagt zorg voor afstemming met en besluitvorming door het Bestuurscollege en de Regering. Individuele gedeputeerden of ministers werken conform *Vishon Boneiru 2050* en in lijn van de voorgestelde *governance*-structuur. Dit vereist een concrete, heldere opdrachtformulering die door het Bestuurscollege van Bonaire en de Regering is vastgesteld en waaraan beiden zich committeren.

Regie op de uitvoering

Een regieraad *Vishon Boneiru 2050* wordt ingesteld die in opdracht van de bestuurlijke tafel de dagelijkse regie voert en toezicht houdt op de implementatie. Als zodanig vormt de regieraad de schakel tussen de bestuurlijke tafel en de thematische stuurgroepen. De regieraad bestaat uit een vertegenwoordiger namens het OLB, een vertegenwoordiger namens het Rijk en een onafhankelijke voorzitter. De regieraad heeft het mandaat de thema-stuurgroepen aan te sturen, monitort de voortgang in de uitvoering, rapporteert aan, en escaleert indien nodig naar de bestuurlijke tafel, en beschikt over doorzettingsmacht richting de ambtelijke diensten van het OLB en de ministeries.

Voor de continuïteit en consistentie is van belang dat de regieraad en zijn leden worden in- en aangesteld voor een langere periode die bestuurs- en regeertermijnen overstijgt.

Maatschappelijke betrokkenheid

Maatschappelijke betrokkenheid is een randvoorwaarde voor succesvolle implementatie van *Vishon Boneiru 2050*. De regieraad organiseert daartoe frequent gestructureerd overleg met het bedrijfsleven en met maatschappelijke organisaties en ziet erop toe dat vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties en externe deskundigen deelnemen aan de stuurgroepen. De regieraad is voorts verantwoordelijk voor de communicatie over de voortgang richting het brede publiek en de media.

Uitvoering

De uitvoering wordt georganiseerd in thematische stuurgroepen en in projectteams. De stuurgroepen zijn verantwoordelijk voor de voortgang van *Vishon Boneiru 2050* op hun respectievelijke beleidsthema's; de projectteams voeren werkzaamheden uit ter voorbereiding en realisatie van beleidsbeslissingen, investeringen en projecten. Deskundigen uit het bedrijfsleven of van maatschappelijke organisaties maken deel uit van de stuurgroepen en projectteams. Hun deelname aan de stuurgroepen en projectteams wordt actief bevorderd.

Figuur 10.1 Uitvoerings- en governance-structuur Vishon Boneiru 2050.

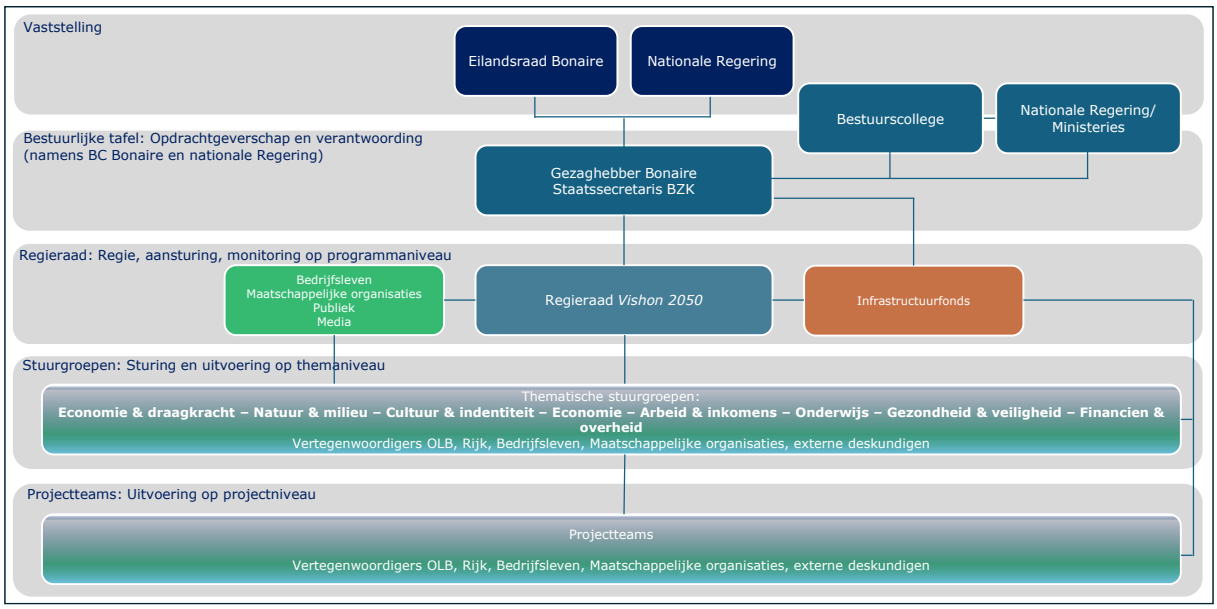

Evaluatie

De uitvoerings- en *governance*-structuur wordt na vijf jaar geëvalueerd op effectiviteit en doelmatigheid. Deze evaluatie kan aanleiding geven tot aanpassingen.

11. Lijst met maatregelen

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
Demografie en draagkracht					
Migratie controleren en sturen					
Bonaire en het Rijk voeren migratiebeleid in om meer grip te krijgen op wie op het eiland mag komen wonen en om de bevolkingsgroei te beheersen. Hierbij wordt ook de vestigings- en directievergunning voor bedrijven betrokken.	Urgent	OLB/Rijk	Verminderde druk op cultuur en saamhorigheid.	Kort (<2,5 jaar)	Wet- en regelgeving t.a.v. huisvesting en vestiging (OLB) en migratie (Rijk).
Barrières om personeel in kraptesectoren aan te trekken zijn verminderd (bijvoorbeeld de BES-ontheffing voor BIG-geregistreerde zorgprofessionals).	Hoog	Rijk	Lagere arbeidstekorten.	Middellang (<5 jaar)	Wet- en regelgeving t.a.v. vergunningen.
Basisvoorzieningen op orde brengen					
De stortplaats Lagun is gesloten en er is een alternatieve locatie gevonden en in gebruik genomen. Afval wordt zo goed mogelijk verwerkt en de afvalproductie wordt beheerst.	**Urgent**	OLB/Selibon/Rijk	Verhoogde volksgezondheid.	Middellang (<5 jaar)	Besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening en investering.
(Bijna) al het afvalwater op Bonaire wordt gezuiverd en gezuiverd water wordt zo vaak als mogelijk hergebruikt. Via decentrale afvalwaterzuiveringsinstallaties gaat gezuiverd water terug naar de buurten.	Hoog	OLB/WEB	Verminderde druk op natuur en milieu.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Bonaire is zoveel als mogelijk een circulaire economie met *zero waste* in 2050.	Hoog	OLB/Selibon/Rijk	Verminderde druk op natuur en milieu.	Lang (<10 jaar)	Investering, beleid en wet- en regelgeving.
Er is een tweede waterfabriek.	Middelhoog	OLB/WEB	Betrouwbare watervoorziening.	Lang (<10 jaar)	Investering.
De energievoorziening is volledig verduurzaamd, energie is betaalbaar en het netwerk is volledig smart (zie 'Versterken van economische autonomie').	*Zie 'Versterken economische autonomie'.*				
De capaciteit van de luchthaven (terminals, platforms, etc.) is afgestemd op de dan geldende passagiersaantallen.	Middelhoog	OLB/BIA	Comfort en veiligheid voor reizigers.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Het eiland is volledig op snel internet aangesloten.	Middelhoog	Telbo/Flamingo TV	Aantrekkelijk ondernemersklimaat.	Middellang (<5 jaar)	Investering.
Binnen de bebouwde kom zijn alle wegen verhard.	Middelhoog	OLB	Verhoogde mobiliteit.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Aantrekkelijke fiets- en wandelroutes bevorderen de mobiliteit en dragen tegelijkertijd bij aan de volksgezondheid.	Middelhoog	OLB	Verhoogde mobiliteit, betere volksgezondheid.	Lang (<10 jaar)	Investering, besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening en investering.
Er ligt een betere verbinding tussen Rincon en Kralendijk.	Middelhoog	OLB	Verhoogde mobiliteit.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Afwateringssystemen zijn in goede staat (zie 'Aanpakken erosieproblematiek en klimaatadaptatie').	*Zie 'Aanpakken erosieproblematiek en klimaatadaptatie'.*				
De haven wordt geoptimaliseerd.	Middelhoog	OLB	Lagere kosten van levensonderhoud.	Middellang (<5 jaar)	Investering.
De ruimtelijke ordening wordt toekomstbestendig gemaakt conform de Structuurvisie, onder meer door een derde centrum tussen Rincon en Kralendijk te ontwikkelen en door activiteiten die veel verkeer aantrekken naar buiten het centrum van Kralendijk te verplaatsen.	Middelhoog	OLB	Verlaagde druk op bestaande centra.	Lang (<10 jaar)	Besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening en investering.

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
Zorgen voor voldoende betaalbare huisvesting					
De wachtlijst voor sociale huur is weggewerkt door meer aanbod van sociale huurwoningen en door lagere instroom.	**Urgent**	FCB/Rijk	Lagere kosten van levensonderhoud en geschikte huisvesting.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Een significant deel van de koopwoningen is voor huishoudens met mediane inkomens bereikbaar.	Middel-hoog	OLB/Rijk	Geschikte huisvesting.	Lang (<10 jaar)	Diverse beleidsinstrumenten (inkomensbeleid, bouwprojecten, financiele sector, etc.).
Mensen met lage middeninkomens die in de particuliere sector huren, worden tegemoet gekomen in hun huurlasten.	Hoog	OLB/Rijk	Lagere kosten van levensonderhoud en geschikte huisvesting.	Kort (<2,5 jaar)	Voortzetting en formalisering Bijdrage particuliere verhuur.
Problemen in de gronduitgifte worden opgelost.	Hoog	OLB	Lagere kosten van levensonderhoud en geschikte huisvesting.	Kort (<2,5 jaar)	Verbeteringen binnen bestuursapparaat.
Natuur en milieu					
Herstellen van bedreigde habitats					
De eigenschappen van het koraal zijn in 'zeer goede' staat volgens de Reef Health Index.	**Urgent**	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu en aanbod van hoogwaardig toerisme.	Lang (<10 jaar)	Natuurbeheer en overlap met andere instrumenten van 'Natuur en milieu', regulering.
Het koraal en de mangroves vormen een natuurlijke barrière tegen de zee.	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu en klimaatadaptatie.	Lang (<10 jaar)	Natuurbeheer en overlap met andere instrumenten van 'Natuur en milieu', regulering.
De staat van instandhouding van de habitats en inheemse diersoorten is gunstig (*favourable Conservation State* (CS)). Er is een *minimum viable population size* van de bestaande inheemse soorten.	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu en aanbod van hoogwaardig toerisme.	Lang (<10 jaar)	Natuurbeheer (zoals actieve beplanting), regulering.
De populaties van invasieve diersoorten nemen niet toe.	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Kort (<2,5 jaar)	Natuurbeheer.
Aanpakken erosieproblematiek en klimaatadaptatie					
Er komt geen nieuwe bebouwing meer langs de kust.	**Urgent**	OLB	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening.
Door de opvang van regenwater (*water harvesting*) met dammen en vijvers is er meer water beschikbaar voor het droge seizoen en stroomt er minder sediment het koraal in. Dit laatste wordt versterkt doordat ook het sediment zelf opgevangen wordt.	**Urgent**	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Middel-lang (<5 jaar)	Investering.
Kwetsbare natuurgebieden zoals de kustlijn en WSNP worden vrij gemaakt van grazers.	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Kort (<2,5 jaar)	Natuurbeheer (intensivering van bestaande initiatieven).
Vaststelling plan tegen zeespiegelstijging					
Bonaire voert de nog vast te stellen maatregelen uit het klimaatplan uit om zichzelf tegen de zeespiegelstijging te beschermen.	Hoog	Afhankelijk van de resultaten van de klimaattafel.	Leefbaar houden van Bonaire.	Lang (<10 jaar)	Afhankelijk van de uitkomsten van de klimaattafel.
Verbeteren nutriëntenniveaus in grondwater					
Nutriëntenniveaus in grond- en kustwater zijn teruggebracht tot onder de ecologische grenswaardes.	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Lang (<10 jaar)	Voornamelijk investeringen in waterzuivering.
Bijna al het afvalwater op Bonaire wordt gezuiverd en er zijn decentrale afvalwaterzuiveringsinstallaties (zie 'Basisvoorzieningen op orde brengen').	*Zie 'Basisvoorzieningen op orde brengen'.*				

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
Nieuwe gebouwen gaan efficiënt om met water.	Middel-hoog	OLB	Lagere druk op watervoorziening.	Lang (<10 jaar).	Bouwvoorschriften.
Eventuele resterende lekkende septische tanks zijn gerepareerd.	Middel-hoog	OLB	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Kort (<2,5 jaar)	Investering.
Cultuur en identiteit					
Beschermen van het erfgoed					
De monumenten worden beschermd en benut als onderdeel van het culturele erfgoed. Deze monumenten zijn niet alleen de koloniale monumenten, maar ook lokaal erfgoed zoals de kunuku. Nieuwbouw is in de stijl van de lokale bouwcultuur.	Middel-hoog	OLB	Een levendige cultuur.	Kort (<2,5 jaar)	Diverse instrumenten (opname op monumentenlijst, subsidiëring, besluitvorming, etc.).
Organisaties die belast zijn met of zich inzetten voor behoud, kennis, bevordering en documentatie van het erfgoed hebben voldoende capaciteit en ondersteuning om een actieve rol te vervullen en zichtbaar te worden.	Hoog	OLB	Een levendige cultuur.	Kort (<2,5 jaar)	Begroting.
Er is breed gedragen cultuurbeleid vastgesteld en geïmplementeerd, waarmee ook de identiteit en normen en waarden worden geborgd. Dit wordt afgestemd met lopende burgerschapsinitiatieven.	Middel-hoog	OLB (zie Meerjarenbeleid SKAL)	Een levendige cultuur.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming.
Beschermen en actief bevorderen van het Papiaments					
Er is taalbeleid vastgesteld en geïmplementeerd (zie 'Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire').	*Zie 'Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire'.*				
Er komt meer ruimte voor meertaligheid in het onderwijs (zie 'Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire'). Hiermee wordt bijgedragen aan *nation building* en trots op het eiland.	*Zie 'Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire'.*				
Er komt meer aandacht voor taal en cultuur in het onderwijs (zie 'Aansluiten onderwijsstelsel op de realiteit op Bonaire') en in het openbaar bestuur.	Middel-hoog	Rijk/OLB/scholen	Een levendige cultuur en sterkere saamhorigheid.	Middel-lang (<5 jaar)	Besluitvorming (intern beleid OLB/RCN, curriculum, etc.).
Bevorderen van een geïntegreerde en betrokken bevolking					
Nieuwkomers worden bekend gemaakt met de Bonairiaanse taal en cultuur, onder meer met inburgeringscursussen.	Hoog	OLB	Een levendige cultuur en sterkere saamhorigheid.	Kort (<2,5 jaar)	Diverse instrumenten (regelgeving, onderwijs).
Via huisvestingsbeleid trekt Bonaire die nieuwkomers aan die voor de lange termijn op Bonaire willen wonen en er het hele jaar verblijven (zie 'Migratie controleren en sturen').	*Zie 'Migratie controleren en sturen'.*				
Economie					
Aantrekken van hoogwaardig kwaliteitstoerisme in plaats van sterke groei in kwantiteit					
Het aantal hotelkamers blijft gelijk en vakantieverhuur wordt ingeperkt, dit wordt ingebed in bestemmingsplannen.	**Urgent**	OLB	Aanbod van kleinschalig, hoogwaardig toerisme.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening.
De RevPAR is minstens op het niveau van andere eilanden in de regio.	Middel-hoog	TCB/Bonhata	Hoger verdienvermogen van de toeristische sector.	Middel-lang (<5 jaar)	Commerciële strategieën en toerismebeleid.
Om de levensvatbaarheid van de sector te garanderen groeit de bezettingsgraad van hotels naar 70 procent.	Hoog	TCB/Bonhata	Hoger verdienvermogen van de toeristische sector.	Middel-lang (<5 jaar)	Commerciële strategieën en toerismebeleid.

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
De aantallen cruiseschepen zijn gemaximeerd en cruiseschepen met kleinere passagierscapaciteit en een hoger bestedingspotentieel hebben voorrang.	Middel-hoog	OLB	Aanbod van kleinschalig, hoogwaardig toerisme.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming.
De aantallen overnachtingen door Europees-Nederlandse, Latijns-Amerikaanse en Noord-Amerikaanse bezoekers zijn op vergelijkbare niveaus.	Middel-hoog	TCB/OLB	Hoger verdienvermogen van de toeristische sector en verminderde afhankelijkheid van één doelgroep.	Middel-lang (<5 jaar)	Commerciële strategieën, toerismebeleid en toekenning van marketingbudget.
Recreatie vindt verspreid plaats over de verschillende landschappen en habitats van Bonaire.	Middel-hoog	Stinapa/TCB/OLB	Kwalitatief goede natuur en milieu en aanbod van hoogwaardig toerisme.	Lang (<10 jaar)	Ruimtelijke ordening en toerismebeleid.
In kwetsbare gebieden zijn de aantallen bezoeken of duiken gereguleerd.	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu en aanbod van kleinschalig, hoogwaardig toerisme.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming en handhaving.
Versterken economische autonomie					
Landbouw- en energieproductie worden geborgd met bestemmingsplannen en vergunningverlening.	Middel-hoog	OLB	Verminderde importafhankelijkheid.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening.
Voedselimporten zijn met een kwart afgenomen.	Middel-hoog	OLB/Private sector	Verminderde importafhankelijkheid.	Lang (<10 jaar)	Beleid en investeringen.
De visstanden worden op een hoog en stabiel niveau gehouden, waardoor vissers stabiele inkomens hebben.	Hoog	Rijk	Kwalitatief goede natuur en milieu, inkomenszekerheid en verminderde importafhankelijkheid.	Middel-lang (<5 jaar)	Wetgeving en investeringen.
De aantallen grazers worden op niveaus gehouden die internationaal worden gezien als houdbaar voor extensieve landbouw in een savanne-achtig klimaat (maximaal 0,1 geit per hectare).	Hoog	OLB/Stinapa	Kwalitatief goede natuur en milieu.	Kort (<2,5 jaar)	Natuurbeheer (intensivering van bestaande initiatieven).
De energievoorziening is volledig verduurzaamd en het netwerk is volledig smart.	Hoog	OLB/WEB	Verminderde importafhankelijkheid en verbetering klimaat en milieu.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Bonaire trekt internationale fondsen aan om nieuwe projecten te realiseren, zoals op het gebied van financiële dienstverlening en *high-tech*-sectoren.	Middel-hoog	Speciaal Gezant	Verantwoorde overheidsfinanciën.	Kort (<2,5 jaar)	Voortzetting en intensivering van huidige inspanningen.
Het vestigingsklimaat is gunstig door de versterkte infrastructuur (zie 'Basisvoorzieningen op orde brengen').	*Zie 'Basisvoorzieningen op orde brengen'.*				
Er wordt ruimte op het eiland gereserveerd voor bedrijvigheid.	Middel-hoog	OLB	Versterkt verdienvermogen.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming t.a.v. ruimtelijke ordening.
Arbeid en inkomens					
Terugdringen van de armoede					
De armoede daalt en komt in 2050 nauwelijks meer voor.	Hoog	OLB/Rijk	Minder armoede.	Lang (<10 jaar)	Inkomensbeleid en maatregelen gericht op kosten van levensonderhoud (zie onder).
Het niveau van sociale voorzieningen is op een in termen van koopkracht gelijkwaardig niveau met dat van Europees Nederland, rekening houdend met verschillen in kostenniveaus in Europa en het Caribisch gebied. Hierbij valt te denken aan onder meer ouderdomspensioenen, minimumloon, onderstand, huurtoeslag, kindregelingen, werkloosheidsuitkeringen, zwangerschapsverlof,	Hoog	Rijk	Minder armoede.	Middel-lang (<5 jaar)	Inkomensbeleid.

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
ouderschapsverlof en regelingen voor mensen met beperkingen.					
De private sector biedt hoogwaardige banen en de kloof tussen de beloning in publieke en private banen is verkleind.	Middel-hoog	Private sector/OLB/RCN	Inkomenszekerheid.	Lang (<10 jaar)	Diverse (cao's, initiatieven vanuit ondernemers, etc.).
De datavoorziening is actueel en voldoende gedetailleerd.	Hoog	CBS	Data-gedreven beleidskeuzes.	Kort (<2,5 jaar)	Prioritering binnen CBS.
Verlagen van de kosten van levensonderhoud					
De sociale woningvoorraad voorziet in de vraag (zie 'Zorgen voor voldoende betaalbare huisvesting').	*Zie 'Zorgen voor voldoende betaalbare huisvesting'.*				
Bonaire heeft betrouwbaar openbaar vervoer.	Hoog	OLB/Rijk	Lagere kosten van levensonderhoud.	Kort (<2,5 jaar)	Investering.
Nutsvoorzieningen (gas, elektra, drinkwater, telecommunicatie) zijn niet duurder dan in Europees Nederland en zijn betrouwbaar.	Middel-hoog	Rijk/WEB/Telbo/Flamingo TV	Lagere kosten van levensonderhoud.	Middel-lang (<5 jaar)	Diverse instrumenten (investeringen, subsidies, etc.).
Regionaal vervoer is betrouwbaar en betaalbaar, bijvoorbeeld door het als nutsvoorziening (PSO) te organiseren.	Middel-hoog	Rijk	Lagere kosten van levensonderhoud.	Middel-lang (<5 jaar)	Wetgeving, aanbesteding en subsidiëring.
Kinderopvang is (bijna) gratis.	Hoog	Rijk	Lagere kosten van levensonderhoud.	Kort (<2,5 jaar)	Grotendeels reeds gerealiseerd (wetgeving, subsidiering).
Consumentenbescherming is geborgd.	Hoog	Rijk/OLB	Lagere kosten van levensonderhoud.	Middel-lang (<5 jaar)	Wetgeving (Rijk) en/of professionalisering consumentenorganisaties (OLB).
Onderwijs					
Aansluiten onderwijsstelsel en -bekostiging op de realiteit op Bonaire					
Er zijn initiatieven om scholieren na schooltijd op te vangen. Dit gebeurt door extra uren aanwezigheid op school waarin leerlingen zich met bijvoorbeeld sport, cultuur (muziek, theater, etc.) en maatschappij (debatten, burgerschap, etc.) bezighouden, maar bestaat ook uit programma's waarmee kinderen van ouders met lage inkomens gratis een sport kunnen beoefenen. Met aandacht voor taal, cultuur en maatschappij worden leerlingen beter voorbereid op deelname aan de Bonairiaanse samenleving.	Middel-hoog	OLB/SGB/Rijk/ketenpartners	Minder eenzaamheid onder jongeren en een sterkere identiteit en saamhorigheid.	Kort (<2,5 jaar)	Keuze uit verschillende instrumenten: subsidiëring, wetgeving, afspraken, etc.
Betrouwbaar openbaar vervoer zorgt ervoor dat jongeren mobiel zijn (zie 'Verlagen van de kosten van levensonderhoud').	*Zie 'Verlagen van de kosten van levensonderhoud'.*				
De financiering van scholen is voldoende voor goed nieuwkomersonderwijs en er wordt gezorgd voor passend speciaal onderwijs.	Hoog	Rijk	Beter onderwijs.	Kort (<2,5 jaar)	Regelgeving (aanpassing bekostigingssystematiek)
Er is taalbeleid vastgesteld en geïmplementeerd.	Middel-hoog	OLB/scholen.	Beter onderwijs.	Kort (<2,5 jaar)	Besluitvorming.
Er komt meer ruimte voor meertaligheid in het onderwijs (Papiaments, Nederlands, Engels en Spaans). Er zijn	Middel-hoog	Rijk	Beter onderwijs en een levendige cultuur.	Middel-lang (<5 jaar)	Regelgeving, investeringen (boeken).

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
voldoende lees- en leerboeken in het Papiaments beschikbaar.					
Kansen creëren voor afgestudeerden op Bonaire					
Belangrijke opleidingen (zoals voor onderwijs en zorg) worden waar mogelijk lokaal georganiseerd.	Middel-hoog	SGB/Rijk	Meer keuzevrijheid om op het eiland te blijven en een sterkere identiteit en saamhorigheid.	Kort (<2,5 jaar)	Diverse instrumenten (ontwikkelen opleidingen, bekostiging).
Het opleidingsaanbod sluit aan op vervolgonderwijs in het algemeen en op de economische ambities van Bonaire in het bijzonder.	Middel-hoog	SGB/Rijk/ werkgevers	Meer kansen voor werkenden op het eiland en een sterkere economie.	Kort (<2,5 jaar)	Diverse instrumenten (ontwikkelen opleidingen, bekostiging).
Hervestiging op Bonaire wordt gefaciliteerd. Te denken valt aan beurzen, arbeidsbemiddeling, huisvestingsbeleid, etc.	Middel-hoog	OLB/Rijk	Meer keuzevrijheid om op het eiland te blijven en een sterkere identiteit en saamhorigheid.	Kort (<2,5 jaar)	Diverse beleidsinstrumenten (beurzen, kwijtscheldingen, fiscale voordelen).
Gezondheid en veiligheid					
Combineren van zorg, wonen en activering in een samenhangend ouderenbeleid					
Er is voldoende, toegankelijke en geschikte huisvesting voor de circa 10 duizend 65-plussers die Bonaire in 2050 naar verwachting heeft.	Hoog	OLB/FCB	Geschikte huisvesting en welzijn onder ouderen.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Ouderenzorg is toegankelijk voor de grote groepen ouderen. Gerichte immigratie draagt hieraan bij (zie 'Migratie controleren en sturen').	Middel-hoog	Rijk	Welzijn onder ouderen.	Lang (<10 jaar)	Diverse instrumenten (investeringen, migratiebeleid, etc.).
De meeste 65-plussers voelen zich vitaal genoeg om waardig deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer (programma 'Vitaal ouder worden').	Middel-hoog	Zorgsector/ Rijk/OLB	Welzijn onder ouderen.	Lang (<10 jaar)	Diverse instrumenten (preventie, subsidiering, investeringen in zorg, etc.).
Bonaire is *age friendly*: de openbare ruimte is op ouderen ingericht.	Hoog	OLB	Welzijn onder ouderen.	Lang (<10 jaar)	Investering.
Openbaar vervoer zorgt ervoor dat ouderen mobiel zijn (zie 'Verlagen van de kosten van levensonderhoud').	*Zie 'Verlagen van de kosten van levensonderhoud'.*				
Intensiever samenwerken met andere eilanden op zorggebied					
De zorg op Bonaire is logistiek geïntegreerd met die van andere eilanden en landen in de regio: men krijgt zo dicht mogelijk bij huis zorg, maar niet noodzakelijkerwijs op Bonaire.	Middel-hoog	Mariadal/ Rijk	Verantwoorde financiering van de aanstaande zorgopgave.	Middel-lang (<5 jaar)	Afspraken over samenwerking.
Kwetsbaarheid voor geopolitieke ontwikkelingen verminderen					
De import is beter verdeeld over verschillende herkomstlanden en -regio's: Latijns-Amerika (met name Colombia), de Verenigde Staten en Europa (met name Europees Nederland).	Hoog	OLB/Speciaal Gezant	Verminderde afhankelijkheid van één handelspartner.	Lang (<10 jaar)	Handelsmissies, afspraken.
Bonaire produceert de eigen energie en eigen voedselproductie zorgt ervoor dat voedselimporten met een kwart afnemen (zie 'Versterken economische autonomie').	*Zie 'Versterken economische autonomie'.*				
De aantallen overnachtingen door Europees-Nederlandse, Latijns-Amerikaanse en Noord-Amerikaanse bezoekers zijn op vergelijkbare niveaus (zie 'Aantrekken van hoogwaardig kwaliteitstoerisme in plaats van sterke groei in kwantiteit').	*Zie 'Aantrekken van hoogwaardig kwaliteitstoerisme in plaats van sterke groei in kwantiteit'.*				
Capaciteit in de rechtshandhavingsketen op peil brengen					

Maatregel	Prioriteit	Verantwoordelijkheid	Voordelen	Termijn	Type actie
De capaciteit van de rechtshandhavingsketen is voldoende afgestemd op de bevolkingsomvang en specifieke uitdagingen van Bonaire.	Hoog	Rijk	Verlaagde criminaliteit.	Middellang (<5 jaar)	Begroting, prioritering binnen politie en justitie.
Financiën en overheid					
Financiering van voorzieningen samen met Rijk coördineren					
Het OLB en het Rijk maken de komende jaren afspraken om de inhaalslag en toekomstige investeringen in infrastructuur, wonen, nutsvoorzieningen en onderwijs te financieren.	**Urgent**	OLB/Rijk	Verantwoorde overheidsfinanciën.	Kort (<2,5 jaar)	Bestuurlijke afspraken en begroting.
Vanuit het Rijk komt er een verschuiving van incidentele naar structurele uitkeringen.	Hoog	Rijk	Lokale autonomie.	Middellang (<5 jaar)	Begroting (verbetering structurele financiering).
Het Europees Handvest inzake lokale autonomie is ook van toepassing op de openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba.	Middelhoog	Rijk	Lokale autonomie.	Middellang (<5 jaar)	Wetgeving.
Het OLB is gemachtigd geld te lenen.	Middelhoog	Rijk	Lokale autonomie.	Kort (<2,5 jaar)	Wetgeving (Herzieningswet WolBES en FinBES).
Duidelijker beleid voeren over subsidiëring van instellingen					
Er is een nieuw subsidiebeleid met onder meer een meerjarige subsidiecyclus, waarmee gesubsidieerde instellingen in staat zijn op de middellange termijn activiteiten te plannen. Het nieuwe subsidiebeleid stimuleert tot innovatie in het cultureel aanbod van Bonaire.	Hoog	OLB	Stabiliteit en voorspelbaarheid bij de uitvoering van maatschappelijke taken.	Kort (<2,5 jaar)	Subsidiebeleid.
Het OLB herijken om tot betere uitvoering en verantwoording van projecten te komen					
Organisatorische herinrichting, met afdelingen, competenties en capaciteit die aansluiten bij de huidige taken en toekomstige uitdagingen. Onderdeel hiervan is een afdeling Onderzoek & Analyse die bijdraagt aan *fact-based* beleidsontwikkeling.	Hoog	OLB	Verhoogde uitvoeringskracht en verantwoording.	Kort (<2,5 jaar)	Verbeteringen binnen bestuursapparaat.
Duidelijke scheiding tussen besluitvorming (door het Bestuurscollege) en uitvoering (door het ambtelijk apparaat onder leiding van de eilandsecretaris).	Hoog	OLB	Verbeterde verantwoording.	Kort (<2,5 jaar)	Verbeteringen binnen bestuursapparaat.
Versterking op het gebied van ICT en HR, zodat de organisatie efficiënt, professioneel en toekomstbestendig kan functioneren.	Hoog	OLB	Verbeterde uitvoeringskracht.	Kort (<2,5 jaar)	Investering.

Verwijzingen

Abraham, M., Girigorie, T., Nauta, O., & Petersen, A. (2023). *Ambtelijk-bestuurlijke integriteit in Caribisch Nederland*. DSP-groep.

BES Reporter. (2021, 3 augustus). *Number of Hotel Rooms Bonaire to Grow 65% in Three Years time*. Geraadpleegd van https://www.bes-reporter.com/news/bonaire/62441/number-of-hotel-rooms-bonaire-to-grow-65-in-three-years-time

Bijleveld-Schouten, A.Th.B. (2010). *Nota naar aanleiding van het verslag* (Vergaderjaar 2009-2010, nummer 31954 nr. C). Eerste Kamer der Staten-Generaal.

BREA. (2024). *Economic Contribution of Cruise Tourism to the Destination Economies: A Survey-based Analysis of the Impacts of Passenger, Crew and Cruise Line Spending – Volume II: Destination Reports*.

Van Buiren, K., & Mak, M. (2025). Hoog tijd voor een visie op sociaaleconomische vooruitgang. In N. den Heyer, & R. Zwart (Reds.), *15 jaar Caribisch Nederland*: *Kroniek van een gebroken belofte* (pp. 77-83). ADCaribbean.

Van Buiren, K., Nanne, J. Buys-Trimp, M. (2025). *Gelijke kansen, voldoende middelen: Onderzoek naar de toereikendheid van de bekostiging van het primair- en voortgezet onderwijs in Caribisch Nederland*. Economisch Bureau Amsterdam.

Caribisch Netwerk. (2025). *Papiamentu krijgt plek op basisschool, maar nu improviseren leraren nog*. Geraadpleegd van https://caribischnetwerk.ntr.nl/2025/10/22/papiamentu-krijgt-plek-op-basisschool-maar-nu-moeten-leraren-nog-improviseren/

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2022, 27 september). Caribisch Nederland; wonen, duurzame consumptiegoederen, vervoermiddelen. *StatLine*. Geraadpleegd van https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82870NED/table

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2022, 15 december). Caribisch NL: medische contacten, ziekenhuisopnamen, medicijnen; kenmerken. *StatLine*. Geraadpleegd van https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82293NED/table

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023, 12 december). *What is the state of some bird species on Bonaire and St Eustatius?* Geraadpleegd van https://longreads.cbs.nl/the-caribbean-netherlands-in-numbers-2023/what-is-the-state-of-some-bird-species-on-bonaire-and-st-eustatius/

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2024, 12 december). *Meeste immigranten Caribisch Nederland vertrekken binnen zeven jaar*. Geraadpleegd van https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/50/meeste-immigranten-caribisch-nederland-vertrekken-binnen-zeven-jaar

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 25 september). Caribisch Nederland; bruto binnenlands product (bbp) per inwoner. *StatLine*. Geraadpleegd van https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85251NED/table

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 8 december-a). *How many sea turtles have nested in the last 15 years?* Geraadpleegd van https://longreads.cbs.nl/the-caribbean-netherlands-in-numbers-2025/how-many-sea-turtles-have-nested-in-the-last-15-years/

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 8 december-b). *What do young people plan to do in the future?* Geraadpleegd van https://longreads.cbs.nl/the-caribbean-netherlands-in-numbers-2025/what-do-young-people-plan-to-do-in-the-future/

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 23 december). Caribisch Nederland; banen en lonen, economische activiteit (SBI 2008). *StatLine*. Geraadpleegd van https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82519NED/table

Chong, S. (2025). *Eindrapport kosten bedrijfsvoering Bonaire*. Centraal Bureau voor de Statistiek.

Commissie Sociaal Minimum Caribisch Nederland. (2023). *Een waardig bestaan: een sociaal minimum dat voorziet in toenemend perspectief op zelfredzaamheid*.

Debrot, A.O., Wentink, C., & Wulfsen, A. (2012). *Baseline survey of anthropogenic pressures for the Lac Bay ecosystem, Bonaire*. IMARES Wageningen UR.

Debrot, A.O. (2016). *Goat culling project Slagbaai, Bonaire: 1st Year Progress Report, Field Assessment and Key Recommendations* (C052/16). IMARES Wageningen UR.

Debrot, A.O., Bertuol, P., Van Slobbe, F., Eckrich, C., & Francisca, R. (2025). *Roaming Livestock: A Threat to Caribbean Netherlands Climate Resilience and Biodiversity*. In A.O. Debrot, R.J.H.G. Henkens, P.J.F.M.

Verweij, M.P. van den Burg, E.H. Meesters (Reds). *State of Nature Report for the Caribbean Netherlands 2024* (C001/25) (p. 323-336). Wageningen Marine Research.

Dutch Caribbean Nature Alliance. (2025, 12 juni). *Sargassum Showdown: The Fight to Save Caribbean Coasts*. Geraadpleegd van https://dcnanature.org/sargassum-showdown/

Van der Elst-Koeiman, M. (2023). Papiaments is goud. *Didactief*, *53*(3), 8-9.

Engel, S., & Johnson, J. (2022). Report on seagrass and Halimeda monitoring in Lac Bay 2022. Stinapa/Stichting Internos.

Fundashon Cas Bonairiano. (2025). *Jaarplan en Begroting 2026*.

Van der Geest, M., & Engel, S. (2025). Conservation State of Seagrass and Macroalgal Fields of the Caribbean Netherlands. In A.O. Debrot, R.J.H.G. Henkens, P.J.F.M. Verweij, M.P. van den Burg, E.H. Meesters (Reds). *State of Nature Report for the Caribbean Netherlands 2024* (C001/25) (p. 106-121). Wageningen Marine Research.

Haseth, N., Gall, L., Statie, V., & Larmonie, C. (2024). *Criminaliteitsbeeldanalyse Caribisch Nederland 2020 – 2024*. Korps Politie Caribisch Nederland.

Herzieningswet Wet openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba en Wet financiën openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba (consultatie). (2025). Geraadpleegd van https://www.internetconsultatie.nl/herzieningswet

Houpier, M., Nanne, J., Van Buiren, K., Gradus, R., & Mak, M. (2025). Recessie in de VS kan Caribisch deel van Koninkrijk hard raken. *ESB*, *110*(4850), 472-474.

Internationaal Monetair Fonds. (2025). Kingdom of the Netherlands—Curaçao and Sint Maarten: 2025 Article IV Consultation Discussions—Press Release and Staff Report. *IMF Country Report*, *25*(254).

Lagerveld, S., Debrot, D., Bertuol, P., Davaasuren, N., & Neijenhuis, F. (2015). *Populatieschatting geiten op Bonaire*. IMARES Wageningen UR.

Le Bars, D., & Keizer, I. (2023, 17 november). Zeespiegelstijging in Caribisch Nederland: wat vertellen de nieuwe KNMI'23-klimaatscenario's? *Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut*. Geraadpleegd van https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/zeespiegelstijging-in-caribisch-nederland-wat-vertellen-de-nieuwe-KNMI-23-scenario-s

Mak, M., Smits, T., & Van Buiren, K. (2023). *Digitale Infrastructuur Caribisch Nederland*. Economisch Bureau Amsterdam.

Mak, M., Van Buiren, K., & Nanne, J. (2025). *Balancing Growth: Tourism, Nature, and Heritage on Bonaire*. Economisch Bureau Amsterdam.

Mak, M., & Nanne, J. (2025). *Op weg naar het eigen huis: Eindevaluatie van de pilot Hypotheekgarantie Bonaire*. Economisch Bureau Amsterdam, te verschijnen.

Van Marum, E. (2025, 5 december). *Kabinetsreactie op het rapport 'Gerichte Groei' van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Van Marum, E. (2025, 7 november). *Kabinetsreactie op adviezen van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur en de Raad voor het Openbaar Bestuur inzake de fysieke leefomgeving van Caribisch Nederland*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Meesters, E.H., Van der Geest, M., Kemenes van Uden, T., Boman, E., Butler, E., Hylkema, A., Lehwald, M., Wulf, K., Eckrich, C., & Francisca, R. (2025). *Conservation State of Coral Reefs and Communities of the Caribbean Netherlands* (C040/25). Wageningen Marine Research.

Mercelina, G. (2023). Lezen in twee talen. *Didactief*, *53*(3), 6-7.

De Meyer, K., MacRae, D.R., Raming, J., Eckrich, C. & Van der Ploeg, J. (2022). *Bonaire National Marine Park Management Plan 2022-2028*. STINAPA.

Ministeries van LNV, I&W en BZK. (2020). *Plan voor land en water: Beleidsplan natuur en milieu Caribisch Nederland 2020-2030*.

Van Oosterhout, L., Koks, E., Van Beukering, P., Schep, S., Tiggeloven, T., Van Manen, S., Van der Knaap, M., Duinmeijer, C., & Buijs, S.L. (2023). An Integrated Assessment of Climate Change Impacts and Implications on Bonaire. *Economics of Disasters and Climate Change*, *2023*(7), 147–178.

Openbaar Lichaam Bonaire. (2025). *Ontwerpbegroting 2026*.

Openbaar Lichaam Bonaire. (2025, 19 december). *In 2025 zette Bonaire belangrijke stappen in taalbeleid en samenwerking*. Geraadpleegd van https://bonairegov.com/nieuwsoverzicht/artikel/in-2025-zette-bonaire-belangrijke-stappen-in-taalbeleid-en-samenwerking

Pourier, M.A., James, R.L., Reinders, A.J.G., Saleh, R.P., Den Tuinder, B.A., & Jordens, P.B. (1992). *Rapport van de Commissie Integrale Sociaal-Economische Aanpak Bonaire*.

Raad van State. (2019, 17 juli). *Voorlichting over de bestaande vormgeving tussen de Caribisch en Europees Nederland en de coördinerende rol van BZK* (W04.18.0286/I/Vo).

Reuvers, L., Lustermans, G., Van Wijk, K., Ehrismann, M., & Teulings, B. (2024). *Klein gebied, grote opgave: De financiële opgave van de fysieke infrastructuur in Caribisch Nederland*. Andersson Elffers Felix.

Rijksoverheid. (2025, 21 november). *Vuilstortplaats Selibon Lagun eind 2028 dicht*. Geraadpleegd van https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2025/11/21/vuilstortplaats-selibon-lagun-eind-2028-dicht

Severijnse, M. (2025, 25 februari). Koraalziekte nog steeds grote impact: 'Zonder radicale actie heeft Bonaire in 2050 geen rif meer'. *Caribisch Netwerk*. Geraadpleegd van https://caribischnetwerk.ntr.nl/2025/02/25/koraalziekte-nog-steeds-grote-impact-zonder-radicale-actie-heeft-bonaire-in-2050-geen-rif-meer/

Stoeldraijer, L., Wennekes, M. (2024). *Levensverwachting in Caribisch Nederland, 1998-2023*. CBS. Geraadpleegd van https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2024/levensverwachting-in-caribisch-nederland-1998-2023

UNESCO. (2016). *If you don't understand, how can you learn?*

Verweij, P., Cormont, A., Nel, J., De Rooij, B., Jones-Walters, L., Slijkerman, D., Soma, K., Van Eupen, M. (2020). *A Nature Inclusive Vision for Bonaire in 2050*. Wageningen Environmental Research.

Visser, N., & Vijge, A. (1997). *Sustainable Tourism for the Netherlands Antilles*. Department of Public Health and Environment.

Water- en Energiebedrijf Bonaire. (2024). *Short Annual Report 2023*.

Wereldbank. (z.d.-a). *GDP per capita (current US$)*. Geraadpleegd van https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD

Wereldbank. (z.d.-b). *Life expectancy at birth, total (years)*. Geraadpleegd van https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN

Wet financiën openbare lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba. (2023, 1 januari). Geraadpleegd van https://wetten.overheid.nl/BWBR0028151/2023-01-01

Van Zwol, R., Thodé, G.A.E., Van Ark, T., Van Vuuren, D.J., Alofs, L.J., Berkel, G., & Sealy, E.A. (2024). *Gerichte groei*. Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen Caribisch Nederland 2050.